

CONGRESS PROCEEDINGS

Mediterranean International Conference on
Social Sciences

MECAS IV

Balkan Countries and EU Accession: Economy, Business and Politics

Organized by
University of Donja Gorica
Podgorica, September 2018

CONGRES PROCEEDINGS

FOURTH MEDITERRANEAN INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES (MECAS IV), organized by University of Donja Gorica, Montenegro

THEME: Balkan Countries and EU Accession: Economy, Business and Politics

PUBLISHER:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

EDITORS:

PROF. DR. RECAI AYDIN

HAKAN YILDIZ

DESIGN & DTP:

AFFAN SIKALO

PRINTED BY:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

CIRCULATION:

200

PLACE OF PUBLICATION:

SARAJEVO

COPYRIGHT:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

VOLUME: 2

ISSUE: 3

ISSN: 2566-3216

CONGRESS BOARDS

HONORARY BOARD

- Dr. Veselin Vukotic, Rector, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Suleyman Ozdemir, Rector, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
- Dr. Mehmet Bulut, Rector, Istanbul Zaim University, Turkey
- Dr. Tahsin Erkan Ture, Rector, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Mr. Mehmet Niyazi Tanilir, Former Ambassador of Turkey in Montenegro, Turkey

ORGANIZATION COMMITTEE

- Dr. Recai Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Celil Aydin, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
- Mrs. Sejma Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Ms. Marija Radunovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Mr. Yasin Unvanli, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Mr. Alen Adrovic, University of Donja Gorica, Montenegro

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Dr. Roger Morefield, University of St. Thomas, USA
 - Dr. Maja Drakic-Grgur, Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Montenegro
 - Dr. Mehmet Can, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Sanja Ivanovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Ibrahim Dursun, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Mehmet Ali Tekiner, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Charles L. Allen, Lamar University, USA
 - Dr. Alpaslan Serel, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
 - Dr. Metin Toprak, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Rovshan Guliev, Baku State University, Azerbaijan
 - Dr. Adem Caylak, Kocaeli University, Turkey
 - Dr. Mehmed Ganic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Songül Kakilli Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Ismail H. Genc, American University of Sharjah, UAE
 - Dr. Adem Efe, Suleyman Demirel University, Turkey
 - Dr. Omer Esen, Mus Alparslan University, Turkey
 - Dr. Snezana Bilic-Sotiroska, International Balkan University, Macedonia
 - Dr. Senol Yaprak, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Hasan Korkut, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Ali Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Aleksandra Martinovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Mesut Murat Arslan, Yildirim Beyazit University, Turkey
 - Dr. Hristo Mavrov, Varna University of Economics, Bulgaria
 - Dr. Edip Orucu, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
 - Dr. Jadranka Kaludjerovic, ISSP, Montenegro
 - Dr. Erdal Tanas Karagol, Yildirim Beyazit University, Turkey
 - Dr. Georgi Marinov, Varna University of Economics, Bulgaria
 - Dr. Hasan Huseyin Tekin, Turkish Police Academy, Turkey
-

- Dr. Ali Gunes, Karabuk University, Turkey
 - Dr. Mehmedin Tahirovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Metin Aksoy, Selcuk University, Turkey
 - Dr. Khondker Aktaruzzaman, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Mevludin Ibish, International Balkan University, Macedonia
 - Dr. Levent Sahin, Istanbul University, Turkey
 - Dr. Hatice Aydin, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
 - Dr. Milica Vukotic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Huseyin Arslan, Turkish Police Academy, Turkey
 - Dr. Senad Busatlic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Arif Ersoy, İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey
 - Dr. Ana Nikodinovska, Goce Delcev University, Macedonia
 - Dr. Serap Palaz, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
 - Dr. Tomo Popovic, University of Donja Gorica, Montenegro
 - Dr. Huseyin Yilmaz, George Mason University, USA
 - Dr. Sultan Hasan Al Hazmi, Jazan University, Saudi Arabia
 - Dr. Ognjen Ridic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
 - Dr. Ozcan Karahan, Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey
 - Dr. Issa Ziddy, State University of Zanzibar, Tanzania
 - Dr. Bulent Ari, Mustafa Kemal University, Turkey
 - Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro
-

FOREWORD

The Fourth Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS IV) with the main theme of “Balkan Countries and EU Accession: Economy, Business and Politics” organized by University of Donja Gorica and also supported by Bandirma Onyedi Eylul University, Istanbul Sabahattin Zaim University, and International University of Sarajevo held in September 3-6, 2018 in Podgorica, Montenegro. In the congress, over 30 papers were presented by scholars from 8 different countries (Montenegro, Turkey, Bosnia and Herzegovina, Slovenia, Albania, Macedonia and South Africa).

The congress aimed at bringing together international scholars and researchers in the areas of economics, finance, business studies, international relations, law, sociology, psychology, tourism, architecture, education, political science and other related areas, in order to offer forum for dialogue and exchange of recent research findings and ideas related to the challenges that Balkan countries are facing in their accession process into European Union. The Scientific and Organizing Committees are founded by different universities worldwide. We have received a large number of applications that has given us the opportunity to choose the most excellent of them in order to reach higher scientific level.

I would like to thank all the participants for their enthusiasm to contribute to this project and their willingness both to keep to tight deadlines and to accept editorial recommendations; to all the Scientific and Organizing Committee members, for their patience, support and tolerance. Special thanks for the keynote speakers and also for the rectors of our partner universities for their enormous and valuable support. We have been fortunate to have the support of the excellent scholars and authors. We hope to see you all in our next congress.

Sincerely Yours,

Prof. Dr. Veselin Vukotic, Rector
University of Donja Gorica

Fourth Mediterranean International Congress
on
Social Sciences

MECAS IV

Balkan Countries and EU Accession: Economy, Business and Politics

Organized by
University of Donja Gorica
Podgorica, Montenegro
September 3-6, 2018

TABLE OF CONTENTS

Dr. A. Baran Dural The Position of Nationalist Parties in Turkey's Contemporary "Two Block" Policy	9
Dr. Vahap Goksu Examination of Democratic Legitimacy through Elections and Representation	21
Dr. Sergej Gričar, Dr. Štefan Bojnec, Dr. Vesna Karadžić, Dr. Tamara Backović Vulić Macro-Economic Gains from EU Enlargement: What Montenegro Can Learn from Slovenia?	29
Dr. Ali Sahin Citizens' Perception of Institutional Capacity and Local Services Satisfaction: The Case of Beysehir Municipality	41
Šabović Kerović Igbala Natural and Cultural-Historical Area of Kotor /Steps for Protection/	51
Dr. Ali Acar Political Administration and People's Confidence Indicators	57
Dr. Yusuf Kabakcı, Dr. Mehmet Ünal Doğu ile Batı Arasında Kalmış Müslüman Bir Aydın: Seyyid Emir Ali	69
Dr. Fatih Yakar Katılım Bankalarının Hazine İşlemlerine Dair Fıkhi Bir Tahlil (Forward ve Nakit Teverruku İşlemleri Örneğinde)	81
Dr. Ali Acar, Asiye Acar Green Consumer and Green Consumption	87
Dr. Seyit Taşer İshak Bey ve Üsküp'teki Faaliyetleri	101
Dr. Mehmet Ünal, Dr. Yusuf Kabakci, Dr. Nurettin Çalışkan Son Dönem Mevlevi Şâiri Muhammed Eşref'in Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik	107
Dr. Mustafa Güler XVII. Yüzyıl Sonlarında Hac Yolundaki İdari Düzenlemeler	127
Dr. Ahmet Akın, Kübra Emir Evlilikte Adalet Ölçeği (EAÖ) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	141
Dr. Selim Kaya Endülüs'te Gelişen İlmî Ve Fikrî Hayatın Avrupa'ya Etkisi	147
Dr. Ahmet Yaramış İskilipli Atif Hoca'nın Sürgün Yılları Üzerine Bir İnceleme	159
Dr. Vukan Vujovic Comparative Assessment of the Adventure Programs' Supplementation Possibility in Montenegrin Tourism Policy	169

THE POSITION OF NATIONALIST PARTIES IN TURKEY'S CONTEMPORARY “*TWO BLOCK*” POLICY

Dr. A. Baran Dural, Trakya University
b_dural@yahoo.com

ABSTRACT

While Turkey is getting ready for the new political system planning to be built after 2019 elections, a “*two block policy*” seems to be strengthened within the country. First the leading AKP (Justice and Development Party), has made an alignment with MHP(Nationalist Movement Party) due to the fact the AKP has lost quite a bit of its support because of the poor economic conditions and decline of value in Turkish Lira. The increasing numbers of Syrian refugees taking part in Turkish economy, accepting to be paid much more lower wages than a Turkish citizens as well as Turkey is breaking apart with its foreign allies made the situation of the leading party uneasy against CHP (Republican People Party) and HDP (Peoples Democracy Party) at left wing. MHP's leadership being accused of handing power into the AKP's lap in the last elections had a breakdown within itself. The İYİ Party (Wellness Party) being lead by Meral Akşener founded at late October 2017, has become the second nationalist party, trying to get votes from AKP supporters who were found of middle- right policies in 90's, Kemalist- right electorate, secular conservatives as well as nationalists. İYİ Party either on its own or with a block formed with CHP will try to support parliamentary system in contrast to MHP which is getting ready to support President Erdoğan's presidential system has made Political Nationalism as a key instrument in 2019 elections. The Republicans stating CHP will do its best to overthrow AKP declared they are going to accept alliance policies including small Pan- Islamist parties such as SP (The Felicity Party) and other small right&left groups just boosted the tension level of elections. Even the far most commentators arguing the 2019 elections will face a two block division of the political powers in the country. Hence Turkish political life has been undergoing a bi-polarization with AKP getting in charge, some state the “*win- win*” game of the ruling party will continue to and after the elections where as the other political analysts argue the new block policy can cut through AKP's neck by combining very different political axes within the blocks. This paper focusing on different Turkish Nationalist groups, thought to play the key actors of the elections will try to express the current Turkish political power game in Turkey.

Keywords: AKP, Turkish Nationalism, 2019 Elections, MHP, İyi Party.

INTRODUCTION: HISTORY IN BRIEF

Before the September 12 Military Coup, Turkish nationalism, which had a very limited number of voters, represented by the MHP in the political sphere. It used to separate itself within the notion of "*the idealism (ülküçülük)*", which belongs to this party, from the right-wing voters who are nationalist or close to nationalist groups in other parties. The MHP, which did not exceed 5-7 percent of the vote in the period, was distinguished within the state- integrated paramilitary policies against the left- wing movements. In the recent Turkish political life, it is also known as "*the ideological parties*" phase, the MHP carried its thesis from economics to foreign politics, corporatist attitude to the national sector through its program "*9 Lightnings*" to govern the country. (DURAL, 2014) However, the low- intensity Civil- War era in the country came forefront the "*statist*" aspect of MHP by the anti terror-left movements and this situation caused to diverge to the perception of voters of other areas.

Although Turkish nationalism seems to be leaning on conservative-traditionalist aspects, it has a modern- positivist practice of power and a historical-political background. This background holds on Türk Ocakları and Union and Progress Party (İttihat ve Terakki Partisi) and its modern-positivist aspect sheds light on the revolutionary- transformational aspect of Turkish nationalism, even though it has been turned into a conservatist notion by the MHP. (ÖZDAĞ, 2006)

The MHP, which has not had the chance to be the ruling party in recent political history, it has involved in the coalition governments within small-medium participation and had the opportunity to introduce its acts and show itself. However, its coalition performance has not been able to reach to the point of being the first party in charge. Attempts to regard the interest of the MHP in the country on the basis of voting came up at the beginning of the last period of the founding leader, Alparslan Türkeş. In the early 1990s, The MHP leadership decided to fulfill the gap in the center politics occurring due to the melting right- left centralist parties. The MHP remembered the roots of Türk Ocakları and Union and Progress Party in that period and chose to establish deep-rooted ties with its past, on the other hand, to strike the conservative mind in the party.

NEW- LINE NATIONALISM

During the founding leader Türkeş era, embarrassed but decisive efforts to tend to the central voters with the MHP's first capturing the highest barrem of votes before September 12, and then splashing onto this slice. Following the death of Alparslan Türkeş, Türkeş's son ruled the party for a short time by carrying on the politics of purification and trying to return party to the origins. "*New- line nationalism*" was the name given to the MHP's approach to center. Son Türkeş was overcame by Devlet Bahçeli and the new leader would continue the program with a sensitive approach to the internal balances of the party. Dural interprets the "*purification*" process as follows, considering the political positioning of the MHP:

"Turkish nationalism is a secular- urban- modern movement. There can not be nationalism peculiar to the Bosphorus, nor there is nationalism peculiar to Anatolia. There can be no nationalism of the peasantry and the nationalism of the country that is not modernized. This remains always problematique. Just as there can be no such kind of Islamism or social democracy as well. In fact it is necessary to repeat it at the beginning of all paragraphs. The MHP is neither a milestone nor a beginning in the line of Turkish nationalism. It is on the otherhand an actor contributing the process of spreading modern nationalism in Turkey.

This process is that starting with Türk Ocakları and realizing the Constitutional Revolution, achieving economic independence by abolishing capitulations, under the most difficult conditions of the Ottoman Empire. Thus preventing the collapse of the Ottoman State when it was the satellite of the global powers by Union and Progress Party, followed by the Kemalist movement, which established the Republic of Turkey." (DURAL, 2016-a)

18 percent of the vote rate of the new line nationalism, "ending?" the Cold War era of meeting the Turkish nationalism with the masses, showed that it can be possible within the comprehensive concept of the Turkish nationalism rather than Idealism. At this point, the party came out of its shell and reached the masses out of the 5-6 percent stable votes. Therefore, it would turn from the narrow-minded ideology party into the ideological mass party it had targeted. It can be argued that the new structure, which can be described as idealist (ülkücü), is one third of the party. the group joining the party from the centre-right seek to become nationalist without being "idealized".

Şevket Bülent Yahnici, one of the leading figures of the I. Devlet Bahçeli era, explained this tendency: " We are no longer looking for How honorable it is for someone to say I am a Turk. It is sufficient that how honorable it is to say for someone he is a citizen of the Republic of Turkey." Yahnici, noticing the break between the positivist attitude of Turkish nationalism and the Turkish- Islamic ideology in the Union and Progress Party's tradition and by demanding "clarification" summarizes the debate in the beginning of the 2000's as follows:

"What will be our view of the state, our evaluation? Should the state be perceived with the understanding of 'Holy State' or should there be a distance between ideology and state? Will the state, ideologically, take us back and forth? Or if it throws it off its back, which has happened many times in history, what should our attitude be?

Will we be integrated into the system, or do we consider the system to be corrupt and degraded, aiming to change the system? ...We have to be honest and sincere with all of this. Are we afraid of radicalism? Are we going to be reformist or are we going to be thinking about fundamental changes in what matters, how to fix the justice and legal system? Or do we think that if we touch the confidential, we will clash with the system? Do we intend to introduce deep-rooted reform proposals and practices to address the blockage of the administrative process? " (YAHNİCİ, 1999)

Injured- Nationalist Consciousness

As a matter of fact, the participation of the MHP in the “*Presidential Alliance*” by supporting the AKP in the first presidential elections following the referendum of the 2017 presidential system, without changing the leader, did not only bankrupt the 1990- 2017 paradigm of Turkish nationalism. Also caused the rupture of the party. It led to the birth of a new one called “*İYİ Party*”. This period also marked the period when Turkish nationalism was forced to surrender to its rival political Islam and lay down arms.

The MHP started to the central policy before the rival AKP but lost the tendency of benefit from the central block in the period of the triple coalition. However, the MHP, which did not represent the general of Turkish nationalism on its own, was the key party of the political system. In any election where the MHP had taken a high vote and approached the 17 percent band, the AKP had already realized that the decline of power was due to the percentage of the MHP, rather than the increase of the CHP's votes.

Possibly, the AKP acting in conjunction with the MHP in the referendum and the presidential elections, tried to guarantee its election victory before the results. While the MHP has made such a change and the nationalist and general voter groups do not understand how the MHP has made this radical shift. However, the main question here is whether the Turkish nationalist movement, which is represented mostly by MHP, actually won or lost the elections. At this point, it would be useful to stop further progress and examine the general image of the June 24, 2018 elections in terms of presidency and deputies:

Table 1: June 24 Election Results:

Source: Hürriyet, 2018

The detailed numerical results of the elections given in the general lines above are as follows:

Table 2: Detailed Results:

Source: Hürriyet, 2018

As can be understood from the above results, both the President of Recep Tayyip Erdoğan and the AKP government have been won with the contribution of the MHP scarcely. While the MHP electorate, which won 11.1 percent of the popular support despite the İYİ Party separation, had elected Erdoğan as the President, the Presidential Alliance kept the AKP in power, which could not have the parliamentary majority. When 9.96 percent of the İYİ Party of Akşener is added to the 11.1 percent vote of the MHP, it will be observed that the rate of votes of the nationalist parties in Turkey has reached its peak (20.97) by exceeding the sensitive 20 percent for the first time. However, the fact that the two nationalist parties took part in different blocs in Turkey, which is divided politically, has removed Turkish nationalism from the goal of “*rulling alone*”. Considering the distribution of election results by provinces, it will be understood that MHP increased its votes in conservative- traditional cities such as Adıyaman (6.9 percent), Erzincan (8.49 percent), Malatya (8.9 percent), Ordu (7.49 percent), Rize (7.3 percent), Sanliurfa (6.53 percent), Yozgat (12.3 percent), Bartın (6.53 percent) and düzce (10.29 percent). These regions, except Yozgat - Erzincan, are units which are also voting the AKP voters have the majority.

The Real Message of the Elections

On the other hand, it can be listed the cities which MHP's loss of votes are as follows: Adana (- 7.84), Antalya (-7.49), Aydın (-7.67), Balıkesir (-7.23), Burdur (-7.32), Mersin (-8.62), Isparta (-7.33), Kırklareli (-7.62), Uşak (-7.63) (HABERTÜRK, 2018). The provinces where MHP has suffered the most intense loss of votes are composed of relatively high, urban-educated and crowded cities. It should be noted that when it is remembered that no party, including the AKP, has established the electoral power account in the direction of winning relatively small conservative cities. So Turkish nationalism by not having the ability to become an independent actor walking to power by winning votes in the provinces despite the bloodshed

in cities (internal bleeding). It can be argued that politics in Turkey is largely shaped on the axis of major cities, such as the ruling Party AKP's electoral strategies, which is based on increasing votes in Izmir, holding Ankara's municipality, Istanbul. The ruling party also focuses on beating the race as one of the first two parties in other major cities.

As such, it can be said that the MHP's becoming the "*great satellite*" of the hegemonic ruling Party (AKP), should change with a party that challenges the "*ruling party system*". In the SETA report, which stressed that Turkey will be early to say that it is going to be a bipartisan system, "*Since 2002, Turkey's party system has been moving towards a 'ruling party' structure. The fact that there is a dominant party in the system makes it easier for these two-block policies to become clearer. However, the main effect of the ruling party on the system is that it is increasingly difficult for the opposition wing to come to power in this long-term two-block structure.*" (SETA,2018) says. The AKP, which has taken the parties like the MHP- BBP, wants to remain a nationalist-backed ruling party system at the first sight.

Experts note that the AKP, which was originally not a nationalist party and needed to "*conjunctural*" alliance with the nationalist party/ groups against the loss of votes, actually entered into its preparations soon after the June 7th elections. Experts who emphasized that the ruling party, like the Kurdish reform, imitates a similar politics like a spoiled politics on the Kurds today as slogan- "*wardrobe*" nationalism, designed to engage in Turkish nationalism with an agitative discourse. They add that the MHP has voted to restrain the reform. Indeed, the two of these experts Tokatlı- Akyol focusing on the concept of nationalism that bases the political commercials- ideological propaganda axis of the ruling party lays on folkloric features, folk dances, decorative elements with the use of "*horses*". Tokatlı- Akyol, who draws attention to the fact that the ruling party using slogans on being "*strong,*" "*big*" or emotions as, "*sense of belonging*", believes that "*AKP nationalism*" can not be considered innocent. According to experts, Erdogan and his staff, who are approaching the nationalist target audience with decorative slogans, presenting their "*Rabia*" and "*Hand on hearth*" signs for bedeviling and confuse the MHP electorate. (TOKATLI - AKYOL, 2018) It can be assumed from Tokatlı and Altaylı remarks AKP is trying to unite by some of the nationalist voters on the genius of its Pan- Islamist/ liberal base rather than nationalist values which can be called as "*polite brainwashing.*"

In fact, it is not a policy invented by the AKP to hide a party's real political agenda by using "*cheerful messages*" adopted from different rival political groups. Since the AKP began to get closer with the MHP, the ruling party tried reaching the masses which are opposing political Islam with nationalist rhetoric. Likewise Kemalist leadership, who had difficulty in communicating and convincing the masses who had discourse and distrust against the revolutions made, integrated with the popular nationalist elites having control persuasion power over citizens, AKP today is following the same route. Tokatlı- Akyol, especially by addressing the referendum election, says, "*This situation is understood by the Justice and Development Party to apply to the concept of 'emotional attractiveness' in order*

to influence the people in the referendum process and to realize it through the 'nationalism' attractiveness." (TOKATLI - AKYOL: 272)

On the other hand, when looked at the distribution of political votes of the June 24 presidential elections, it is noted that the İYİ party has garnered an unbiased amount of votes in the settlement units of the city electorate. In the last 20 years, the MHP has made great efforts to get votes in the coastal band and/or in developed regions. It is important that the votes that have left this party are gathered in the İYİ Party rather than in the AKP or any other party. It reveals that the urban- bourgeois masses, who look at the concept of idealism (ülkücülük) chilly, prefer to integrate with Turkish nationalism in the axis of common denominator of pure-nationalism and citizenship. They do not back off and put a distance in between themselves and nationalism, they choose to move away from the MHP steadily. In this context, the İYİ Party can be seen in the provinces of Adana (12.3), Afyon (13.6), Antalya (17.2), Aydın (15), Burdur (20.3), Denizli (16.7), Balıkesir (14.9), Edirne (15.9), Isparta (18.7), Manisa (13.8), Uşak (12.9). (AA, 2018) This rate demonstrates that the party can reach the face of the Turkish nationalism movement, the pragmatic-rational bourgeois democratic electorate that constitutes the prudence.

Is Seljuk Triangle Current Coin?

The table reveals that the MHP turned into a "*azan-flag- national security*" party, where the MHP has lost its vital supporters and political agenda. The party at the moment is trying to focus on a conservatist program which is fulfilled by the AKP very powerfully. Therefore, MHP broke out of the real politics game in civil society that constituted the basis of politics and became satisfied with the famous, "*Seljuk Triangle*" of Turkish conservatism. This situation caused to Turkish nationalism to split away from the chance of rulling the country alone. On the other hand, Seljukian triangle, that is unable to upgrade any party in Turkey to advantageous position against its competitors, could be MHP's short - term savior but it could be a "*cancered cell*" in the medium-long-term.

On the other hand, the AKP, with its dominant- party identity spread throughout the country, was evolving into a big but cumbersome party just like the CHP, and it exploited the "*flagship*" of Turkish nationalism, which it has taken from MHP that pushed aside its losses in the short-medium term. The AKP, which did not go round in circles like the Seljuk triangle, is able to keep the idealist (ülkü) movement as its backup with a rustic nationalism which it can easily rule. Recep Erdogan, who sailed to the mission played by Süleyman Demirel before September 12. The AKP gained the power to determine the limits of the parties it has alligned with ideologically and turned them into satellite parties.

As might be remembered, Süleyman Demirel figure was like a, "*Sword of Democles*" on the conservative right taking the support of the radical rightist MSP- MHP at any time as a supportive element. He also condemned these parties to "*wrestle*" in the small ballot pool outside the public support of AP- DYP. It seems that President Recep Tayyip Erdogan, who

tried to put the SP under his wing in addition to MHP, succeeded in concluding the part of his goal on Turkish nationalism.

BULKY "BIG" PARTIES AND NATIONALISM

The voters marginalized the other "bulky" party, the AKP, relatively after the CHP in the June 24 elections and set the AKP as *"a party that does not have the potential to represent the country alone"*. In the new period, the voters put their will to solve the problem of politics and ethnic antinomy just like they did in June 7 election. When the MHP and the İYİ party are considered in conjunction with the BBP, which is to the far right of them, and the Kurdish nationalist HDP is added to these three parties, it seems the key elements in the real political agenda are Turkish and Kurdish nationalisms. Moreover, the support for nationalist parties, which are postponed due to economic reasons in November elections by public, has been re-raised. It was an unforgivable mistake that the tendency to put nationalist parties in the position of the key parties in the solution of major problems such as Kurdish conflict, missed by the other two mass parties, even though it had been revealed many years ago. The statement of a senior CHP executive who has spoken to the DUVAR newspaper after the elections plays a key role in reading the short- middle-term of Turkish politics: correctly:

"Considering the rising nationalism in the world, it is no surprise, but we always underestimate both Turkish and Kurdish nationalism in Turkey. For this reason, we could not read the attitude of the nationalists correctly." (ÇEVİK, 2018) In fact, it was a serious misfortune for the two big parties, representing Turkish nationalism, to ignore their own ethno-social nationalist rhetoric, who expressed their views on the same virtual broadcaster. (ÇEVİK, 2018) The participation of the Kurdish and Turkish nationalists in the parliament as three groups, showed that the Turkish people would not accept any step in the solution of the Kurdish conflict without the consensus of the both Turkish and Kurdish nationalist parties. (DURAL, 2016-b) On the other hand, Aydın Sezer stated that the ruling party was not "stumbled" by external influence in this election and found meaningful the loss of AKP's votes. Muharrem İnce is considered as a closed box in the EU project, Kurdish issue and Syrian refugees problems so he did not get enough attention of the leading super powers/blocs such as USA-EU-Russia. Also because of the lack of alternatives in the last elections. (KARAN, 2018) Sezer noted that the AKP governments could not adequately assess its chance propagandating that the government has agreed with the USA on many issues before the elections eased the hand of Russia. However, the irresponsible polemistic policy that President Erdogan has displayed after the elections ended with Turkey being lonesome and plunged into the economic crisis. In the course of the economic crisis, the influence of the Turkish Lira on its long-term nominal value has been enormous and the government has pursued wrong policies in the previous economic crises.

As it is known, election campaigns function as moving points in modern politics where parties, “escalate bargaining” with electorate. In recent elections, the experts who examined the discourse analysis of the leaders/ parties through the Cumhuriyet- Yeni Şafak- Hürriyet- Sabah newspapers, on the scale of papers attitude is important. The criticisms of both parties in the AKP and CHP election sources- show that they used the positive- negative discourse analysis as propaganda over the struggle against poverty/democratization view: *"When considering the socio-demographic variables, it is observed that age is considered as an important factor in the choice between the AKP and other parties, except for ideological parties."* said Ercins, who evaluated the chance of the parties against the voter groups. *"Voters who intend to vote for the AKP are younger than voters who intend to vote for other parties. The only exception to young people's attitudes towards the AKP is the MHP, which has a youth organization of its own"* (ERCİNS, 2007).

It is not the only expert Ercins who is interested in changing voter behavior and the voter structure of the parties. As a matter of fact, the data obtained after separating the factors affecting the voter behavior records that Değer applied to the analysis of the discourse of the leader/ party spokespersons in the four newspapers mentioned above have different reflections of positive-negative communication in the perception of the electorate. Değer emphasized that parties focusing on negative messages can deliver their message in a speculative- agitational way to the electorate in the first place, whereas parties taking part in positive and negative messages at the same time have more roots in the knowledge of the electorate. (DEĞER,2018)

Only Negative Message Usage Detaches from the Public

Contrary to AKP- CHP, Değer mentions that the message shared with the electorate in the discourse analysis of the MHP and İYİ party are almost all of the signals sent are negative. These parties have frightened the people, by using a tense content. Bahçeli and Akşener are not attracted by the public and can not develop a persistent discourse. (DEĞER, 2018) When the work of Değer is interpreted, it can be said that the Turkish nationalist parties, which do not have a positive message to share with the public, have difficulty putting theoretical and practical weight in the elections. The fact that both parties produce politics on superstructure, neglecting economic base structure and contradictions causes them to remain weak in redistributing market values and the rising welfare- distribution conflict on this string of values. Even Bahçeli, an academic economist, keeps the economic component at the lowest level in his election speech compared to the last four elections, while increasing the question of whether Turkish nationalism can offer a new and fair distribution option to the public in economic terms. Neither Akşener nor her economic advisors produced an economic prescription. This reminds us of the question of whether this mass of voters, who are less attracted by the difficulty in reading the world that is currently located in İYİ Party, may not even move with Turkish nationalism in the future. Moreover, the recent elections show that İYİ party leader and the Presidential Candidate of his party, Meral Akşener, are obliged to explain the economic and social solutions that will win the hearts of the people in the most efficient way. Because, the exception of Yeniçağ

newspaper as a semi - official publication organ of the party, Cumhuriyet newspaper only opened its embrace to Akşener. This situation shows that there is censorship for İYİ Party.

The last element to be considered in the context of Turkish nationalism should be the general approaches of nationalist parties in TSK- politics relations. At this point, it can be observed at the "*Cadres Decide Everything*", which written by Chudziak (Center for Eastern Studies) for OSW. Mateusz Chudziak, referring to the fact that politics in Turkey has been carried out on the axis of cadres conflict. The researcher said that during the AKP governments the ruling party have made serious efforts to control the TSK, but, despite the unsuccessful coup attempt. The AKP and its "*reactionary*" institutions did not change the hostile attitude of the TSK, and that the old tension has been "*shelved*" at the moment. The AKP and the TSK continue to be the institutional anti - thesis of each others, but the conflict is probably postponed until post- Erdogan era.

Although the AKP has taken the most radical steps in recent history towards the military, he reminds us that the consensus in the military has only been captured by its subordinated generals, and that the alignment is gradually disappearing as it goes to the lower ranks. In the face of constant internal and external global conflicts and terrorism, the Turkish armed forces is still one of the most important institutions that should be considered due to the internal contradictions of the country. Chudziak also suggests that the Turkish Armed Forces may rise again after Erdogan period. (CHUDZIAK, 2018: 3-6) The experts, who argues that Erdogan is still concerned about protecting the country from internal and external threats, underlining that the police force which has been increased at an astronomical level in Turkey is proved out to be a "*false solution.*" The claim of "*armed training camps were established in Sivas and Tokat*" of Meral Akşener in election period is the reference point for Chudziak.

CONCLUSION: HUMAN RIGHTS AND POLITICAL RIGHTS CANNOT BE NEGOTIATED

When the concepts of "*Defence*"- "*military- army*", "*national spirit*" are examined over the Turkish nationalist parties, it is observed that the nationalist parties do not have the ability over national defence conflict beyond the "*azan - flag – national survival*" Even these parties' spokesmen can not show the ability to express themselves in a reasonable manner about the defence mechanism that the AKP has configured over the military- police forces. The nationalist parties approach with the naivety of the villagers who came to the pray for "*decrement of the dollar*" in Mersin for the economic crises. Also there are the lack of developments on how the country's "*stand*" can be achieved by alliance with which süper power& bloc. These facts are not just humiliate the nationalist parties, also raise the concerns that there is a general security problem in the country. If there are developments on the way as Chudziak expects during the post - Erdogan period, neither Turkish nationalism nor the usual political actors in general can establish a checks and balance system over the military. In the end a dangerous risk arises on, "*the one man administration*" may be replaced by a dangerous timocracy which means "*the administration of military elite*".

Not having deeply thought-out on concepts results in Turkish nationalist parties functioning as "weak part" of the alliances they have established. When the Presidential Alliance was established, with a very reductionist approach, Turkish nationalism is pleased to have a change in the simplicity of the basis of *"give national security take the democratic gains of civil society"* which means forming a dangerous relation between national security and democratic rights. The understanding which allows to bring a limitless on behalf of *"the unity of the nation against human rights and freedoms in case of necessity"* turns Turkish nationalism into an impossibility of becoming the option of ruling alone. MHP type of partisanship makes Turkish nationalism a secondary item of any coalition- bloc MHP dives in.

As a result, in the solution of global- national problems that Turkish nationalism's approaches seems very superficial, nationalist politicians should have to understand they must come out with solutions in the direction of the needs of civil society. It should approach with constructive- positive messages instead of targeting the masses with prohibitive- negative ones. The ideology makers should be very keen on that the party politics do not challenge with the political and social rights of the people as well as the humanitarian values. If Turkish nationalism can not achieve these approaches and turns into Cold war nationalism, it would be as problematic as the separatist political agents of the country such as Kurdish nationalism. However, the Turkish nationalism movement, the nationalist perspective on which the foundation was based on human rights and freedoms, was a movement one upon a time which had repeatedly voiced its founding leader over Türkiye. Turkish nationalism, which reformed the Second Constitutional Revolution during the Union and Progress period and won the Liberation War, was a guarantee of the liberty of the whole nation. However, it is perceived as a matter of change for human rights, democracy and security problems. If the movement does not consider its own historical reputation, it can not even guarantee freedom of the whole nation. This kind of nationalism does not accept the need to be expressed for the solution of every problem, especially the removal of immunity from deputies, democratization and human rights. Unfortunately, its registry was contaminated. In this context it is important to note that Turkish nationalism can not be a logical option until the day it will come to an end with a strong wave liberating the entire country, just as it did in 1908. Perhaps it must approach the *"militant democratic"* attitude. On the other hand, the following approach can be adapted to Turkey by nationalistic cadres, saving that the text will be in place to finish:

"From Adam Michnik's point of view, Communist Poland was no different from an apartheid state and a concentration camp. ...Democracy is a very valuable but injustice and a flawed regime as a political system in which individual rights are respected and laws are made by elected representatives. According to Michnik's claim, the aim of the democratic opposition was to create an area of peaceful settlement of disagreements with Polish citizens, reflecting Poland's political and social pluralism." (Kisner, 2017)

REFERENCES

- Chudziak, Mateusz (2018), “Cadres Decide Every Thing: Turkey’s Reform of It’s Military”, OSW Commentary Number 274, www.osw.waw.pl, Erişim Tarihi: 19.08.2018.
- Çevik, Özlem Akarsu (2018), “Nurtopu Gibi İki Tane Milliyetçi Partimiz Oldu”, file:///C:/Users/hp/Desktop/Nur%20topu%20gibi%20iki%20tane%20milliyet%C3%A7i%20partimiz%20oldu%20-%20%C3%96zlem%20Akarsu%20%C3%87elik.htm, ET: 06.08.2018.
- Değer, Kamuran (2018), “Siyasal Partilerin Seçmen Kitlesini İkna Etmek Amacıyla Kullandıkları Negatif İletilerin ‘Yeni Anayas’ ve ‘Başkanlık Sistemi Referandumu’ Örneği Üzerinden İncelenmesi”, e Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi c. 28 s. 28 (Anadolu Ün., Eskişehir)
- Dural, A. Baran (2016-a), “Putnam’ın Çift Boyutlu Oyun Kuramı Üzerinden Siyasal Alan ve MHP’ye Bakmak, Tüş ve Düşünce s:6 (KÜBAK, Trabzon), pp. 10-14.
- Dural, A. Baran (2016-b), “Kürt Sorunu Türkiye’nin Tek Başına Çözebileceği Bir Olgu Değil”, Yeni Nesil Ülkücüler- 2: Kürt Sorunu ve MHP Üzerine (Karaağaç, Ankara), pp. 89-114.
- Dural, A. Baran (2014), “Ülkücü hareketin Analitik Yakın Tarihi”, Türk Milliyetçiliği: Yeni Yaklaşımlar- Yeni Tartışmalar- II (Türk Ocakları Denizli Şubesi, Denizli), pp. 359-360.
- Ercins, Gülay (2007), “Türkiye’de Sosyo- Ekonomik Faaliyetlere Bağlı Olarak Değişen Seçmen Davranışı”, CÜ. İİBF Dergisi c:8 s. 2 (CÜ, Sivas), pp. 36.
- Karan, Ceyda (2018), “Seçimin En Büyük Kaybedeni AKP, MHP İle Zımnı Koalisyonu Tescillendi”, file:///C:/Users/hp/Desktop/Se%C3%A7imin%20en%20b%C3%BCy%C3%BCk%20kaybedeni%20AKP,%20MHP%20ile%20z%C4%B1mnı%20koalisyon%20tescillendi%20-%20Sputnik%20T%C3%BCrkiye.htm, ET: 19.07.2018.
- Kışner, Alexander S (2017), Militan Demokrasi (İş Bankası, İstanbul), pp. 36.
- Özdağ, Ümit (2006), İstanbul) Yeniden Türk Milliyetçiliği (Bilge Oğuz), pp. 9-22
- Tokatlı, Mehmet- Akyol, Zöhre (2018), “Reklamlarda Milliyetçilik: Adalet ve Kalkınma Partisinin Anayasa Referandumu Reklamları Üzerine Bir İçerik Analizi”, Erciyes İletişim Fakültesi academia Dergisi, c: 5/3 (Erciyes Ün. Kayseri), pp. 265-271.
- Yahnici, Ş. Bülent (1999), 1999), ”20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Türk Milliyetçiliği-Siyaset İlişkisi”, Türk Yurdu XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel sayısı, Mart-Mayıs 1999 (Türk Yurdu, Ankara), pp. 382-383.
- _____ (2018), “24 Haziran 2018 İyi Parti Seçim sonuçları”, AA verileri.
- _____ (2018), “24 Haziran Seçim Sonuçları”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24-haziran-secim-sonuclari-istanbul-ankara-izmir-ve-tum-illerin-sonuclari-40877635>, ET: 02.08.2018.
- _____ (2018), “27. Dönem Milletvekili Seçimleri”, file:///C:/Users/hp/Desktop/24%20Haziran%202018%20Genel%20Se%C3%A7im%20Sonu%C3%A7lar%C4%B1%20Milliyet%C3%A7i%20Hareket%20Partisi.htm, ET: 10.07.2018.
- _____ (2018), “Hakim Partili İki Siyasi Blok”, Er<https://www.setav.org/tag/hakim-parti/>, ET: 04.08.2018.

EXAMINATION OF DEMOCRATIC LEGITIMACY THROUGH ELECTIONS AND REPRESENTATION

Dr. Vahap Goksu, Selcuk University
vahapgoksu@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

The elections are one of the indispensable means of libertarian liberal democratic tradition. Because, in today's conditions, democracy has become a form of government which is necessarily carried out through representatives. The public participates in decision-making processes only through representatives who have given their mandate, and therefore is largely away from the policy setting and implementation phases. To find adequate only the right to choose decision-makers or representatives rather than to determine the content of public decisions, as the people do in the practice of direct democracy, makes the legitimacy of the democratic system open to criticism. The perception and implementation of elections as a formality that only repeats at certain intervals causes the weakening of the relationship between democracy and popular sovereignty. In terms of democracy, however, the elections also express the ideal of common control in the collective decision-making process and the equality of everyone in the use of this control. In this study the importance of elections in terms of democracy and the relationship between representative system and legitimacy and participation crises will be examined. And, for a genuine democracy, the principles and rules that the elections should embrace will be tried to be revealed.

Keywords: Election, Democracy, Participation, Legitimacy.

ELECTION CONCEPT

In the broadest sense, it is possible to define the concept of election to prefer one of two or more alternatives to others with free will. Thus, the TDK dictionary gave meanings for the elective word “to distinguish likeable among others, to prefer superior and good” etc. In terms of political science election is to determine that people vote to choose the people who will govern them for a limited period. Or it is the process legal voters determine the person or committees that will carry out a public services by their preference. The election is made among the candidates who are willing to carry out this public service (Türk, 2006: 76).

Elections are one of the most basic means of political participation and the election of managers by citizens is a central process in democratic systems. Already democratic systems are distinguished from other systems by this feature. However the elections have reached the conditions of today's practice by going through certain stages. The elections in ancient Greek democracy included a very limited number of citizens, everyone living in the city state in other words whole governed have voting right. This problem, which is about the authority to determine the majority manager, continued in the middle ages. In fact feudal, theocratic and later morchical governand systems have led the elections being completely abandoned. With the French Revolution and thought that the source of sovegrinity is the people elections and people's preferences have begun to become important again. In time, according to the generally accepted principle (one person,one vote) of political equality(Heywood, 2007:98), the elections in which each individual is considered to have equal weight have established an indispensable position in terms of today's democratic systems.

A democratic election, however, would not be right to accept as a voting process, in which the directors are identified, and therefore the administration approval. Because even in today's non-democratic systems, elections are being made. In that case, transformation of the voting process to a true election depends on completion of the process that free competition among the candidates, and the electorate's support for the candidate, which can be freely express without fear of encountering any sanctions (Akgün, 2002:8). This presents a legitimate necessity in terms of the existence of democracy (Köker, 2006:200).

For this reason, while the democratic structure of a country is being analyzed, fair and appropriate elections are accepted as an important indicator. Such as Butler and others stated that, the right of all adults to vote; elections held at predetermined times and regularly; freeing each group in the formation of political parties and nomination; to detemine of the legilative members with election; to follow a fair administration in election campaigns; finally, the provision of free and secret delivery of votes and honestly counting, in a democratic election all these condions must be fullfilled (Akgün, 2002:8 transmitted from1981:4).

FUNCTIONS OF ELECTIONS

There are generally accepted two opposing views on the functioning of elections in which determination of governance by governed. According to the first and positive theories, elections show the effect of people's governance. Thus managers, who controlled by via people's vote, will feel a sense of responsibility towards the governed. Because in today's society, quality service has become one of the indispensables of the citizen expectations (Şahin ao, 2011:74). In the second perspective, with a critical approach, the elections are seen as a means of increasing the power of the political elite over the governed. Because no election results will change the power balance between the true governor and the governed. But, basically the elections can be likened to a trade between governor and governed. Through the elections the political elites can use the government legitimately and accept that they do account for it.

The elections represent important functions in terms of representative democratic systems. These are, politician employment and ensuring representation with ensuring the establishment of governments and the peaceful exchange of power; while taking political decisions to give the public to influence and even to control opportunity; to guarantee the continuity of the system's legitimacy; through the information put forward during the election campaigns periods to build bridges between electorate and political party and to educate electorate (Heywood; 2007;335-336), prime importance for continuation of system. Also elections have effects, such as increasing the belief of equality so commitment to the political system and continuance of consent or if the leader comes to power to feel strange from political system even politics (Akgün, 2002:13), on people.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ELECTION SYSTEMS AND REPRESENTATION

In the elections that is accepted one of the most concrete tools for the participate in decision making, election system is determined the method to be followed in the determination of the rulers Election systems may show changes from country to country or even in same country in different periods. In the most general sense election system is a method of calculation that who becomes deputy according to votes of people. In other words elections become tangible and practical with an election system that determines how and in what ways the votes of rulers will be transformed into representative seats in the legislative assemblies (Erdoğan, 2013:13).

In order to determine what is the most appropriate selection method for a political system some principles are utilized and the selection system that will provide optimum benefit for the country is tried to be preferred. In a political system selections need to meet two anticipations that seem to be opposite. The first is "stability in government" principle, which facilitates the establishment of the government by providing a certain majority in legislative assembly; and the second is the "justice in representation", which allows the opinions of all voters to reflect on the legislative body in a plurastic way (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001:209).

Election systems are generally defined within the framework of these principles, and the models that will ensure that these principles meet at least common denominator are preferred.

The election phenomenon is as long as exists, there are many electoral systems that have been tried or proposed in different political systems. Even democratic or nondemocratic, every political system in which elections are held uses different method of election. Therefore it is not seem possible to reach a compromise on which election system is good and which is bad except some overvaluations (Yavaşgel, 2014:76). In fact, the problem is that there is no such thing as the best electoral system (Heywood, 2007:337). In general, representatives are identified by one of the following three electoral systems: a majority system in which only the most voted have the right representation, proportional representation system that providing the representation with the percentage of votes that all candidates get and mixed system in which both these two systems are applied (Dahl, 2010:107).

MAJORITY BASED SYSTEMS

Majority-based systems are implemented to achieve stability in management. Because by the agency of majority system it is aimed to obtain majority that can easily be created by one of the elected parties at parliament. In this system, as the name implies, the representative who receives the most votes among the candidates is selected. Because of it has simple and understandable structure, majority system which finds a wide use area has three different types (Sarıkoca, 2010:77). These are simple in practice, absolute and qualified majority. And, it can be said that it is the most known and used method since elections exist.

Majority election system is a choice system that is easy to usage and easy to finalize. In addition, it also allows political parties, which have many seats, to take part in parliament. This situation is crucial to stability in management. However, it should not be forgotten that the majority electoral system damaged the principle of justice on the basis of the people's preferences (Heywood, 2007:339). The system is often forcing a bipartisan parliamentarian and encourages the electorate to unite on the nearest candidate to be elected. Therefore, the management stability principle is easily realized in this system. Despite appearances given by justice in representation a powerful ruling emerges.

ELECTORAL SYSTEM BASED ON PROPORTIONAL REPRESENTATION

In the contrast to majority-based election system that the principle of stability in the administration emerges with it, the proportional representation system has been put in place to remove the unfair representation. In other words, the proportional representation system, which is considered as a new system according to the majority system, usually applied in multi membered election distinct and as it is not possible to apply for a single name, compulsorily it is a ticket list system.

Proportional representation is the principle that parliamentary representatives are sent in proportion to the election success of the parties, so it is the principle that there should be an equal ratio between the percentage of the received vote and the percentage of the number of seats obtained (Heywood, 2007:336).

Proportional representation systems allow entering to the parliament more than one party in accordance with its structure. In other words, the system is the election system that provides the greatest amount of justice in representation. This situation is found useful in terms of multi-voice and democracy. However, this multi-party party structure also reduces the possibility of a stable government from parliament. Moreover, marginal parties, who think differently about the regime, may also pose a threat to the future of the political system if they announce their voices in parliament. In addition, the relationship between voters and representatives is also damaged due to the proportional representation systems can be applied as a list. The proxy relationship between the representative and the elector is likely to weaken as the representative tries to win the party's favor in order to get back to the election list instead of being close to the public. Finally, the determination of the country's general election threshold to remove the instabilities created by the proportional representation system will cause the elections to be concluded on the basis of justice.

MIXED SELECTION SYSTEMS

In mixed-choice systems, which have been adapted to remove the disadvantages of the two basic electoral systems (Yavaşgel, 2014:130), it is desired to create an election system that is suitable for the structure of the political system by combining different aspects of the majority-based representation system and the proportional representation. In this system, for example, the number of total representatives to be chosen according to the majority-based and proportional representation system may vary between countries (Özkan, 2007:111). The system is compounded by methods such as the election thresholds at the country level, organizing the electoral circles to make narrow or wide territory (Yavaşgel, 2014:131).

Since it is unlikely to be possible to make both a strong power exist and to ensure that all the groups that vote for the election in the parliament accordance to justice in representation, it is often a challenge to give more weight to one side in the practice of mixed electoral systems. For this reason, in practice, measures are being taken for strong government in order to provide more stability in administration (Sarıkoça, 2010:106).

DEMOCRACY, ELECTIONS AND REPRESENTATION

If we leave the experience of Ancient Greek direct democracy where all the limited number of citizens can participate in the decision-making process, it is thought that today's applicable democracy model is a liberal democracy based on the representation system. Representative democracy can be described politically not as self-directing, but as participation in the decision-making process through elected representatives (Göksu, 2016: 27)

The principle of representation and elections are essentially one of the most basic methods of political participation that democratic systems refer to it because of the impossibility of direct democracy. Thus, election and representation, as tools to help democratize governments, are both a historical phenomenon and the application of equality logic to a large-scale political system (Dahl, 2010: 272-273). In this sense, it can be said that democratic systems including many problems and implementation difficulties in terms of formation, development and maintenance can be regarded, as a form of government, owe their existence to representation in the principle sense and owe to elections in the instrumental sense. However, it should not be forgotten that this model, which is applied in today's democratic systems that based on elections was born out of an obligation arising from modern society (Barber, 1995: 197), exists together with important problems both in theoretical context and in the course of its implementation (Göksu, 2016: 27).

When representative democracy is defined as the use of sovereignty through elections and ruling administrators, this democracy model can be considered legitimate in the sense of choosing political decision makers and rulers of society. Because political power is determined in accordance with the choices and preferences of the people (Eren and Özden, 2014: 163). The political decisions to be taken and implemented is ensured social legitimacy through elections made at regular intervals and this cycle continues. However, the claim that represented democracy can be the only model of democracy that can be applied in modern societies is criticized for its right to choose only decision makers, rather than determining the content of public decisions, as citizens do in direct democracy. This is in contradiction with the concept of popular sovereignty, in which the model of representation is accepted as the legitimacy principle of liberal democracy (Köker, 1993: 51). Therefore, it is generally regarded as a problem of unmanageability when the modern democracy is inadequate in the face of the problem that it has experienced in the decision-making processes and enters into the crisis of legitimacy.

According to Dahl, legitimacy in classical liberal democracy, political power in certain periods can be changed as a result of elections that are made according to general, equal and secret voting principles; controlling of political power by organized society and voters; is mean ensuring individual rights and freedoms (2010: 285). However, it is thought that these three formal legitimacy criteria, which Dahl summarized, do not act on the political plane literally. There are some problems in the representation system of liberal democracy. These problems arise as a result of the citizens being able to abstain from making laws and public policies with the elections, leaving the manager who has chosen the authority to make laws, and to control them in a limited way. In addition, the dissolution of classical structures in classical sense or the disappearance of their old sharpness at the time of the emergence of complex modern social structures leads to the loss of old functions and activities of mass parties. This has led to the transformation of representative democracy into a model in which politics is made through certain interest groups. As a result, ordinary citizens or voters have moved away from institutions and organizations that have been instrumental in the political system (Kahraman,

1999: 13-19) and the crisis of representation have been deepened. In other words, the representation system has led to political activity becoming a professional profession and monopolizing a small elite group in a sense. This restricts the participation of large popular masses, which are relatively inaccessible, in decision-making processes or leads to the formation of a passive society in the interest of political participation by have never been represented (Yıldırım, 1993: 23).

Those who draw attention to the crisis of legitimacy experienced by the liberal democracy over the problem of representation have tried to overcome this crisis by devising and explaining the right to political participation at a different dimension and presented the model of deliberative democracy as a liberal democracy alternative. Because participation in the negotiating democracy model is evaluated that this is not an activity defined narrowly and limited only by the right to vote in the elections, but as an activity that is valid in all social and cultural contexts, political and non-political processes (Benhabib, 1996: 238-240).

CONCLUSION

It is a generally accepted claim that democratic representation based on elections has the advantage that democracy is a viable form and that ordinary citizens are free from decision-making to enable division of labor. Representative democracy, however, is an indirect model because it is a limited system that people can not use power with their own hands because it defines public participation as voting in elections held in certain periods. Since the people have chosen only those who will govern on their behalf, democracy of the system may only be possible if there is a reliable and effective link between rulers and ruled.

It would not be wrong to say that every election made in representative systems will theoretically contribute to democracy, but democratic elections are only competitors. In other words, in a democratic election each of the alternatives in front of the people should enter elections with the hope and fortune to come to power. Making elections without the freedom of expression, organization and travel will distract the system from being democratic. It is also evident that elections that are not under fair surveillance and control in the same way are only show-through elections.

The democratic values underlying elections, the mechanisms that use and the conclusions that created, are the most important sources of democratic legitimacy. Some proctices such as a system of election that moves away from democratic values, electoral thresholds designed to prevent representation of certain groups in parliament rather than principles of justice and stability in administration etc. make the legitimacy of the system controversial.

REFERENCES

- Akgün, Birol (2002), Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları.
- Barber, Benjamin (1995), Güçlü Demokrasi, (Çeviren: Mehmet Beşikçi), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, Şeyla (1996), “Kamu Alanı Modelleri”. Cogito Dergisi, Sayı 8. ss.238-258
- Dahl, Robert A (2010), Demokrasi Üstüne. (Çeviren: Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, Murat (2013), Seçim Sistemleri ve Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Eren, Sıla Sabancılar, Özden, Yücel (2014), “Temsili Demokrasinin Krizi ve Bir İleri Demokrasi Talebi Olarak Gezi Parkı Eylemleri”, Birey ve Toplum Dergisi, Cilt 4, Sayı 7. Ss.161-196
- Göksu, Vahap (2016), Kamusal Alan ve Siyasal Katılma Mecrası Olarak Sosyal Medya. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Heywood, Andrew (2007), Siyaset,(Çeviren: Kolektif), Ankara: Adres Yayınları.
- Kahraman, Hasan Bülent vd. (1999), Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Köker, Levent (1993), Demokrasi Üzerine Yazılar, Ankara: İmge Kitabevi
- Köker, Levent (2006), “Seçim Sistemleri ve Siyasi Çoğulculuk”, Anayasa Yargısı Dergisi, 23: 199-210.
- Özkan, Abdullah (2007), Siyasal İletişim Stratejileri, TASAM Yayınları. İstanbul.
- Sarıkoça, Erem (2010), Türkiye’de Seçim Sistemleri ve Demokrasi, Fenomen Yayıncılık, Ankara.
- Şahin, Ali vd. (2011), “Belediyelerde Hizmet Kalitesi Ve Vatandaş Memnuniyeti ve Karatay Belediyesi’nde Bir Uygulama”, S.Ü. Akşehir MYO Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi, (2001), 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Türk, Hikmet Sami (2006), “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”. Anayasa Yargısı Dergisi, 23: 75-112.
- Yavaşgel, Emine (2014), Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Açısından Seçim Sistemleri, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Selahattin (1993), Yerel Yönetim ve Demokrasi: Kavramlar, Yaklaşımlar, İstanbul: T.C. Başbakanlık TOKİ Başkanlığı ve IULA-EMME.

MACRO-ECONOMIC GAINS FROM EU ENLARGEMENT: WHAT MONTENEGRO CAN LEARN FROM SLOVENIA?

Dr. Sergej Gričar, University of Novo Mesto
sergej.gricar@gmail.com

Dr. Štefan Bojnec, University of Primorska
stefan.bojnec@fm-kp.si

Dr. Vesna Karadžić, University of Montenegro
vesnaka@ac.me

Dr. Tamara Backović Vulić, University of Montenegro
tassabacc@ac.me

ABSTRACT

Slovenia and Montenegro had been part of federative Yugoslavia and shared same economic, monetary, fiscal and trade policy until the Slovenian independence in 1991. Slovenia entered in the European Union (EU) in 2004 and became the member of European Monetary Union with adoption of euro in 2007. Lessons learnt in Slovenia can be important for Montenegro, which aims to follow similar accessions. In comparative article, we are analysing three sub-periods: first, the impact of Yugoslav disintegration to the national economies in Slovenia and Montenegro in the 1990s. Second, economic benefits of participation of Slovenia in the EU integration process in comparison to exclusion of Montenegro from similar process. The comparisons are conducted by unemployment rate (UNEMP) and gross domestic product (GDP) in the 2000s. Finally, euro adoption in Slovenia, economic crisis and economic prosperity in Slovenia and Montenegro in the 2010s. Our hypothesis is that Montenegro can learn from Slovenian experiences and gains from integration in the EU. Economic benefits of Slovenia are measured by UNEMP and growth of GDP. We have obtained data from the World Bank, United Nations, statistical offices of Slovenia and Montenegro and / or Eurostat for the period 1970-2017. We have applied different statistical methods such as summary statistics and regression analysis. We plot some graphs to visually interpret and confirm results of growing GDP in both countries on one side and mixture of falling and growing UNEMP rate on the other side. Our results confirm the hypothesis set that integration of small open economy is beneficial to grow faster than closed one. Liberalization and integration of small economy to regional and global trade are important for long-term competitiveness and growth.

Keywords: Comparative and Statistical Analysis, Slovenia, Montenegro, Economic Growth, Rate of Unemployment.

INTRODUCTION

Slovenia and Montenegro share common history in the 20th century. In the article, we analyse common part of history from 1970 to 1991. In 1991, Slovenia become independent after the collapse of former Yugoslavia. Slovenia therefore began with its own macroeconomic policy, whereas Montenegro become independent in 2006. In recent years, both countries made progress in quality of life, standard of living and others. Due to these reasons we are analysing some patterns in development of both countries during 48 years. We introduce two macroeconomic variables: gross domestic product (GDP) and unemployment rate (UNEMP) (Južnik Rotar, 2018).

The UNEMP is one of the best-known labour market measure and certainly one of the most widely quoted by media in many countries. The UNEMP is a useful measure of the underutilization of the labour supply. It reflects the inability of an economy to generate employment for those persons who want to work but are not doing so, even though they are available for employment and actively seeking work. It is thus seen as an indicator of the efficiency and effectiveness of an economy to absorb its labour force and of the performance of the labour market (UNdata, 2018).

The OECD defines GDP as an aggregate measure of production equal to the sum of the gross values added of all resident and institutional units engaged in production (plus any taxes, and minus any subsidies, on products not included in the value of their outputs). In the survey we would like to present how two countries performs by GDP and UNEMP during the period of 48 years.

The rest of this paper is structured as follows: in section 2, literature review is presented as a theoretical background of integration between Slovenia and Montenegro in the labour market. For small open economies, such as Montenegro and Slovenia, market regulation and information flows have major trade and economic policy repercussion. Primarily, this applies to the spread of policy by business players of the trade supply chain. The hypothesis that Montenegro is following Slovenian path is in a question of our investigation. Section 2.1 specifies the conjectural model that forms the groundwork of our applied tests. After describing the data used in section 2.2, we continue with an individual visual inspection. For this visual test, natural logarithms were obtained (Juselius, 2017a). Section 3 focuses on estimation of the model. Following a review of estimation techniques, we present the Granger Causality test. Our deterministic components utilize a vector of measurements for distances between volatility in labour market. The functional form of time series dependence is predetermined. Section 4 discusses estimated impact rules and derives labour policy and management implications. Finally, section 5 concludes with an assessment of the used model and its significance for human resources management and national labour market policy.

LITERATURE REVIEW

Hall (2002) pointed out: “pre-1989 Yugoslavia appeared to have developed a successful industry which projected a particularly welcoming and positive image of the country to the West. The emergent newly independent states had to put their Yugoslav and communist pasts behind them, establish a new national identity (albeit based on historical elements) and inspire confidence for investment in economic reconstruction.” This paper examines the branding of the former Yugoslav Republics Slovenia and Montenegro, which are looking to economic revitalisation and flexible labour market.

Adequate social safety nets are often cited as an important factor in ensuring sustainability of reforms in transition economies. Both inexperience and budgetary restraints imposed by falling production make the designing of a safety net compatible with a market economy an especially challenging task. Especially when unemployment insurance is generous, there is a danger that it may create perverse incentives to take a job.

The purpose of this paper is to demonstrate that during the period 1970-2017, the Slovenian and Montenegro system created differences in the labour market: the UNEMP was high in both countries during the disintegration period from the former Yugoslavia and setting its independence. One of reasons for later higher UNEMP may be subsidies for unemployed persons as it has been a case in Slovenia (Vodopivec, 1995).

The borderless Single European Market (SEM) of EU gives goods suppliers access to nearly 500 million consumers, thus making better use of the economies of scale, allowing consumers a wide choice of products under supply-side pressures on maintaining market competitiveness.

In terms of integration into world trade, we can define typical factors for Slovenia and Montenegro. They are small open economies and are highly dependent on international trade; the level of development, measured by GDP per capita, is relatively high for Slovenia and to a lesser extent for Montenegro. Slovenia has an excellent geographical position, since it is surrounded by highly developed countries in the north and west, and in addition, Slovenia has an economic environment with quality infrastructure, particularly roads. On the other hands Montenegro is surrounded with economically and politically less stable countries which are looking for integration with EU such as Albania, Bosnia and Herzegovina and Serbia. The need to create a more integrated regional economic area in Western Balkan countries as a learning ground for the region to make further progress along its path to deeper EU integration is important. The early birds were Slovenia and Croatia, thereafter the former Yugoslav Republic of Macedonia, followed by Albania and Montenegro in 2010 (Sanfey & Milatović, 2019). With the entry into the EU, Slovenia since 2004 has gained the free entry into the borderless SEM, which for many companies has meant driving force for an increase in production and export sales due to increased demand. Consequently, the increased in production creates new jobs and potentially decreased UNEMP.

METHODS IMPLEMENTED

In our survey, three simple methods are applied, as first descriptive statistics with analyses of minimum, maximum, standard deviation and mean. Second, we implement ordinary least square (OLS) regression analyses. Finally, the spurious results with high deterministic coefficient and significance of the model suggest further analyses with Granger Causality test.

Although we also need to test restrictions on the ζ matrix in order to test for weak exogeneity in the $I(1)$ model, the test for a zero row in the α matrix may provide some preliminary information on which variables that may be weakly exogenous.

Table 1: Introduction of variables

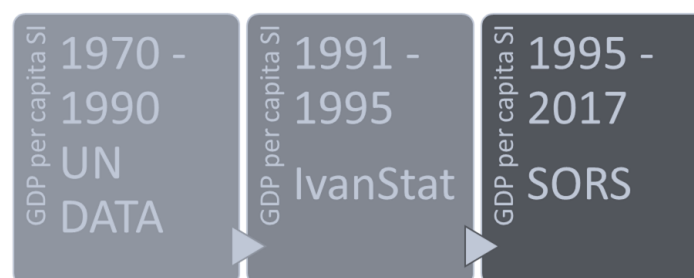
Abbreviation of variable	Variable	Sources
GDP_t	Gross domestic product	SORS; UNdata; Eurostat; MONSTAT, IvanStat
$UNEMP_t$	Unemployment	WorldBank

Source: SORS; UNdata; Eurostat; MONSTAT, WorldBank, 2018.

DATA USED

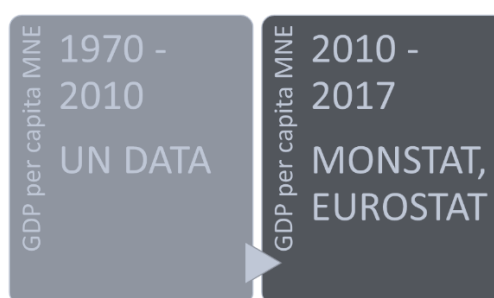
Data sources are Statistical office of Republic of Slovenia (SORS) (SORS, 2018), Eurostat (Eurostat, 2018), United Nations (UNdata, 2018), World Bank (World Bank, 2018), and Statistical office of Montenegro (MONSTAT) (MONSTAT, 2018). This data is used with an econometric approach and is further calculated from chain indices to indices with a constant base.

Data of GDP for the 48-years period is presented in Table 1 and consists of various sources and data ranges. Therefore, indices with constant base (1970=100) are applied. The data is obtained as yearly GDP per capita from the United Nations Statistics Division (UNSD). Moreover, GDP in current prices is accessed as quarterly seasonally non-adjusted data. Detailed information is as follows. First, GDP per capita is on yearly data basis for Yugoslavia from 1970 to 1990 (UNdata, 2018). Second, GDP per capita as yearly data is for Slovenia (Picture 1) a stub of a range from 1991 to 1995 (IvanStat, 2018). For GDP per capita as yearly data is for Montenegro from 1991 to 2010 (UNdata, 2018).

Picture 1: Sources of GDP per capita for Slovenia for the period 1970 – 2017

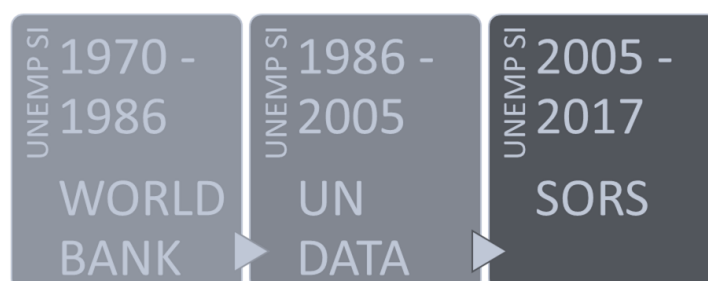
Note: UNDATA - United Nations Statistics Division, IvanStat – private statistical organization, SORS – Statistical office of Republic of Slovenia, SI – Slovenia.

Third, GDP in current prices is accessible in quarterly seasonally non-adjusted data values for Slovenia from 1995 to 2017 (SORS, 2018; Eurostat, 2018) and for Montenegro from 2010 to 2017 (MONSTAT, 2018; Eurostat, 2018). Due to comprehensive analysis, we conduct yearly data as GDP per capita also for the period from 1995 for Slovenia and 2010 for Montenegro (UNdata, 2018). Data for 2017 for Montenegro are preliminary (Picture 2).

Picture 2: Sources of GDP per capita for Montenegro for the period 1970 – 2017

Note: UNDATA – United Nations Statistics Division, MONSTAT – Statistical office of Montenegro, MNE – Montenegro.

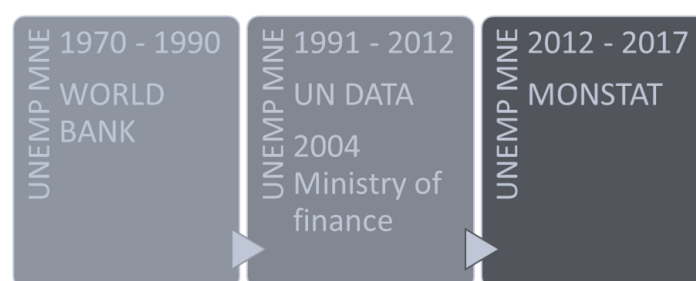
GDP and per capita GDP data are converted to US dollars using appropriate annual monthly average or annual average end of month quotations of exchange rates. As a rule, market exchange rates (MERs) obtained from the International Monetary Fund publication, International Financial Statistics are used.

Picture 3: Sources of UNEMP for Slovenia for the period 1970 – 2017

Note: UNDATA - United Nations Statistics Division, SORS – Statistical office of Republic of Slovenia, SI – Slovenia.

The data are for three countries and the description for former Yugoslavia is as follows. Yugoslavia (Former) - Following the adoption and the promulgation of the Constitutional Charter of Serbia and Montenegro by the Assembly of the Federal Republic of Yugoslavia on 4 February 2003, the name of the State of the Federal Republic of Yugoslavia was changed to Serbia and Montenegro. All data for former Yugoslavia prior to 1 January 1992 refer to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia that was then composed of six republics. After that date, when available, data for the republics, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Slovenia and The Former Yugoslav Republic of Macedonia are shown separately. On 3 June 2006, Serbia and Montenegro formally dissolved into Montenegro and Serbia which are now shown separately from 1990 onwards.

Picture 4: Sources of UNEMP for Montenegro for the period 1970 – 2017

Note: UNDATA – United Nations Statistics Division, MONSTAT – Statistical office of Montenegro, MNE – Montenegro.

Therefore, the data for UNEMP are taken from the 1970 to 1986 for Slovenia as Yugoslavian data (Picture 3). The separately new source for Slovenia is available from 1986 onwards. Detailed data source is 1986-2005 (UNdata, 2018) and 2005 onwards (SURs, 2018). For Montenegro the Yugoslavian data is 1970-1991 (Picture 4). From 1992 onwards the Montenegro own data are used. Whereas UNdata (2018) provides source from 1991 to 2012, but without the year 2004. Source for 2004 was (RCG, 2006). From the website of Monstat we collect the data for UNEMP from 2012 to 2017. The UNEMP is calculated by expressing the number of unemployed persons as a percentage of the total number of persons in the labour force. The labour force (formerly known as the economically active population) is the sum of the number of persons employed and the number of persons unemployed. In recent survey, Južnik Rotar (2018) agree that employment programme are useful for population and evaluation is made in comparison to that of an individual who would continue seeking employment as an openly unemployed person.

Table 2: Chain indices, base year 1970 = 100 and results of descriptive statistics

Year ₁₂ /variable	$GDP\ per\ capita_t^M$	$GDP\ per\ capita_t^{SI}$	$UNEMP_t^{MNE}$	$UNEMP_t^{SI}$
1970	100.0	100.0	100.0	100.0
1971	107.8	107.8	93.9	93.9

1972	111,4	111.4	81.7	81.7
1973	143.9	143.9	85.3	85.4
1974	197.4	197.4	98.7	98.8
1975	219.2	219.2	109.7	109.8
1976	245.3	245.3	124.3	124.4
1977	295.7	295.7	139.0	139.0
1978	348,6	348.6	145.1	145.1
1979	433.5	433.5	146.3	146.3
1980	441.1	441.1	145.1	145.1
1981	431.0	431.0	145.1	145.1
1982	389.6	389.6	145.1	145.1
1983	396.1	396.1	151.2	151.2
1984	421.3	421.3	152.4	152.4
1985	444.6	444.6	162.2	162.2
1986	478.3	478.3	168.3	17.1
1987	506.7	506.7	171.0	18.3
1988	522.6	522.6	165.9	26.8
1989	560.1	560.1	171.0	35.4
1990	522.8	522.8	181.7	48.8
1991	395.7	978.1	235.3	100,00
1992	333.3	712.5	235.4	140.2
1993	184.0	715.3	236.6	175.6
1994	189.4	813.9	236.6	175.6
1995	271.9	1,150.0	163.4	169.5
1996	195.8	1,197.1	161.0	169.5
1997	190.1	1,284.3	168.3	175.6

1998	193.6	1,382.5	226.4	176.8
1999	189.0	1,491.4	257.3	165.9
2000	224.4	1,542.4	258.5	148.8
2001	265.0	1,626.9	272.0	141.5
2002	292.6	1,742.1	301.2	141.5
2003	389.2	1,831.1	337.8	136.6
2004	472.6	1,930.6	275.6	129.3
2005	513.5	2,028.9	369.5	123.2
2006	611.8	2,183.2	361.0	114.6
2007	825.1	2,418.3	236.6	94.0
2008	1,016.4	2,606.8	204.9	81.7
2009	927.4	2,460.3	232.9	111.0
2010	920.6	2,457.5	240.2	130.5
2011	1,007.8	2,496.3	240.2	143.9
2012	906.4	2,436.1	240.2	146.0
2013	988.8	2,443.9	237.8	159.8
2014	1,015.1	2,533.9	219.5	159.8
2015	888.9	2,614.3	214.6	150.0
2016	966.4	2,718.9	215.9	136.6
2017	1,041.7	2,909.9	196.3	82.9
Maximum	1,041.7	2,909.9	369.5	176.8
Minimum	0.0	1,542.4	161.0	81.7
Mean	711.1	2,276.7	244.9	138.7
Median	888.9	2,440.0	237.8	141.5
St. deviation	316.0	388.9	56.2	27.6

Note: 12 – December, GDP – gross domestic product, UNEMP – unemployment.

Source: SURS; UNdata; Eurostat; MONSTAT; IvanStat, WorldBank, 2018.

EMPIRICAL RESULTS

On our collected data we strive new data vector consist years 1970 to 2017 since possess data for both variables and both countries. The data vector can be written as:

$${}^{MNE}_{SI}[GDP \text{ per capita } UNEMP]_t^I, \quad (1)$$

where *MNE* is abbreviation for Montenegro, *SI* for Slovenia, *t* for time series, *I* order of integration, *UNEMP* unemployment and *GDP* gross domestic product. Base year is confirmed as 1970=100.

In Figure 1 we can see that GDP in Slovenia exploded in 1995 and hereinafter 2004. On the other hands, GDP in Montenegro has explosive roots in 2006 and onwards. The unemployment rate decreases in both countries but on other values and years. Slovenia got benefits on common EU market and the unemployment rate is decreasing to the rates Slovenia has in 80s. In Montenegro the independence, create roots for more employed persons. There is obvious way: integration to EU.

Figure 1: Indices of GDP and UNEMP

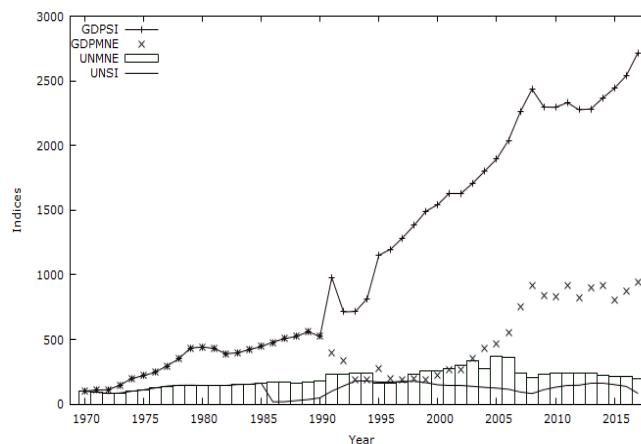
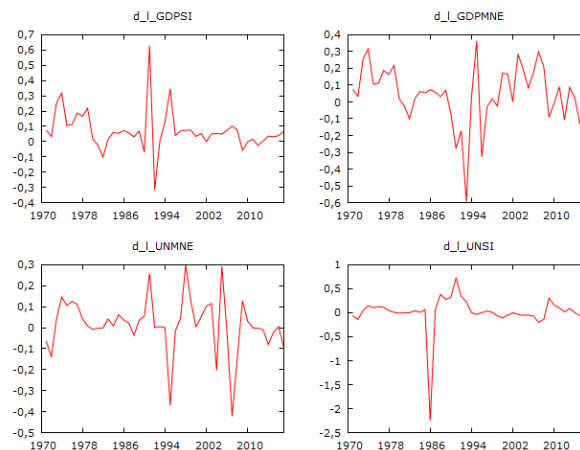

Figure 2: Breaks in aggregates

For the empirical analysis, we calculate the results using Gretl software. Our next step is to conduct OLS regression analysis. Important note is that this method is only used for to see the trends in the variables, not to discuss the results, since the results could be spurious (Juselius, 2009) and Durbin – Watson statistics is low. Therefore the equations of regression analysis

$$Y_t = \alpha + \beta_t \cdot X_t + \epsilon, \quad (2)$$

are:

$$GDP \text{ per capita}_t = 207.84 + 1.22 \cdot UNEMP_t + \epsilon, \quad (3)$$

$$UNEMP_t = 159.07 + 0.08 \cdot GDP \text{ per capita}_t + \epsilon, \quad (4)$$

for Montenegro. Beta coefficients are not statistically significant. The regression for Slovenia is:

$$GDP \text{ per capita}_t = 627.05 + 4.27 \cdot UNEMP_t + \epsilon, \quad (5)$$

$$UNEMP_t = -111.00 + 0.01 \cdot GDP \text{ per capita}_t + \epsilon, \quad (6)$$

where Beta coefficients are not statistically significant.

Table 3: Granger Causality test

Direction of causality	No of lags	F value	Decision
$GDP_t^{MNE} \rightarrow UNEMP_t^{MNE}$	1	3.97	Rejected
$UNEMP_t^{MNE} \rightarrow GDP_t^{MNE}$	1	0.05	Cannot be rejected
$GDP_t^{SI} \rightarrow UNEMP_t^{SI}$	1	0.01	Cannot be rejected
$UNEMP_t^{SI} \rightarrow GDP_t^{SI}$	1	0.21	Cannot be rejected

Note: 12 – December, GDP – gross domestic product, UNEMP – unemployment.

We want to find out if there is any causality between *GDP* and *UNEMP* in Slovenia and in Montenegro for yearly periods of 1970-2017. To show the results of Granger Causality Test we present in Table 3 the results of the *F* test using several lags. In each case, the null hypothesis is that GDP_t does not (Granger) cause $UNEMP_t$ and vice versa.

The results shows that national GDP has strong impact on labour market in Montenegro, but not vice versa in the long period of 48 years. On the other hand, there is no causal relation found for Slovenia. On Figure 2 specific breaks are obvious.

CONCLUSION

Already the obtained secondary data for Montenegro and Slovenia is an important scientific step. Additionally, we have attended recent methods as Granger Causality Test for two concurrence countries that share common history in Western Balkan region. Countries have introduced euro, Slovenia as national currency and Montenegro as de-facto currency. Since 2004 Slovenia is part of EU, and Montenegro got acceptance of negotiations with EU, started on 29 June 2012.

The results of the survey shows hypothetic importance of integration process for Slovenia. Therefore, for Montenegro in a way of better way of living and higher standard of inhabitants the EU integration is foreseen. The Slovenian example is clear, since 2004 Slovenia benefits on a higher scale than Montenegro, e.g. up warding GDP and down warding unemployment. There are several policy and economic implications of the contemporary survey on Montenegro and Slovenia. Both countries could even more recognize stronger partnership, which make bilateral and multilateral freedom of movements and export/import of goods and services. These policy events could rise GDP even more than has happened in recent years after the breaks occurred since 1970s. We recognized several events, where most important are oil crises in 1970s, collapse of Yugoslavia in at the beginning of 1990s, big economic crisis at the end of 2000s and recent optimistic “over warmed” rise in GDP and prices in 2018. Therefore, policy makers should predict the events in next years to obtain the data where tourism and GDP in analysed countries would go.

Unemployment rates grow since 1970, but in Slovenia, the lowest unemployment rate was in 1986, at only 1.6%. Slovenia has decreasing unemployment rate again from 2004. Montenegro gain the highest unemployment rate in state of Serbia and Montenegro from 2003-2006. In the same time Montenegro loses most of its GDP earned in former Yugoslavia. The earnings come over again in 2007 onwards. There are some limitation of the research; first data range is not split for Montenegro and Slovenia from 1970-1991. Therefore, for next researches, we propose to collect separated values if available and using the same variables and methods. Additional for Slovenia and Montenegro cointegrated vector autoregression can be foreseen (Juselius, 2009).

REFERENCES

- Eurostat. (2018). *Eurostat*. Retrieved August 2018, from Your Key to European Statistics: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Hall, D. (2002). Brand development, tourism and national identity: The re-imaging of former Yugoslavia. *Journal of Brand Management*, 9(4), pp. 323-334. doi:10.1057/palgrave.bm
- Hrovatin, N., Kostevc, Č., Kumar, A., Mrak, M., Rant, V., Wostner, S. Š., & Kejžar, K. Z. (2017). *Ekonomika Evropske unije*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- IvanStat. (2018, August). *Slovenia. Gross domestic product, 1990-2016*. Retrieved from Economy: <http://www.ivanstat.com/en/gdp/si.html>
- Juselius, K. (2009). *The cointegrated VAR model : methodology and applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Juselius, K. (2017). Using a theory-consistent CVAR scenario to test an exchange rate model based on imperfect knowledge. *Econometrics*, 5(3), pp. 1-20.
- Juselius, K. (2017a). Recent developments in cointegration. *Econometrics*, 6(1), pp. 1-5.
- Južnik Rotar, L. (2018). What are the Treatment effects of a work-first participation programme on young unemployed people in the Netherlands? *Panoeconomicus, Advance online publication*. doi:10.2298/PAN160714028J
- MONSTAT. (2018). *Metapodaci*. Retrieved August 2018, from Statistical Office of Montenegro: <http://monstat.org/cg/page.php?id=17&pageid=17>
- RCG. (2006). *Ekonomski fiskalni program za Crnu goru 2006-2008*. Podgorica: Republika Crna gora, Ministarstvo finansija.
- Sanfey, P., & Milatović, J. (2019). The Western Balkans regional economic area: from economic cooperation to economic integration. In R. Osbild, & W. Bartlett, *Western Balkans economies in transition* (pp. 15-27). doi:10.1007/978-3-319-93665-9_2
- SURS. (2018). *SISTAT*. Retrieved August 2018, from Statistical Office of Republic of Slovenia: <http://pxweb.stat.si/pxweb/dialog/statfile2.asp>
- UNdata. (2018). *United Nations Statistics Division*. Retrieved August 2018, from Per capita GDP at current prices - US dollars: <http://data.un.org/Data.aspx?q=gdp+per+capita+yugoslavia&d=SNAAMA&f=grID:101;currID:USD;pcFlag:1;crID:890>
- UNWTO. (2018, August). *UNWTO Highlights confirm another record year in 2017*. Retrieved from World Tourism Organisation: <http://www2.unwto.org/press-release/2018-08-27/unwto-highlights-confirm-another-record-year-2017>
- Vodopivec, M. (1995). *Unemployment insurance and duration of unemployment*. World Bank.
- World Bank. (2018, August). *Data Bank*. Retrieved from World Development Indicators: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=ST.INT.ARVL&country=#>

CITIZENS' PERCEPTION OF INSTITUTIONAL CAPACITY AND LOCAL SERVICES SATISFACTION: THE CASE OF BEYSEHIR MUNICIPALITY

Dr. Ali Sahin, Selcuk University

alisahin@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

There are many studies in Turkey about municipal services and the citizens' perception of satisfaction with those services. However, the issues of institutional capacity level of the municipalities and the quality of and satisfaction with local services have not been addressed yet. There is a space for the researches on those issues. It is difficult to determine how satisfied citizens are with the services provided by the municipal government or how they meet the expectations of the citizens. It is also very difficult to identify the generally accepted basic characteristics of municipal services to make citizens pleased. In order to serve the local services in an effective, rational, cost-effective and affordable way, the municipalities should have an institutional capacity taking the needs and expectations of citizens into account. In local governments, institutional capacity is 'the ability of municipalities to regulate, develop and manage physical, financial, human and information resources that will enable them to fulfill the services given by them'. Managerial capacity is composed of different components. In the context of this study, managerial capacities of the municipalities are evaluated and compared regarding institutional resources, institutional culture, institutional relations, management approaches and legislative dimensions within the context of the efforts of the units such as Human Resources Management, Financial Management, Physical Assets Management and Information Technology Management. This research serves the aim of making the determination on the issues: According to the citizens, does Beyşehir Municipality have institutional capacity? What are the negative and positive aspects of the municipality regarding institutional capacity? Can a relationship be established between institutional capacity and local service quality? What are the links between institutional capacity and local service satisfaction? Which steps should be taken for increasing institutional capacities of the municipalities? Survey technique will be used in the application part of the study. Within the scope of this study, the institutional capacity in local governments, the quality in local services and the level of satisfaction with those services are tried to be measured through the citizens' perception. In accordance with the purpose of the study, the sample is planned in such a way to represent the urban and rural population within the scope of determining citizens' perception of institutional capacity and the level of their satisfaction. The questionnaire forms include questions about demographic characteristics, institutional capacity, local service quality and service satisfaction. The questions were prepared in accordance with the Five-point Likert scale. In the analysis of the data; frequency distribution, descriptive statistics, Pearson Correlation, "T" test and ANOVA analysis techniques will be used. The data will be interpreted via the latest version of SPSS.

Keywords: Institutional Capacity in Local Governments, Local Service Quality, Service Satisfaction, Beyşehir Municipality, Citizen Perception about Institutional Capacity.

INTRODUCTION

The perception of citizens upon state and public institutions transforms while the role and conception of a state are reformulated via public administration reforms. The ways of public services being the first place, decision making, organizational structure, relations among citizens, methods of supply and demand of public services – the state-citizens relationship in short- evolve with a new dimension. While the notions that propose public consumes what public institutions produce is in effect with the concept of traditional public administration, the notion of services production based on citizens needs dominates the new public administration. The acceptance of citizens as customers in determination and providing needs is a contemporary notion. This notion ensures both citizens satisfaction and efficient use of resources. Citizens' needs must be determined for the enforcement of the citizen-based approach. Nevertheless, determining the needs is not sufficient. In addition, periodic detection for a perception of citizens needs to be done. Just like environment and technology, the human has changeable nature. One of the best methods for determining the people's perception and expectation of local service quality (Acar, 2010), local service satisfaction, the perception of performance is the concentration on the field studies. With the questionnaire methods, municipality administration creates the opportunity to learn people's perception and expectations from local managers and authorities; local services. These people include citizens with different social status, economic disposition, ethnic origin, politic tendencies and from various religious and social groups. In this Municipality, mayors are able to obtain appropriate information about local service satisfaction, local performance and service quality.

The mayor has a certain qualification that represents the municipality and its services. The expectation of mayor who understands the citizens; has capable of interpreting citizens perception/expectation towards local goods and services and enhance citizens satisfaction levels (Göksu, 2014; Göksu, 2013). The mayor's performance for municipal services, certain management style, expectation level of citizens within the context of citizens' perception towards municipality's institutional capacity are the factors affect the level of satisfaction towards local services.

INSTITUTIONAL CAPACITY AND SERVICE SATISFACTION

It is a known fact that certain reforms about local governments are made in Turkey in recent years. With the last legislative regulation Metropolitan Municipality Law (Law No: 6360), the number of metropolitan municipalities is increased to 30 and the borders of metropolitan municipalities are prescribed as provincial borders. Beyond any doubt, it is asserted that this law has positive and negative effects on municipalities and local services. The majority of citizens demands more rapid, productive public and local services of good quality. For this reason, apart from different public institutions municipalities faces the growing pressure of citizens at the issues related to the enhancement of local service quality and satisfaction from services. In other words, transforming state-citizen relationship being in the

first place, as closest local bodies to citizens municipalities are under the most pressure about the new demand for new and different local services. In this context the institutional capacity of municipality needs to be readapted according to changing conditions and citizens' expectations. Service quality and service satisfaction are closely related to the whether municipalities create institutional capacity. Efficient, productive and proper local service delivery is possible with the certain creating of administrative and institutional capacity. Therefore determination of how the services of municipality satisfy the citizens or what level services meet the expectation of citizens is a difficult issue.

In this study, the term institutional capacity is prescribed as "ability to organize, develop and manage physical, financial, human and information resources which enable municipalities to fulfill their services". The institutional capacity term is investigated around four components listed as human resource management, financial management, information Technologies management and management of physical entities. Citizen report is evaluated as a tool which grades the public services quality via the information obtained from citizens and promotes the public to fulfill the obligation of accountability. When studies in international literature are examined, it is seen that data used in citizens report are obtained via household interview surveys. By focusing on the outputs, citizen reports introduces systematic information about public services and the performance of service delivering public institutions.

Three evaluation framework exists in the literature regarding the assessment of capacity and administrative capacity. The first of these is the United Nations Development Programme (UNDP) capacity assessment framework. Within the scope of this framework, issues as accountability, access to information are evaluated with basic functional capacity criteria like status analysis, policy-making. The second one is the European Union (EU) capacity assessment framework.

Certain studies exist regarding municipal services and satisfaction of citizens to services in Turkey and the world (Acar, 1998). Available studies are discussed with socio-economic and demographic features and perception of services satisfaction is studied within the context of these factors (Roch and Poister, 2006; Montalvo, 2009: 2; Usta and Memiş, 2010; Daştan and Delice, 2015; Akyıldız, 2012). Level of income, education, gender, age, resident geographic region, districts, urban and rural areas are in the first places in these factors (Şahin and Örselli, 2003; Şahin and Örselli, 2010). Recently studies in which management styles of the mayor, presented performance, municipal administration, the mayor-created expectation of citizens to local services, behaviours, and attitudes of municipal personnel are studied as factors determining the local service satisfaction and quality; draw attention (Demirel vd, 2012: 80; Demirel vd., 2013: 45-81).

In this study depending upon factors mentioned above, citizens' perception of their municipality's institutional capacity and level of local service satisfaction are analyzed. In accordance with the purpose of the study, questionnaire forms are composed considering foreign and domestic literature.

Measuring institutional capacity, evaluation of institution personnel' perception of institutional capacity is possibly considered that institutions from which citizens demand their services in terms of four components; human resources management, financial management, information technology management and physical assets management. While especially in foreign literature both citizen and personnel are considered with the institutional evaluation; in our country evaluation of institutional capacity mainly is made via questionnaires to the institution personnel. In this study, it is focused on the opinions of citizens about the perception of local government, evaluation of local service quality and satisfaction and evaluation of institutional capacity. Previous experiences of citizens from local services, education level, individual characteristics, activities such as advertising and public relations related to the local service, communication with the environment, obtained information are certainly effective on the level of citizens satisfaction and perception of institutional capacity.

RESEARCH METHOD AND FINDINGS

Questionnaire method is used in the study. In preparation questionnaires, benefitted from cited foreign and domestic theoretic and applied studies. Questionnaires are conducted face-to-face with the random sample method. The form of questionnaire consists of two sections. In the first section question regarding the aim of determining socio-demographic characteristics of participants that take part in field study; in the second section for the questions that field study looking for the answer both close-ended and open-ended questions are used. In another word questions are prepared regarding satisfaction with municipal service units, management style of mayors, attitudes, and behaviors of municipal employees and institutional capacity perception.

The questions are prepared considering the Likert scale of 5. The population of the research is the citizens residing in Beyşehir district center. Questionnaire forms are distributed via a random sample method. Questionnaire forms are distributed and collected between 20 and 30 May 2018. The reliability of the questionnaire data is measured and Alpha coefficient determined as 0,84. According to this value, it is possible to accept that the questionnaire is reliable.

In this study aiming to measure the perception of institutional capacity and level of local service satisfaction of the citizens of Beyşehir district of Konya province, in order to determine the effects of demographic characteristics and whether there are perception differences in this context; the demographic characteristics of the citizens included in the sample are regulated in Table 1. These are gender, age groups, education, profession and duration of residence in the district. Within the context of these variables, it is tested via Anova regarding whether there are significant differences between the way in which institutional capacity elements are perceived and evaluated and satisfaction levels for local services. In terms of both service satisfaction and institutional capacity perception, no significant difference is found between % 95 confidence interval and % 5 level of significance in the context of variables included above in the table. In

another word there is no difference in the sense of institutional capacity and level of service satisfaction by citizens that are in the scope of a sample and have different demographic structure.

Table 1: Demographic Structure

Demographic Structure		Percentage
Gender	Female	45,8
	Male	54,2
Age Groups	18-29 years	26,3
	30-43 years	38,3
	44-55 years	24,7
	56 and older	10,7
Education	Illiterate	1,0
	Primary School Graduated	12,0
	Secondary School Graduated	13,1
	High School Graduated	28,5
	University and Above Graduated	45,4
Profession	Public Official (manager, officer, teacher, etc.)	26,6
	Private Sector Employee	25,3
	Housewife	15,0
	Self-employed (lawyer, doctor, etc.)	12,6
	Tradesman and Merchant	8,0
	Student	9,0
	Other Professions	4,5
Duration of Residence in Districts	0-5 years	15,6
	6-10 years	24,9
	11-15 years	36,8
	16-20 years	13,7
	29 years and above	9,0

Certain statistical data for measuring the institutional capacity of the Municipality of Beyşehir are organized in Table 2. Terms in the table are prepared considering the Likert scale of 5. The descriptive statistic is used in this analysis. The institutional capacity perception is considered high as the average value approaches four or five. However, it is observed that the values vary between 3.0 and 3.5. Considered as a whole, it is seen that Beyşehir Municipality is at an average level or below in terms of human resources management, financial management, physical asset management, information technology management and in the usage of these management approaches. Within the context of United Nations Development Programme (UNDP) capacity assessment framework and EU capacity assessment framework institutional capacity of Beyşehir Municipality is not sufficient.

It is observed that Beyşehir Municipality needs qualified personnel in order to deliver local services in an efficient and rapid way. There is a need for adequate recruitment of personnel who have sufficient qualification for rapid and effective delivering municipal

services to citizens. It is in question that citizens have the perception of which budget transferred for infrastructure works, local projects and services are not adequate. Citizens expect financial status to be enhanced.

Table 2: Components of Institutional Capacity

Components of Institutional Capacity		Frequency	Mean
Human Resource Management	Authorities Approach Citizens (Municipal employees pay attention to working hours)	111	3,48
	Authorities Approach to Citizens (The municipal employees have adequate knowledge and skill for their work)	111	3,33
Financial Management	Financial and Fiscal Structure (Municipality might be financially better)	111	3,74
	Financial and Fiscal Structure (Municipality spends appropriately on the municipal budget)	111	2,95
	Financial and Fiscal Structure (Municipality is in good condition in terms of financial structure)	111	3,02
Physical Assets Management	Physical Structure and Work Environment (Municipal service buildings are clean and well maintained)	111	3,60
	Physical Structure and Work Environment (Municipality staff are clean and look good.)	111	3,54
	Physical Assets (Municipal equipments and facilities are suitable for the service.)	111	3,57
	Physical Assets (Municipal equipments and facilities are suitable for the service.)	111	3,57
Information Technologies Management	Information Technologies (Data of citizens is protected securely)	111	3,59
	Information Technologies (Municipal data processing and technological infrastructure is sufficient)	111	3,31
	Information Technologies (Services delivered by the municipality via the website are fast..)	111	3,32

Citizens state that municipal services buildings are well-cared and clean in physical terms. As is seen in World, in terms of information technologies management and e-municipality practices it is inferred that Beyşehir Municipality is not sufficient.

A question is addressed as “Do you think Beyşehir Municipality is sufficient in terms of institutional capacity?” to citizens included in the sample. Findings are organized in Table 3. Only the one-third of participants find the institutional capacity of municipality sufficient. Various questions are addressed to citizens regarding institutional capacity, institutional image and service satisfaction.

Table 3: Perception of Institutional Capacity

Do you think Beyşehir Municipality is sufficient in terms of institutional capacity?		Percent
	Not Find Enough	26,7
	Partly Find Enough	47,0
	Find Enough	36,3

It is possible to summarize these question as followed. Within the scope of the sample, 53% of the citizens residing in Beyşehir find sufficient the quantity of personnel that works in the most service demanding department. In terms of E-municipality service the percentage find the municipal information technologies sufficient is % 40; participants satisfied form municipal services % 46,7; the ones state that the mayor enforces the good management % 53,3; the percentage of citizens that say they know the mayor and recognize if see him on the road is 93,3; the percentage of satisfaction from municipal staff is % 46,7; those who think that municipal works are easily done is % 46,7.

The percentage of satisfaction to municipal staff and service satisfaction is equal. According to this, it is possible to say that the attitudes and manners of municipal staff affect positively service satisfaction.

Table 4: Institutional Capacity Local Service Satisfaction

		Do you think that the residence district you live in is sufficient in terms of institutional capacity?	Satisfaction with Municipal Services (How satisfied are you with the services of the district municipality you are affiliated with?)
Do you think that the residence district you live in is sufficient in terms of institutional capacity?	Pearson Correlation	1	,604*
	Sig. (2-tailed)		,017
	N	111	111
Satisfaction with Municipal Services (How satisfied are you with the services of the district municipality you are affiliated with?)	Pearson Correlation	,604*	1
	Sig. (2-tailed)	,017	
	N	111	111

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

One of the main purposes of this study is a relation between institutional capacity and local service satisfaction. Beyond any doubt, as mentioned in the theoretical framework certain multiple factors which affect local service quality and satisfaction exist. According to data shown in Table-4 correlation value is considerably close to +1. This value (0,604) indicates that

there is a positive relation in the correlation. With reference to this, as the municipal institutional capacity increases, local service quality and local service satisfaction are also going to be increased. In short available statistical data shows the positive relation between municipal institutional capacity and local service satisfaction.

Depending on the institutional capacity, the more local service quality increases or qualified local services delivered the more satisfaction level increase. To reiterate, according to the available findings there is a positive relation between municipal institutional capacity and local service satisfaction. However, this relation alone is not adequate to clarify service satisfaction. It might significantly mean when it is interpreted with the certain factors affects local services satisfaction.

CONCLUSION

In this study, the term institutional capacity is prescribed as "ability to organize, develop and manage physical, financial, human and information resources which enable municipalities to fulfill their services". The institutional capacity term is investigated around four components listed as human resource management, financial management, information Technologies management and management of physical entities.

Considered as a whole, it is seen that Beyşehir Municipality is at an average level or below in terms of human resources management, financial management, physical asset management, information technology management and in the usage of these management approaches. Within the context of United Nations Development Programme (UNDP) capacity assessment framework and EU capacity assessment framework institutional capacity of Beyşehir Municipality is not sufficient.

Citizens state that municipal services buildings are well-cared and clean in physical terms. As is seen in world, in terms of information technologies management and e-municipality practices it is inferred that Beyşehir Municipality is not sufficient.

Within the scope of the sample, 53% of the citizens residing in Beyşehir find sufficient the quantity of personnel that works in the most service demanding department. In terms of E-municipality service the percentage find the municipal information technologies sufficient is % 40; participants satisfied form municipal services % 46,7; the ones state that the mayor enforces the good management % 53,3; the percentage of citizens that say they know the mayor and recognize if see him on the road is 93,3; the percentage of satisfaction from municipal staff is % 46,7; those who think that municipal works are easily done is % 46,7.

The percentage of satisfaction to municipal staff and service satisfaction is equal. According to this, it is possible to say that the attitudes and manners of municipal staff affect positively service satisfaction. According to the available findings, there is a positive relation between municipal institutional capacity and local service satisfaction. However, this relation

alone is not adequate to clarify service satisfaction. It might significantly mean when it is interpreted with the certain factors affects local services satisfaction.

REFERENCES

- Acar, Ali (1998), *Mahalli İdareler*, Özen Matbaası, Ankara
- Acar, Ali (2010), “TKY’nin Kamu Sektöründe Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar”, 5. Kamu Yönetimi Bölümü Sempozyumu, Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları Bildiri Kitabı, Mayıs 2010, ss.244-253
- Akyıldız, Fulya (2012). “Belediye Hizmetleri ve Vatandaş Memnuniyeti: Uşak Belediyesi Örneği”, *Journal of Yasar University* 2012, 26(7).
- Daştan, İlker ve Mehmet Erdem Delice (2015). “Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Number: 32 , p. 203-223
- Demirel, Erkan Turan; M. Dusukcan; N Derin; A. Çakınberk ve M. Güven (2012). “Yerel Siyasetin Liderleri Olan Belediye Başkanlarına Yönelik Hizmetkâr Liderlik Ölçeği Uyarlama Çalışması “, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Kış, 2012, Cilt: 3, Sayı: 2.
- Demirel, Erkan Turan; M. Dusukcan; N Derin; A. Çakınberk ve M. Güven (2013). “Vatandaşların Belediye Hizmet Kalitesi Algılamaları Üzerinde Belediye Başkanlarının Liderlik (Hükümdar/Hizmetkâr) Özelliklerinin Belirleyiciliği: TRB - I Bölgesi Örneği”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 22, Sayı:2, Nisan 2013
- Göksu, Vahap (2013), “A Comparative Analysis of Mehtap and Kaya Studies with the AK Party Reforms”, *The 2nd Multidisciplinary Academic Conference in Prague Conference Proceedings*, ISBN 978-80-905442-2-2
- Göksu, Vahap (2014), “Measuring The Political Identities of Cities Over The Voting Behaviour: Sample of The Province Konya”, *The WEI International Academic Conference Proceedings June 22-25*, ss.192-197, ISSN 2167-3179
- King, Stephen F. (2007), “Citizens as customers: Exploring the future of CRM in UK local government”, *Government Information Quarterly* 24 (2007) 47–63
- Montalvo, Daniel (2009) “Citizen Satisfaction with Municipal Services” *Americas Barometer Insights: 2009* (No.18)
- Roch, Christine H. ve Poister, Theodore H.(2006). “Citizens, Accountability, And Service Satisfactions, The Influence of Expectations”, *Urban Affairs Review*, Vol. 41, No. 3, pp. 292-308.
- Şahin, Ali; İbrahim Uğur Erkiş ve Nuray Demirhan (2013). “Belediye Başkanlarının Yönetim Tarzının Vatandaşların Belediye Hizmetlerinden Duyduğu Memnuniyete Etkisi: Konya İli Örneği” *Kaysem 8, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Kongresi, Bildiri Kitabı*, 11-12 Mayıs 2013.
- Şahin, Ali ve Erhan Örselli (2003) “E-Devlet Anlayışı Sürecinde Türkiye” S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dergisi, S.9, 2003
- Şahin, Ali, and Örselli, Erhan (2010) “Institutional Change, E-Government and E-Municipality: The Case of Konya”, *Tenth International Conference on Current Issues of Sustainable Development-Governance and Institutional Change, Abstract Book*, 18-20 April 2010, Opole, Poland.
- Usta, Resul ve Levent Memiş (2010), “Quality in Municipality Services: The Case of Giresun Municipality” *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences Y.2010, Vol.15, No.2* pp.333-355.

September 3-6, 2018
Podgorica, Montenegro

NATURAL AND CULTURAL-HISTORICAL AREA OF KOTOR /STEPS FOR PROTECTION/

Šabović Kerović Igbala, University of Donja Gorica
ela1@t-com.me

ABSTRACT

The natural and cultural-historical area of Kotor has been on the UNESCO World Heritage List since 1979, when it was registered in an urgent procedure following a devastating earthquake. For the past ten years the area has been affected by significant development pressure, which resulted in un-controlled construction that in some cases jeopardized the cultural values on the basis of which UNESCO status was acquired. This issue was raised in a meeting of the UNESCO Committee in Istanbul in July 2016, when Montenegro was severely reprimanded for its management of the region. The measures requested by the High Contracting Parties were clearly defined by the Decision of the Committee 40 COM 7B.54. Pursuant to the Action Plan, which was adopted by the Government in early February 2017, in order to avoid the risk of losing the status at the UNESCO World Heritage List, the Government of Montenegro carried out certain steps to address the situation, but still not at a sufficient level to maintain the status on its own. The World Heritage Committee at the 42nd Session, held on June 30, 2018, in Bahrain, reached a Decision that gives a general assessment that important processes have been started with improvements noted, but that there are a number of threats that significantly affect the exceptional intrinsic value, which requires additional dedication in the application of the Convention, the continuation of the moratorium, additional clarifications in relation to the specific issues, the organization of a monitoring mission to the Area, as well as the updating of the Report by the end of January 2019, in order for the Final Decision on Kotor to be adopted at a session of the Committee next year. For the purpose of this research, in order to avoid the risk of losing the status on the UNESCO World Heritage List, an examination and an objective analysis of current "problems" at the level of thematic planning documents, as well as the legislative framework regulating the area, will be undertaken. Steps to maintain the status and measures that will protect the area will be recommended. Given the complexity of the topic, it will not be possible to fully determine the legal implications of the application of applicable formulas and generally acceptable rules, as the key role in this process belongs to the Government of Montenegro, but we can contribute by strengthening the analytical processes in decision-making in the context of managing the natural and cultural-historical area in order to main its status and ensure its protection.

PRIRODNO-KULTURNO ISTORIJSKO PODRUČJE KOTORA / vrednosni status/

Izuzetnu univerzalnu vrijednost, ostvaranu u svojevrsnoj interakciji graditeljskih oblika, čovjeka i prirode, ilustruje prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora. Ova vrijednost je produkt prožimanja gradova i priobalnih naselja sa prirodnim posebnostima jednog od najljepših zaliva svijeta, koji su se razvijali kroz vrijeme u rasponu od preko dvije hiljade godina. Područje Kotora je izvanredno svjedočanstvo univerzalnih vrijednosti ostvarenih u jedinstvu njegovih atributa – postignutog sklada između graditeljstva i prirodnog okruženja koji se manifestuje kroz horizontalnu strukturu pejzaža preko vertikalnog profila pejzaža, do vizuelnih repa pejzaža (crkveni kompleksi ili zvonici crkava, kule, ostrva) koji formiraju važne vizuelne sekvence, i tako, uz osu sjever - jug doprinose Integritetu i koheziji opšte strukture pejzaža kao esencijalnog kvaliteta po osnovu kojeg je prirodno i kulturno istorijsko područje dobilo UNESCO status. Predhodna decenija za ovo UNESCO područje karakteristična je po izuzetnom urbanističkom pritisku, koji je rezultirao ne/kontrolisanom gradnjom koja je u određenim slučajevima ugrozila kulturne vrijednosti, po osnovu kojih je stečen UNESCO status.

ANALIZA STANJA /zakonodavni okvir i implementacija/

Na osnovu analiza koje su rađene za potrebe ovog rada konstatovani su brojni nedostaci u okviru zakonodavnog okvira u oblasti zaštite kulturnih dobara, kao i njegove implementacije na nivou prostorne zaštite, posebno u dijelu dokumentacione zaštite kulturnih dobara. Da bi se unaprijedila ova oblast potrebno je značajno unaprijediti zakonodavni okvir.

Početkom protekle decenije učinjeni su pomaci na tom planu. Donijet je Zakon o zaštiti kulturnih dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10 od 13.08.2010)), Zakon o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, (Sl. list Crne Gore", br. 56/13 od 06.12.2013). Ovaj normativni okvir, kojim je, pored brojnih reformskih normativnih rješenja, propisana re/valorizacija kulturnih dobara, formalno je odgovorio standardima savremene evropske prakse (prakse EU) u oblasti zaštite kulturne baštine, ali ne i njene implementacije. Tako npr., aspekt integralne prostorne zaštite – konkretna pitanja koja se odnose na pitanje zaštite *kulturnog pejzaža*, procjenu uticaja na baštinu za područja svjetske kulturne baštine, ostala su na nivou neobavezujućih preporuka, smjernica, stručnih elaborata, priručnika.¹

S druge strane, evidentni problemi upravljanja prostorom u praksi, pored ostalog, odnosili su se na brojnost državnih i lokalnih planskih dokumenata i složene administrativne

¹Tako, npr., *Zakon o zaštiti kulturnih dobara* (Sl. list CG 49/10) u članu 23. propisuje potrebu izrade elaborata za utvrđivanje kulturne vrijednosti, u vezi sa tim obezbjeđuje moguću zaštitu kulturnog pejzaža koju preporučuje *Priručnik o načinu izrade Predjela* (Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore, L A M P, 2014), na način da je *Planom predjela moguće predviđjeti potrebu izrade elaborata tj. inicirati zaštitu nekog kulturnog pejzaža na osnovu njegove autentičnosti, integriteta, stepena očuvanosti, jedinstvenosti i rijetkosti, istorijskog, naučnog, arhitektonskog ili drugog društvenog značaja*. Na žalost, do danas nije utvrđen formalno pravni status niti jednog kulturnog pejzaža.

procedure u planiranju i izgradnji objekata. Pri tome praksa “usitnjenog” urbanizma, koji prostor nije sagledavao integralno, već je primat davao dnevnom interesu, dodatno je otvarao prostor za neracionalna projektna rješenja, zbog čega se prostorom Crne Gore, preko dvije decenije neodrživo upravljalo. Posljedice su nažalost vidne, od same izgradnje na prostoru Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora (stepen izgrađenosti, namjenska struktura građevina ili tipologija), preko procedure i kontrole sprovođenja, do same strukture planske dokumentacije.

Za potrebe prevazilaženja takvog stanja, potrebno je nadgraditi dosadašnju praksu razumijevanja i sprovođenja procesa integralne prostorne zaštite, podići je sa nivoa formalističkog pristupa na suštinski, sa dnevnog nivoa na strateško-razvojni, sa nivoa parcijalnog sagledavanja zaštite prostora na integralni.

Kao imperativ, transparentno staviti nasleđe u središte stručnih, naučnih i javnih rasprava, sa ciljem objektivnog utvrđivanja postojećeg stanja i, identifikovanja problema, a radi koncipiranja adekvatnih rješenja.

U smislu upravljanja prostorom, sadržinski i kvalitativno unaprijediti planove, kroz transparentne i javne procedure, koje će, prije svega, obezbijediti integralnu prostornu zaštitu.

U normativnom smislu nužno ustanoviti adekvatnu saradnju među različitim nivoima odlučivanja u procesu upravljanja prostorom i zaštiti nasljeđa, definisati odgovornosti svakog činioca tog procesa, i otkloniti sve “korisne” nejasnoće u pogledu nadležnosti i odgovornosti, ustanoviti i ojačati odgovarajuće djelotvorne instrumente koji će obezbijediti dosljednu implementaciju planova i zakona, kao i poštovanje Evropskih konvencija i preporuka u oblasti kulturnog nasljeđa.

“Sveobuhvatan cilj je da se izbjegne rizik gubitkastatusa na UNESCO-voj Listi svjetske baštine, kroz definiciju i implementacijunasnog planskog okvira, kako bi se regulisao prekomjeran pritisak turističkeprivrede na lokalitet i prekomjeran razvoj komercijalnih nekretnina.”

“Procjena uticaja na baštinu nužno mora biti definisana kao proces, proces u kome se procjena uticaja sprovodi od projektnog zadatka, kao kontinuirani korektivni proces u svim fazama projektovanja i planiranja. Ista, se pokreće i sprovodi tokom pripreme varijanti planske, ali i projektne dokumentacije, ali i eventualne korekcije prostorno-planskog dokumenta i to kao iterativnog procesa, a ne izrade studije koja bi samo sankcionisala ranije pripremljeno rješenje.”²

Tokom 2018.godine, učinjeni su određeni pomaci. Donijet je novi Zakon o planiranju i izgradnji. Zakon pojednostavljuje procedure izrade i donošenja planova. U periodu od tri godine planirano je donošenje – Prostornog plana Crne Gore i Plana generalne regulacije Crne Gore za sjeverni, centralni i južni region, kao i za nacionalne parkove.

² Procjena uticaja na baštinu za Područje Kotora, Ministarstvo kulture Crne Gore, 2017.

Predložena izrada prostornih planova, posebno Prostornog plana Crne Gore, kao strateškog plana, predstavlja moguću sanacionu mjeru upravljanja prostorom, pod uslovom da afirmiše tehničke infrastrukturne sisteme u urbanim područjima sa konkretnim namjenama, i afirmiše integralno planiranje.

S druge strane, usvojen je Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti kulturnih dobara, kao i Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti prirodnog i kulturno – istorijskog područja Kotora, donešena je Studija vizuelnog uticaja za Prirodno kulturno istorijsko područje Kotora. Ovim izmjenama se dijelom unapređuje zakonski okvir i pruža kvalitetnija osnova za upravljanje UNESCO područjem. Pitanje integralne prostorne zaštite, odnosno procjene uticaja na baštinu, kao ključnog instrumenta za donošenje odluka u uslovima kada postoji potencijalna opasnost između javne koristi predloženih promjena i negativnog uticaja na baštinu, u dijelu procedura, nadležnosti i odgovornosti, dijelom je unaprijeđeno ali i ograničeno.³

U svrhe zaštite kulturne baštine potrebno je ustanoviti adekvatne mehanizme donošenjem Menadžment plana upravljanja nasljeđem Crne Gore, na lokalnom i državnom nivou. Menadžment planovi imaju potencijalno veliki značaj. Oni moraju biti utemeljeni na planskim dokumentima na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Integrisani u državni okvir zaštite na različite načine, menadžment planovi, prioritarno se moraju koristiti u svrhe adekvatne valorizacije kulturne baštine. U te svrhe potrebno je završiti proces revalorizacije kulturnih dobara Crne Gore, koja taj status imaju prema ranijim propisima, od ustanovljavanje institucionalne zakonodavne zaštite kulturnih dobara, 1948. godine. Rezultati aktivnosti revalorizacije predstavljaju osnov za utvrđivanje metodološkog okvira generalnih smjernica zaštite kulturne baštine u okviru Prostornog plana Crne Gore i Plana generalne regulacije Crne Gore, reviziju i koordinaciju tematskog normativnog okvira.⁴

To bi značilo uspostavljanje vrednosnog sistema zaštite u punom kapacitetu i njegovu mjerljivu implementaciju u institucionalni i normativni okvir upravljanja prostorom Crne Gore. *U konačnom, da bi znali šta štitimo, moramo znati čime raspolažemo.*

STRATEGIJA UPRAVLJANJA NASLJEĐEM /U uređenim sistemima nasleđe podstiče razvoj, a razvoj unapređuje nasleđe/

Održiv ekonomski razvoj zemlje zahtijeva racionalnije korišćenje prostora, iako fizički razvoj naselja predstavlja neminovnost. U tom smislu planiranje i zaštita prostora ne smiju biti

³Tako npr, Izmenama i dopunama Zakona o zaštiti prirodnog i kulturno – istorijskog područja Kotora, Član 16 mijenja se i glasi (Član 6) : “Integralna zaštite Područja Kotora, u skladu sa zakonom, uređuje se (1) Prostornim planom Crne Gore; 2) planom generalne regulacije Crne Gore; 3) Menadžment planom; 4) urbanističkim projektom; 5) studijom zaštite kulturnih dobara; 6) studijom zaštite prirodnih dobara.”), S druge strane, prema Članu 25b ovog zakona, *integralna zaštita Područja Kotora, odnosno procjena uticaja na baštinu* do donošenja plana generalne regulacije Crne Gore, *uređuje se planskim dokumentima koji se donose u skladu sa zakonom*, što je u redu, ali pod uslovom da se Član 6, dopuni : i 7) Procjenom uticaja na baštinu (HIA). Takođe, pitanje procedura donošenja HIA Studije, kao i nadležnosti u tom postupku, treba da bude nedvosmisleno jasno postavljeno i usaglašeno na nivou tematskog normativnog okvira.

⁴Revalorizacija kulturnih dobara je stručna i naučna ocjena svojstva, osobenosti i značaja kulturnog dobra, radi provjere njegove kulturne vrijednosti. Zakon o zaštiti kulturnih dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10 od 13.08.2010).

kočnica za privredni razvoj i punu realizaciju preduzetničkih inicijativa i novih investicija. Istovremeno, privredni razvoj ne smije biti prijetnja prostoru kroz njegovo devastiranje. Zato je neophodno postići balans između zaštite i građenja, što je jedino moguće uz puno poštovanje pravila struke na kojima će se temeljiti prostorni planovi, zakonska regulative i njihova implementacija. To su savremena evropska praksa i standardi koje je potrebno usvojiti u procesu upravljanja prostorom – zaštititi kulturnog nasljeđa (planiranju i izgradnji). Sa takvom postavkom mora počinjati i završavati strategija održivog razvoja, sadržana u principima moderne konzervatorske prakse, pomoću kojih se sprovodi konzervatorski tretman pojedinačnih dobara, ali ne i zaustavlja, već kontrolisano podržava, razvoj istorijskih gradova i cjelina. Da bi ovo postigli potrebno je razumjeti kompleksnost strategije upravljanja nasljeđem, sadržanu u definiciji da je *proctor promjenjiva kategorija, a cilj zaštitarske prakse konstanta – njegova zaštita i unapređenje*.

U kontekstu savremene konzervatorske prakse, gradnju u već definisanom prostoru trebamo prihvatiti kao prednost, ali pod uslovom usmjeravanja procesa (investicionih, razvojnih) i njihovog uticaja na kulturna dobra, shodno kontekstu zaštite (formalne i integralne).

U budućim planerskim aktivnostima neophodno je uzeti u obzir strateška ekonomska razvojna opredjeljenja zemlje u oblasti održivog razvoja, energetike, turizma i poljoprivrede, i na njima koncipirati planerska rješenja. To znači nužno usklađivanje razvojne strategije sa raspoloživim prostornim potencijalima i mogućnostima, po pravilu - **ni manje ni više**. *Ključni momenat u tom postupku, mora biti pravilno identifikovanje optimalnih resursa i izbjegavanje nepotrebnih troškova*.

Postići balans između zaštite i građenja znači razumjeti princip dualiteta savremene evropske konzervatorske prakse ("konzervacija – sprečavanje promjena ili konzervacija – upravljanje promjenama"), koja prilikom analize uticaja na kulturnu baštinu ima za cilj da:

- definiše uzajamni odnos nasljeđa i razvoja, prepozna i definiše mogući *uticaj predložene promjene na značaj mjesta*, shodno kontekstu baštine i prirodi predložene promjene, proizišle iz razvoja (razvojnih prijedloga) kroz provjere uticaja na vrednosni sistem kulturne baštine, prije svega integritet i autentičnost;
- istraži vremenske i prostorne aspekte sagledane kroz urbanističko-arhitektonske elemente nastajanja, funkcionisanja i transformacije prostora (područja, urbanih cjelina/grada, pojedinih djelova...) u značenju *morfogenih procesa prostora kroz vrijeme*, koji podrazumijevaju prostorni razvoj i izgradnju, kao sintezu rezultata uticajnih faktora (istorijskih, geografskih, socioloških, ekonomskih, tehnoloških, geo-morfoloških i klimatskih, demografskih i dr. prilika), koji su opredijelili etape fizičkog okvira prostora (razvojnog oblika) u izvjesnim periodima;
- preporuči rješenja bazirana na principu aktivnog shvatanja nasljeđa (nasljeđe podstiče razvoj, a razvoj unapređuje nasljeđe) kako bi se osigurao potpuni prikaz i usmjerenje procesa koji prenose značenje kulturnog dobra;

- doprinese jačanju principijelno-analitičkih procesa u donošenju odluka “da li se potrebi za očuvanjem baštine priznaje veća važnost nego suprostavljenim namjenama razvojnih projekata.”
- kada se ukaže potreba da se balansira između javne koristi predložene promjene i negativnog uticaja, preporučiti poštovanje vrijednosti baštine, srazmjerno značaju mjesta i uticaju predložene promjene.

U vremenu opšte globalizacije, kao posebno značajne cjeline, prepoznavaće se one zemlje koje njeguju svoju kulturološku posebnost bez obzira na njihovu veličinu. Nacionalni kulturološki identitet nezamisliv je bez očuvanja kulturne baštine. Crnogorska kulturna baština objedinjuje vrijednosti svih civilizacijskih krugova, koji su vjekovno prožimali naš prostor pri susretima istoka i zapada, što je kulturološka prednost koju valja prepoznati i na pravi način višestruko valorizovati u procesu evropskih integracija. Kao mala zemlja, evroatlanskom društvu, ne možemo ponuditi kao posebnu vrijednost ono što nemamo, već ono što imamo i po čemu ćemo se prepoznavati, a to jeste naša kulturna slojevitost i civilizacijsko prožimanje kroz milenijume. Zbog navedenih razloga, posebnosmo dužni poštovati Evropske konvencije i preporuke u oblasti integralne i integrirane zaštite kulturnog nasljeđa, što je potrebno posmatrati kao prednost, a ne kao nametnutu obavezu. To se prvenstveno odnosi na preporuke koje posebnu pažnju usmjeravaju na kategorije kao što su identitet i kulturno nasleđe, dajući tome osnovu evropskih standarda održivog razvoja,⁵ uključujući i savremenu arhitekturu u kategoriju „nasleđe“ s obzirom da će sadašnji urbani razvoj predstavljati nasleđe budućih generacija,⁶ u značenju da *samo oni gradovi koji imaju u sebi pomireno juče i danas mogu računati na svoje prostorno sutra.*

⁵ Habitat agenda (UNHABITAT, 1996) i Evropska strategija prostornog razvoja (ESDP, Potsdam, 1999), CEMAT politički dokument (strateški dokument evropskih ministara za nadležnih za prostorno planiranje unutar Vijeća Evrope)

⁶ Council of Europe – CEMAT, „Council of Europe document MAT-12-HF-22“

POLITICAL ADMINISTRATION AND PEOPLE'S CONFIDENCE INDICATORS

Dr. Ali Acar, Selcuk University

alacar@selcuk.edu.tr

INTRODUCTION

Political administration of public confidence in the economic situation will improve, unemployment would fall, in the case of savings and financial environment will improve as a result of these indicators is the basis for healing to occur. Talking to the right people to talk in confidence to people with top management, when it promised to bring the words instead of marginalization /discrimination are, they are far from harming others, are important elements essential.

When the assessment made by today's standards, we can see that people are trustworthy, people with these qualifications. Humility in the man's character loyalty, tolerance, justice, courage, patience, diligence, if you have superior characteristics such as simplicity, evokes trust these people. However, in order to establish a good dialogue with the people, it is not just enough to have such a character. The public should be able to easily turn their thoughts and feelings and must be able to have the dexterity to public dialogue and establish relations.

The character of the weak ones, even if they have this skill will not be successful without political and administrative maintenance. This type of artificial movement created by the administrator will be absolutely open. The many actions carried out by the administration to be made public and it is important to inform the public. However, the decisions taken and made application to the related policies after creation to come before the public confidence in the people's political administration negative of these acts of effected other hand "details" of asking, asking that account and invisible in front of the citizens who demand the accountability of management regarding applications made walls are drawn.

When to deliverability and account management, opening government or public police, substituted the opening, nothing done by way of a secret or closed, which means everything and the square in front of the eye done. Hence government openness, as can be seen by everyone to express the functioning of the administration will not be wrong.

The principle of openness in management, the management approach has brought along accountable. One of the largest basis as a result of government openness and accountability are

at the core of democracy. Public administration whose public needs to know what they are doing and who takes what decisions.

In the case of the violation of rights and legal interest of individuals or non-state, the public has the right to ask the question account manager or managers. In this context, accountability, just as the opening of the citizens in the work place can be clearly seen how this process can be.

Openness and accountability in public administration is obliged to provide mutual interaction. In order to ensure clarity in management, the effective functioning accountability processes of accountability processes need to be open and transparent policy to function effectively and efficiently.

The modern concept of public administration, the management approach has brought along accountable. Especially in the early 1980s and 1990s, which dominated the twentieth century hierarchical, rigid, bureaucratic public administration has started today the location of the release of a new public administration. Developments in information and communication technology, economic, affect social and cultural structure of traditional political institutions and processes of this development with open and transparent policies of the people and join me to have brought about the necessity of the realization of a common mind sharing

"Rule of law" is a government that claims to be committed to the principle must also be assimilated government openness and accountability in order to be realized fully the principles involved, starting to be accepted widely in the world of rule of law principles, and thus increase the awareness, government openness and accountability It has been effective in terms of the transition process.

These principles of a democratic state emerges as walking with principles. Rule of law, literally the best known, who managed the most powerful, most effective and comprehensive way in ensuring the legal safeguards, the lawfulness of the acts and actions of all state organs and their control is clearly

Create public confidence in the management of some important factors to be taken into account. The first of these is to give the public information about the decisions and actions taken

The Executive's procedures and who do not have any information about actions individuals can not participate in any way in the construction process, once in this context can mean losing the power to use their rights and law degrees

Today open (transparent), accountable, effective and efficient public administration to have a longer version of the phenomenon has not a necessity or a luxury that can be left to the discretion of managers. Only recognition of the legality of the provision and management of the functioning of democracy, one of the fundamental principles of government openness

and accountability should be made sovereign in terms of understanding the administration is not sufficient applicability.

In order to fulfill their function and purpose of the openness of the administration itself, the regulations and the means to put into practice the principles should be implemented.

Confidence in Political Administration After 15 July

While the percentage of those who believed that international forces were behind the 15 July coup attempt was 70.6 percent, 63.3 percent of the respondents said they believed that the last washer was made to cut off the growing Turkey.

Thirty-eight percent of the people thought that the purpose of the coup was 'to destroy President Recep Tayyip Erdogan, to remove it from the center', while 30 percent said 'to remove the TBMM and democracy from the middle and to blow' (Acar, 2016: 96)

The confidence in the Turkish economy has grown over 5 percent. It's known fact that there is a strong relation between political instability and economic growth (Kartal & Öztürk, 2017: 250). Unstable macroeconomic structure of a country is determined by instability and democracy factor of society, and this situation affects confidence towards state (Campos et. Al, 2002: 157; Tavarez & Wacziarg, 2001; Feng, 1997). As in Turkey Case In the first quarter of this year (2017) growth was 5.2 percent, while in the second quarter it was 5.1 percent. Despite the treacherous coup attempt, it was stated that the Turkish people, who continue to produce without losing their confidence under the achievement realized. (Turkish Economy, 2017 TÜİK)

Despite all the dangers of the President, the landing of Atatürk Airport has been overcome by public trust and encouraged the people to leave the streets. Perhaps one of the most important emphases is that the common point of people with different ideologies is the "homeland love". And most importantly,

Briefly;

- Forming public policies in cooperation with various social actors,
- Focusing on participatory management,
- which can be transparent and accountable,

Ethics and the creation of a sensitive political issue incorruption government policy can affect the public's confidence in the positive direction

Determining Vision

Today, the rapid change of the social structure and demand, causing the organization to deal with many questions. It is most difficult of these problems, no doubt, goals and objectives to ensure unity within the organization and to create loyalty. This approach leads us to the

concept of vision. Vision, evaluation of the activities are being considered in the future, identification, disclosure and sharing of the process. Leader of innovation, originality and creativity point of view. Here, leading the staff's views and takes inspiration for his contribution to change and take a photograph for future. (Kim, Sooonhe: 2002, 232). Shaping the thoughts in your mind, it will ensure that other employees with proper communication skills and also provide their adoption. Thus, it creates a shared vision. The target is Prime Minister Erdogan," said 53 percent of participants in the question "Do you agree with the Prime Minister's opinion that there may be corruption in reality but political operativeness and the goal is against the political authority in recent years".

With the transition to information society, all states / governments and individuals everywhere in the world have faced new opportunities to increase efficiency and efficiency in their transactions. As a result, information and communication technologies have become the most important tools of the State in the digitalization process. E-government is also increasing the political authority's trust.

Citizens are important to the reliability of public institutions and political leaders. The more the citizens are inclined to trust, the greater their confidence in political administration. It is the trust of the people that the policies applied by the politicians will be positive for the people (Şahin: 2014, 270)

Table 1: You are talking about the transparency and clarity of Mr. Erdogan's state and behavior

	%
Clear and transparent	62
Not transparent	34
No knowledge	4
TOTAL	100

Openness in the administration means keeping watch over the administration, removing the curtains in front of the administration, opening the doors of the reader and working in front of everyone (Robertson, 1982: 152). The transition from closure to openness in management will provide governance trust, objectivity in the functioning of the mind, honesty, determination, economic, justice and efficacy (Güran, 1982: 105).

Trust for Public Communication

To the establishment of good relations with non-family members as in the family, people must be able to turn their thoughts and feelings of security. A person with self-promotion and self-disclosure measure of intimacy with that person, there is a close interest in the degree of intimacy and trust. Surely every person we encounter emotion and we cannot open our thoughts.

In this case, it is not recommended. Self-reliance is made to open only needed one. The confidence in the face of a people can be held in time. It gives confidence in the face of the person who opens himself, and in return, "I trust you" is the message. Confiding person opens himself more, so nature is deeper and closer relationship. Human log off by itself, constitute a voidable forced to close in the opposite circle. There is no doubt always be made clear communication. There is also the risk of open communication, but people can not live withdrawn continuously inside, alive, even if not thrive, falls into a great loneliness (Acar:2006,67).

Open communication than should be expected to always be dependent on others and should have a clear communication. Risks must be considered to be open. Because all success in life is based on less risky behavior. Open to become, if given the confidence and the face value, it would also open, trust and value data. People learning the facts, steps taken to achieve self-development and acceptance of the risk depends on what they think is not open. Open communication is very important for leaders and managers (Gökçe,2010:56).

Good leaders, no small group, believes in the maxim that do not know the answer to everything. Management is also running out of rich information, whether back more in terms of their intelligence, they think to themselves if they catch an educational opportunity in that office. That's why leaders want to be in constant contact with the wealth of information in the database. The aim is not only to teach them something, ask how you can help them do their jobs better and actually learn what is going on. Not everything the leaders behind closed doors; discussing openly put out; goals, proper communication is established from the bottom up to the needs and concerns expressed and enable the flow of information. So that people see that what they do is valued. Who would not want to be noticed? Who can take care of itself, does not want the attention they say? Base stroke, leaders establish open communication with them, they are important to people, you can tell how to give value to their ideas and find out how their support behind? People who value themselves, and the confidence of leaders and managers who are interested in ideas, they did not want to be disappointed with.

Here is the secret of ensuring confidence. Be intertwined with people. One to build a relationship. A privilege authority and rank; stay away from people, despising them, disregarding the hustle Kakala, and to make the occasion to take into account. See himself as a man of the people. Age, gender, regardless of race, everyone to love, respect, compassion and sincerity treat.

Whether in state level executives, managers who aim to profit whether the company or whether the members of a movement that wants to win the people's hearts; the secret to reverse movement when they disappear confidence, anarchy starts, decreasing profitability entered into economic collapse, widespread unease among the people, and everyone looks at each other with suspicion. In such an environment surely not a human life, and no goal can not be realized. But as people have found their way to the river that you catch the secret, self-mite goes toward the target without any coercion. That's the real success is achieved then.

People's Knowledge from Political Decision's Actions and Activities

With virtual e-government portal e-government application, 21st century Turkey has active applications of internet technologies and service applications belonging to all public institutions and organizations providing digital services to citizens on internet environment. Thus, in today's public and public sector operations, the internet can have a chance to benefit from the fast and practical operations completely safely (Şahin, Ali.2014: 270). With this application, the public has instant knowledge of the actions and behaviors of political people. Everyone is presented openly and transparently.

Table 2: Your involvement in the implementation of other policies abroad in the course of the previous Prime Minister's visit to the USA

	%
Agree	68
Disagree	26
No knowledge	6
TOTAL	100

Ensuring trust Methods

At first people gaining self-confidence. The second aspect of self-confidence to believe in yourself. The superior performance of self-confidence 'sine qua non'. Without it, will lack the belief that a requirement for entry to the challenge. Be sure to stand out as a leader in the disposal or meddling prerequisite of self comes from self-confidence. Self-confidence in himself by exhibiting a strong 'presence' feel. Highly self-confident people will reassure those around by displaying a charismatic personality. Self-confident leaders generally effective themselves, can be challenging obstacle breasts are seen as one of the skills that can be mastered or new jobs. The change created them, believing that they are stimulating people and leadership capable people, they felt that their ability to be much better compared to others. Such an inner strength they have, to step back in the face of opposition, the better prove justified their decisions and actions.

Management and Leadership Integration

The views put forward in the concept of leadership is separated from her manager. This distinction often leaders; inspiring, and the managers are gathered around to have a structure that dictates. The institution no longer an administrator, there is a need for leaders. The institutions without their own leader, while maintaining the current situation in the 21st century, it is not possible to continue their staying away from risk assets. The diversification of the 21st century consists of understanding of leadership and leadership expectations, the manager must have the

ability to be the determining factor. In other words; administrators will have to have the know-how required by their leadership style will emerge in the future. In other words, knowledge, skills and experience in management lacking; director, chief, commander, will take on a state title as expressing the content of those superiors. (Rawlins 1996.19) expressing a distinction between leadership and management concepts opinion on this point; According to expressing the distinction between leadership and management; Management; Planning, Organizing, While dealing with the fulfillment of control functions such as management, Leadership in the performance of duty; • Human-oriented, • motivating the person, • Orientation, • Authority to transfer • It is a process that can be expressed with a call to action. Leadership process; the potential to activate the process. (Acar: 2006.42) the potential of institutions like the caterpillar turned into a butterfly that translates to success; He is the leader.

Customer focused

Leader, is devoted to issues related to customer a significant portion of his time. Best service to customers of the existence of organizations that aim to provide knows very well. Only saving will make the business profitable, depending on whether or quality improvement study, believes that back in the form of future earnings growth of customer satisfaction (F.Fey, Adaeva, A., Vitkovskaia, A., 2001, 615). Today a visionary leader in the organization of the customers is the number one representative. For each project from the front, "how we win exceeds this project to life?" so instead of asking, "In this business, what will save in the long run our business, and our customers?" he asks. A successful leader, says about customer approach: "To be customer-focused in the organization at every meeting, every meeting the customer's need to feel that there."

Table 3: Cause of Stress Political Administration

	N	%
Openness, transparency	660	51
Each institution interference to other functions from their	275	21
I have based	165	13
Reconciliation / Integration can not be achieved	200	15
Total	1300	100.0

Source: ACAR, A., Expectations of the Political Administration 2017, Turkey As shown in the table of people (surveyed) it is required to be openly 51% of the political administration. The rate for each institution the option to not interfere with other functions of their bodies function 21% dir. H %, each individual is stressed in its duties and function under the necessity of being busy with their own work.

Table 4: Expectations for the Political Administration Policy

	N	%
positive	610	47
Somewhat positive	350	27
negative	140	26
total	1300	100.0

SOURCE: ACAR, A., Expectations of the Political Administration 2017, Turkey The proportion of positive expectations regarding the political administration's policies when examining political administration policies 47% d. The ratio of around 27%, which is somewhat positive.

Table 5: How do you think the economic situation will change in the next year (3400 made by the person questionnaire)

	N	%
to heal	530	41
will worsen	510	39
To stay the same	195	15
I have no idea	65	5
total	1300	100.0

People do not want coalition. The confidence in the government had plummeted with the 2001 economic crisis. At the very bottom it was crawling. Since then, various research on confidence in the government at this time are sometimes up and down, but mainly as a significant rise.

Examples on the Subject

Next take them with you, to impress a number of principles should be applied. For example, attention must be drawn to the masses. The new US president Barack Obama the attention of Americans 'change' has attracted saying. The leader should explain what the work is aimed at removing people in the foreground programs. That should provide confidence. Thirdly, hope and alternatives should be presented to the audience in pleasant anticipation. French leader Napoleon Bonaparte, directing the masses of good "leadership a good trader." He said. Nelson Mandela said, "I am here to serve, not leadership." Has won the hearts of South Africans the promise. Finally, the atmosphere is made in good leader is inclined to analyze which aspects of the mass movement should be well seasoned, talk in that direction. These variables are in good operating orientation not possible to think that the leaders of the masses have problems

Political stability and Economic Growth

Political stability with the presidential government system contributed positively to economic growth. It is quite pleasing that our country, with its political stability and the socio-economic policies it has implemented, has increased by 7.4% in the first three months of 2018 and exhibiting a faster performance than the EU countries.

The fact that the real estate sector, which signed the record last year, grew by 6,9% in this kind of growth, means that the sector is acting as a whole with its components as a whole from the public institutions to its players.

There is a very serious success here. Focusing on strategies that will differ slightly from a consumption-intensive growth in the next period will bring success to a different dimension.

In the end of 2018, the markets will be more comfortable and the positive impact of this situation on growth will be seen for the year. Turkey Statistical Institute (TSI), announced in 2017 that 7.4% of national income growth. The growth rate in the last quarter of 2017 was 7.3%. GDP per capita in 2017 was calculated as 10 thousand 597 dollars in current prices.(TUIK,2018)

Turkey GDP Annual Growth Rate

The Turkish economy grew by 5.2 percent year-on-year in the second quarter of 2018, easing from a downwardly revised 7.3 percent expansion in the previous three-month period. It was the weakest growth rate since the last quarter of 2016, as household consumption and fixed investment increased at a softer pace. Meanwhile, government spending jumped and net external demand contributed positively to the expansion as a slump in the lira boosted exports. GDP Annual Growth Rate in Turkey averaged 4.87 percent from 1999 until 2018, reaching an all time high of 11.70 percent in the first quarter of 2011 and a record low of -14.40 percent in the first quarter of 2009.(TUIK 1999-2018 | Data)

On the expenditure side, household consumption increased 6.3 percent in the second quarter, after a 9.3 percent jump in Q1; and fixed investment rose 3.9 percent, following a 7.9 percent climb in the previous period. Meanwhile, government spending went up at a faster 7.2 percent (vs 4.9 percent in Q1), and net external demand contributed positively to the GDP growth, as exports surged 4.5 percent (vs 0.7 percent in Q1) buoyed by a persistent currency weakness and imports advanced at a much softer 0.3 percent (vs 15.4 percent in Q1).

CONCLUSION

Turkish Economy Grows 7.3% in Q4 The Turkish economy grew by 7.3 percent year-on-year in the fourth quarter of 2017, following an upwardly revised 11.3 percent expansion in the previous three-month period and beating market expectations of 7 percent. On March 29, the Turkish Statistical Institute (TUIK) announced that the country's gross domestic

product grew 7.4% in 2017, the highest rate in the past four years. The 7.4% rate made Turkey the second fastest-growing economy in the Organization for Economic Cooperation and Development after Ireland with 7.8% and ahead of Slovenia with 5%. The GDP, however, shrank in terms of dollars to \$851 billion from \$863 billion in 2016, reflecting the dramatic depreciation of the Turkish lira. Accordingly, GDP per capita went down to \$10,597 from \$10,883 in 2016⁷.

Confidence indicator for the political authorities to find solutions to their problems and people's satisfaction. At least try to find a solution. Effective use of all resources by ensuring the participation of successful political and managerial decisions people make out better level of human resources.

Confidence indicator for the political authorities to find solutions to their problems and people's satisfaction. At least try to find a solution. Effective use of all resources by ensuring the participation of successful political and managerial decisions people make out better level of human resources.

Accountable management, business and analyzes in detail the actions and tries to determine the truth in each case. As a result, those around run also, teammates and created further ensure a more rational view. They try to spend with participants by management at the highest level of energy that give them value. Here are a result of interactions with synergy. Each participant in the atmosphere and each employee's voice, it considered that the formation of the people's perception of hearing satisfaction and improve the quality of decisions has a more powerful effect. Thus the participants and taking into account the demands of stakeholders in decision making are also deepening their appreciation of the party performing the action. They try to spend with participants by management at the highest level of energy that give them value. Here are a result of interactions with synergy.

⁷ Read more: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/04/turkey-dark-side-of-glowing-growth-rate.html#ixzz5UmLD4TNx>

REFERENCES

- Acar, A., Expectations of the Political Administration 2010,
- Acar, A. Personnel Management Ocak Yay., 2006
- Acar, A. Political and Social Change in Turkey, Çimke Yay. 2017 KONYA
- Campos, N. F., Nugent, J. B. (2002). "Who is afraid of political instability?" *Journal of Development Economics*, Vol, 67, 157–172
- Deming, W. The New Economics for Industry, Government, Education, MA, MIT Press 2000, p.125
- Durukan, w. Jack Organizational Behavior) Houghton Mifflin Co. Boston, 1981
- Fey, F., Adaeva, A., Vitkovskaia, A., Developing a Model of Leadership Styles "What Works Best in Russia" *International Business Review*, Vol:10, December, 2001
- Feng, Y. (1997). Democracy, political stability and economic growth. *British Journal of Political Science*, 27(3), 391-418.
- Fisher, Kimball, Leading Self-Directed Work Teams, New York, McGraw-Hill Inc, 1993
- Gökçe, O., İletişim Bilimine Giriş, 2014
- Hatipoğlu, Z. Temel Yönetim ve Organizasyon Yeni İktisat ve İşletme Serisi 1993 İst.
- Kartal, Gökhan, Öztürk, Serdar (2017). Türkiye’de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 250-270
- Katzenbach, J.R., Teams at The Top, Harvard Business School Press, 1997)
- Kim, Soonhe, Participative Management and Job Satisfaction: Lessons for Leadership, Public Administration, Review, 2002
- Rawlins, C., Introduction to Management, 1996
- Şahin, A. 2014, 270).
- Tavarez, J., Wacziarg, R. (2001), "How democracy affects growth", *European Economic Review*, 45, 1341-1378
- Toktamışoğlu, Murat, Kot Pantolonlu Yönetici, MediaCat Yayınları, Ankara, 2000, s.189-192
- Torington, D., Hall, L., Personnel Management, Prentice Hall İnt., London, 1987
- TÜİK Economic Statistics, 2018
- TURKEY Statistical Institute, 2006
- Wagner, John A. Participation's Effect on Performance and Satisfaction *Academy of Management Review* 1994, 19(2) p.312

September 3-6, 2018
Podgorica, Montenegro

DOĞU İLE BATI ARASINDA KALMIŞ MÜSLÜMAN BİR AYDIN: SEYYİD EMİR ALİ

Dr. Yusuf Kabakcı, Uşak Üniversitesi
yusuf.kabakci@usak.edu.tr

Dr. Mehmet Ünal, Uşak Üniversitesi
mehmet.unal@usak.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada Hindistan'da yetişip, İngiltere'ye yerleşen Müslüman bir aydının salt akademik faaliyetlerinden ziyade, sosyal ve siyasî olarak Doğu milletleri için yaptığı faaliyetler ve sonuçları değerlendirilecektir. 1849'da Hindistan'ın Cuttack şehrinde doğan Seyyid Emir Ali, önce Urduca, Farsça ve Arapça, bilahare İngilizce öğrendi. Doğu ve Batı klasiklerini okuyarak büyüdü. Hindistan'daki görevlerinden emekli olduktan sonra daha önce yüksek lisans için bulunduğu İngiltere'ye yerleşerek 1928'de burada vefat etti. Hukuk profesörü olmasına rağmen özel olarak İslam Tarihi'yle ilgilendi ve en meşhur eseri olan *The Spirit of Islam*'ı bu alanda yazdı. İngilizce yazılan eser birçok dile çevrildi ve özellikle İngiltere'de onlarca kez yayınlandı. Ayrıca siyasi ve sosyal meselelerle ilgilenen müellif, İngiliz idaresine karşı Hindistan Müslümanlarının haklarının savunulmasında etkin rol oynamıştır. Siyasî olarak Hindistan'ın İngiltere'ye bağlılığını savunmuş ancak Hindistan Müslümanlarıyla Hinduları, siyasî ve kültürel olarak ayrı ayrı değerlendirmiştir. O'nun bu konudaki görüşleri nihayetinde, Pakistan ve Bangladeş'in ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Emir Ali, yüzünü Batı'ya çevirmiş, onların metotlarıyla düşünmüş ancak Doğu'yu sorunları ve değerleriyle hiçbir zaman gönlünden çıkarmamıştır. Eserlerinde İslam'dan ve kültüründen övgüyle bahsetmiş, Müslüman doğulu gençlere özgüven aşılamak isterken, batılılara da İslam'ı, Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i anlayabilecekleri bir üslupla tanıtarak, Batıda İslam hakkındaki bilgi kaynağı ihtiyacını gidermek istemiştir. Döneminin rasyonalizm ve pozitivism gibi Batı menşeli akımlarından etkilenmiştir. Ayrıca sosyal faaliyetlerde aktif olarak görev yapmış, Müslümanların ve mazlum milletlerin haklarının savunuculuğuna soyunmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlılar lehine yardım kampanyaları düzenlemiş, bir kitabında Trablusgarp savaşıyla ilgili duygularını 'Müslüman Hissiyatı' adıyla kaleme almıştır. Batılıları, kendi milletlerine layık gördükleri hakları, mağdur milletlere reva görmemekle suçlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Londra'daki öncüsü olmuş, Türkiye'de hilafetin kaldırılmaması için başarısızlıkla sonuçlanan birtakım girişimlerde bulunmuştur. İslâm'ın siyasî bir sistem olarak demokrasiyi getirdiğini savunmuş ancak, Hindistan Müslümanlarının tam bağımsızlığı yerine kendince mazeretlerle İngiliz mandasını savunmuştur. Emir Ali'nin İngiltere'de kraliyet ve hükümet nezdinde Hindistan Müslümanları için gerçekleştirdiği girişimler birtakım hakların kazanılmasını sağladıysa da Hindistan dışındaki Müslümanların durumları hakkındaki faaliyetleri fazla olumlu sonuç vermemiştir. Ancak fikirlerinin Hindistan ve Mısır'daki Batı yanlısı, yenilikçi aydınlar üzerinde önemli etkileri olmuştur. İslâm'a bağlı, İngiliz Hükümeti'ne de sadıktır. İslam kültürünün özgünlüğüne işaret ederken, İngiliz liberalleri gibi yaşamıştır. Doğulu kalbiyle hissetmiş, Batılı aklıyla düşünmüştür. Bu sebeple onun çalışmaları Doğu-Batı sentezi olarak değerlendirilebilir ancak kendisi adeta iki arada bir yerlerde kalmış bir aydındır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Emir Ali, Hindistan Müslümanları, hilafet, Doğu, Batı.

A MUSLIM INTELLECTUAL BETWEEN EAST AND WEST: SYED AMEER ALI

ABSTRACT

In this study, will be evaluated social and political activities and its results for Eastern nations of a Muslim intellectual, who is trained in India and settled in England, rather than his purely academic activities. Syed Ameer Ali was born in Cuttack, India, firstly learned Urdu, Persian and Arabic, afterwards learned English. He grew up reading East and West classics. After retiring from his duties in India, he settled in England, where he had previously been a master, and died here in 1928. Despite being a professor of law, he was especially interested in Islamic history and wrote his most famous work, *The Spirit of Islam* in this discipline. The work written in English has been translated into many languages and has been published dozens of times, especially in England. Also the author, who is interested in political and social affairs, played an active role in defending the rights of Indian Muslims against British rule. Politically, he has defended India commitment to England, but has assessed Indian Muslims and Hindus separately politically and culturally. His opinions on this subject ultimately influenced the emergence of Pakistan and Bangladesh. Emir Ali turned his face to the West and thought through their methods, but he never forgot East with his problems and values. In his works he spoke of Islam and its culture with praise and while he inspire self-confidence to eastern Muslim youngs, he intended to eliminate the need for information resources on Islam in the West, by introducing Islam, Quran and Prophet Muhammed in a style they can understand. He was influenced by Western movement such as rationalism and positivism in his period. He has actively worked in social activities as well as his academic work, and has been defending the rights of Muslims and oppressed nations. In the Balkan Wars, he organized campaigns for the Ottomans, one of in his books he wrote his emotions about Tripoli war with the name of 'Muslim Feelings'. He accused the Westerners by the not worthy the rights for other nations they find worthy of their nation. After World War I, had been a pioneer of India Khilafah Movement in London and he made unsuccessful attempts in Turkey for not abolition of the caliphate. He argued that Islam brought democracy as a political system, nevertheless he defended the English mandate with its own excuses instead of the full independence of the Muslims of India. Although the initiatives of Emir Ali on the government and Royalty have provided some rights for the Muslims of India, but for the Muslims outside India have not given much positive results. But his ideas have important implications on the pro-Western, modernist intellectuals in India and Egypt. It is attached to Islam, and it is also loyal to the British Empire. While claiming the authenticity of Islamic culture, it lives like the English liberals. He felt with his oriental heart, but also he thought with western mind. For this reason his works can be regarded as an East-West synthesis but he was a man remained somewhere in between.

Keywords: Syed Ameer Ali, Indian Muslims, caliphate, East, West.

SEYYİD EMİR ALİ'NİN HAYATI

Emir Ali, 8 Nisan 1849'da Hindistan'ın Orissa eyaletine bağlı Cuttack şehrinde doğdu. Aslen Horasanlı Şîî bir aileye mensup olan Emîr Ali'nin büyük dedesi Ahmed Efdal Han, Nâdir Şah'ın Hindistan seferinde subay olarak görev almış (1739) ve daha sonra Hindistan'a yerleşmişti. Ailesinden çok sayıda asker ve bilim adasını yetiştirmiştir.⁸ Nevvâb Âsafü'd-devle'nin hizmetinde çalışan dedesi Münevver Ali Han'ın 1820'de vefatı üzerine babası Saadet Ali, Leknev'den taşınarak Cuttack şehrine yerleşti. Buranın eşrafından Şemseddin Han'ın kızı ile evlendi. Bu evlilikten doğan dört çocuğun en küçüğü olan Emir Ali, Hz. Fatma'nın dolayısıyla Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini söylemektedir. Babası 1856 yılında koleradan öldü. Önce annesinin gözetiminde evde özel ders alarak Urduca, Arapça ve Farsça öğrendi. Daha sonra Hooghly'deki Muhsiniye Koleji'ne kaydoldu. Sadî'den Shakespeare'e doğulu ve batılı yazarların eserlerini okuyarak büyüdü. On iki yaşında Gibbon'un *Decline and Fall of the Roman Empire*'ını okurken İngilizceye ilgi duymuş, bu kitabın "Rise of the Saracenic Power" bölümüne hayran kalarak İslam tarihiyle münasebeti başlamıştır.⁹ Yetişme devresinde daha çok hocası Seyyid Keramet Ali'nin¹⁰ tesirinde kaldı.¹¹ Sanat hukuk, tarih ve iktisat tahsil ettiği Kalküta Üniversitesi'nden 1867'de mezun oldu. Hukukta yüksek lisans derecesini alan (1869) ilk Bengalli müslüman oldu. Kazandığı bir devlet bursu ile hukuk tahsilini ilerletmek üzere İngiltere'ye gitti. Burada entelektüel birikimi ve aktif kişiliği sayesinde kendisine elit bir çevre oluşturdu. Köklü bir aile geleneğinde, iyi seviyede eğitim alarak ve içinde büyüdüğü gelenekle beraber, İngiliz kültürü üzerinden Batıyı da tanıyarak yetişmiştir. Mastır yaptığı yıllarda edebiyat, sanat, siyaset ve bilim dünyasından birçok ünlü İngiliz liberalleriyle tanışarak onları yakından tanıma fırsatı bulmuştur.¹² 1873 yılında hukuk öğrenimini tamamlayan Emîr Ali, İngiltere'de baroya kabul edildi fakat İngiltere'de kalmayıp Hindistan'a dönerek Kalküta Üniversitesi Presidency College'da İslâm hukuku dersleri vermeye başladı. 1881-1883 yıllarında Bengal yasama meclisi üyeliği yaptı. Daha sonra çalışmaları sebebiyle Genel Valilik Meclisi'ne tayin edilen Emîr Ali, 1884'te hukuk profesörü oldu ve hukuk fakültesi dekanlığına getirildi. Aynı yıl Londra'da Little Portland Street'teki Unitarian Kilisesi'nde İsabella İda ile evlendi. Bu evlilikten iki erkek çocuğu oldu. Hindistan'a döndüğünde Kalküta'da hâkim olarak görev aldı. Daha sonra Kalküta Yüksek Mahkemesi başhâkimi oldu (1890) ve emekliliğine kadar (1904) bu görevde kaldı. Emekli olduktan sonra İngiltere'ye yerleşti. 3 Ağustos 1928'de Sussex'teki (İngiltere) evinde öldü.¹³

Emir Ali'nin çocuklarından Torich Ameer Ali, babası gibi hukukçu olarak Calcutta High Court'ta hâkimlik yapmış, diğer oğlu Waris Ali ise Indian Civil Service'te çalışmıştır.

⁸ Muhammad Yusuf Abbasi, "Syed Ameer Ali", *The Muslim Luminaries*, Islamabad 1988, s. 108.

⁹ "The Memoirs of Hon'ble Syed Ameer Ali", *The Islamic Culture*, Hyderabad, October 1931, C. VI, s. 520.

¹⁰ Keramet Ali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Azmi Özcan, "Keramet Ali", *DİA*, C. XXV, s. 270-271.

¹¹ Anılarında "İslam felsefesine dair bildiğim ne varsa bu büyük adama borçluyum" demıştır. Bkz. "The Memoirs of Hon'ble Syed Ameer Ali", *The Islamic Culture*, Hyderabad, October 1931, C. VI, s. 528.

¹² Bu sırada gerçekleştirdiği sosyal faaliyetler için bkz. Syed Razi Wasti, *Memoirs and Other Writings of Syed Ameer Ali*, Lahore 1968, s. 44-54.

¹³ Abdullah Ahsan, "Seyyid Emîr Ali", *DİA*, C. XI, s. 123-124.

Emir Ali'nin Oswald birley tarafından resmedilen portresi Londra Downing Street'teki Privy Council Office'e asılmıştır.¹⁴

SİYASİ FAALİYETLERİ

Emir Ali, hukukçu, akademisyen, yazar ve entellektüel olmasının yanında aynı zamanda hayatı hep siyasetle içi içe geçmiş biridir. İngiltere'de hukuk alanında yüksek lisans yaptığı sıralarda İngiltere'yi ziyaret eden Hindistanlı meşhur fikir adamı Seyyid Ahmed Han¹⁵ ve oğlu Seyyid Mahmûd ile irtibat kurmuştur. Emir Ali'nin, Ahmed Han'la ve onun kurduğu Aligarh hareketiyle sürekli bir bağlantısı ve doğrudan bir etkileşimi olmasa da¹⁶ liberal İslamî düşünce, oryantalist saldırılara karşı İslam'ı savunma ve Kur'an'ı esas alma gibi konulardaki düşünceleri paralellik arz etmektedir. 1877 yılında Kalküta Üniversitesi'nde ders verdiği dönemde Hindistan halkının dayanışmasını, Hint Müslümanlarının menfaatlerini korumayı ve onlara siyasî eğitim vermeyi amaçlayan, İngiltere'ye bağlılık prensibine dayanan National Mohammedan Association'u kurdu. Bu derneğin kısa zamanda büyük şehirlerde elli üç şubesi açıldı. Sık sık gerçekleştirdiği İngiltere ziyaretleri ve burada edindiği liberal çevrenin de desteğiyle Hindistan'da müslümanlar lehine politik eşitliğin sağlanması için Birleşik Krallık nezdinde girişimlerde bulundu. 1882'de müslümanların içinde bulunduğu kötü şartları dile getiren ve koloni idaresinden siyasî ve sosyal haklar talep eden "Central Mohammedan Association of Calcutta and the Memorandum Presented to Lord Ripon" başlıklı bir muhtıra yayınladı.¹⁷ *The Nineteenth Century*'de¹⁸ çıkan "A Cry from the Indian Muslims" adlı kendi makalesine dayanan muhtıra o sırada diğer müslüman liderlerden pek ilgi görmedi, fakat Hindû basınının sert tepkilerine yol açtı. İngiliz koloni idaresince olumlu karşılanan muhtıra neticesinde 15 Temmuz 1885'de Lord Duffer hükûmeti, müslümanların sosyal şartlarının düzeltilmesi ve şikâyetlerinin giderilmesiyle ilgili bir karar yayımladı. Emir Ali bu kararı Hindistan Müslümanlarının Magna Carta'sı olarak değerlendirmektedir.¹⁹

Nisan 1908'de batılı devletlerin göçmenlere ve kolonilerine yaptıkları haksızlıkları kınadığı "Anomalies of Civilisation" isimli makalesini yayınladı. Bu yazısında Avrupalıların vatanseverlik hislerinin Asya ve Afrika'ya yerleşince fanatizme dönüştüğünü, batılıların

¹⁴ S.V. Fitz Gerald, "Ameer Ali, Syed", *Dictionary of National Biography:1922-1930*, London 1937, s. 19.

¹⁵ Seyyid Ahmed Han: 1817 Delhi doğumlu Hindistanlı fikir adamı ve yazar. Eğitimi tamamlayarak hâkimlik yaptı. Hint Müslümanlarının kurtuluşunun İngiliz Eğitim sistemi sayesinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. 1875 yılında Aligarh'da meşhur Batı tarzı eğitimi esas alan Mohammadan Anglo-Oriental Kolej'i kurdu. Ölümüne kadar bu okulun idaresini bizzat yürüttü. Bu kolej Ahmed Han'ın ölümünden sonra 1920 yılında üniversite haline getirildi. Hindistan'daki günümüz müslüman aydınlarının birçoğu Aligarh Koleji veya üniversitesinde yetişmiştir. Ahmed Han, siyasî olarak İngiliz hâkimiyetini benimsemiştir. İslam'ın akılla uzlaştığını, kâinata sebep-sonuç ilişkisi olduğunu ve Ortaçağ İslam filozoflarının sudûr görüşünü yoruma tabi tutarak benimsemiştir. Batı akılcılığına dayanarak İslam'ı kendi şahsî yorum ve fikirleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Hadisleri ancak akıl ve dirayet yoluyla sabitse kabul etmiştir. Siyasetin dinden ayrı tutulmasını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bak: Mustafa Öz, "Seyyid Ahmed Han", *DİA*, C. II, s. 73-75.

¹⁶ K.K.Aziz, Ameer Ali: *His Life and Works*, s. 556; Aziz Ahmed-G.E. von Grunebaum, *Muslim Self Statement in India and Pakistan 1857-1968*, Wiesbaden 1970, s. 9.

¹⁷ Bu muhtıra 1963 yılında A. Rashid tarafından bir önsöz ilave edilerek müstakil olarak Lahor'da yayınlanmıştır.

¹⁸ Syed Ameer Ali, "A Cry from the Indian Muslims", *The Nineteenth Century*, August 1882, V. XII, s. 193-215.

¹⁹ M. A. Rahim, "Syed Ameer Ali and Muslim Politics and Renaissance", *Islamic Studies*, Pakistan 1968, V. VII, S. 2, s. 104.

kalkınma ve gelişme arzusunun doğu ülkelerinde huzursuzluğa sebep olduğunu dile getirdi.²⁰ Doğu ve Güney Afrika'daki koloni Müslümanların durumlarının düzeltilmesine dikkat çekti. 6 Mayıs 1908'de Hindistan Müslüman Birliği'nin (All India Muslim League) Londra şubesini açtı.²¹ Bu birliğin İngiliz Parlamentosu'ndaki lobi faaliyetleri çok etkili oldu; birçok İngiliz milletvekili bu faaliyetlere katıldı. Emir Ali, bu şubede kendisi gibi Şîî olan, Nizârî İsmailî mezhebi lideri III. Ağa Hanla beraber çalışmıştır. Hindistan'ın İngiliz Valisi Lord Morley'in Hindular'la ortak seçimlerde müslümanlara sandalye ayrılması teklifine karşı çıktı ve müslüman seçmenler için bağımsız bir seçim sistemini savundu. Hindistan'da yapılan büyük mitingler sonunda ve Şiblî Nu'mânî, Ağa Han ve Muhammed Ali Cinnah gibi liderlerin de destek vermesiyle müslümanlar için bağımsız seçim sistemi kabul edildi. Bu tarz faaliyetleriyle yer yer İngiliz hükümetinin tepkilerine ve gizli servisin takibine mâruz kaldı. Öte yandan Devlet Danışma Meclisi üyeliğine seçilen ilk Hintli oldu (1909). 1911-1912 Türk-İtalyan (Trablusgarb) ve Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti lehine lobi faaliyetlerinde bulunmuştur.²² Buna rağmen, Ağa Han'la beraber Balkan Savaşları'na sessiz kalan İngiltere'nin bu konuda masum olduğunu savunduklarından Muhammed Ali'lerin başını çektiği Türk dostu, anti-emparyalist, milliyetçi, genç grupla araları açılmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 1913'te Hindistan Müslüman Birliği'nde yerinden yönetim konusu gündeme gelmeye başlayınca siyasî olarak İngiltere'ye bağlılığı savunduğundan bu kuruluştan istifa etti. Nihayetinde Hindistan Müslümanlar Birliği'nin anayasasından “Britanya Hükümetine sadakât” ibaresi atılarak, amacın “Hindistan için uygun bir yönetimin kurulması ile Müslümanların meşru haklarının sağlanması” olduğu belirtilmiştir. Bölge Müslümanlarının tamamı Osmanlı Devleti'ni ve Türk halkını sevip saymasına rağmen, zaman zaman, siyasî olarak Britanya idaresine sadık olan ve kurtuluşun ancak İngilizler'le işbirliği yaparak mümkün olabileceğine inanan Seyyid Ahmed Han, Seyyid Emir Ali ve Ağa Han gibi zatlarla,²³ Muhammed Ali, Mevlana Muhammed, Şevket Ali gibi Hindistan'da sömürge düzenini devirmede ısrarlı, mücadeleci, Batı'yı bilen ancak Batı'yla ilişkilerinden kendi öz değerlerinden kopmayan Genç Müslümanlar arasında fikir ve usûl ayrılıkları yaşanmıştır.

Emir Ali'nin siyasi konularda çoğu zaman müşterek hareket ettiği Ağa Han, 1919'da Paris Barış Konferansına Hint Delegasyonu üyesi olarak katılmış ve burada 17 Mayıs 1919'da yapılan görüşmede, İstanbul'un Türkler'in elinde kalması gerektiğini söyleyerek, diğer yenilen devletlerin başkentleri onlardan alınmazken neden Türklerin başkenti alınmak isteniyor diye itiraz etmiştir. Delegasyonun diğer üyeleri de Türklere yapılacak bir haksızlığın Hint Müslümanlarında rahatsızlık yaratacağını, İstanbul'un Türklerden alınmasının ve Halife'nin nakledilmesinin İngiltere'ye karşı bir direnişe sebebiyet vereceğini kararlı bir şekilde

²⁰ Syed Ameer Ali, “Anomalies of Civilisation. A Peril to India”, *The Nineteenth Century*, April 1908, V. LXIII, S. 374, s. 568-581.

²¹ Bu şubenin açılış süreci ve Emir Ali'nin burada gerçekleştirdiği faaliyetleri için bkz. Qutbuddin Aziz, “The London Muslim League of 1908”, *Pakistan Studies*, London 1983, C. II, S. 1-2, s. 43-51.

²² Emir Ali'nin bu konuda gerçekleştirdiği faaliyetleri için bkz.: Muhammed Yusuf Abbasi, “Ameer Ali's Advocacy of the Turkish Cause and Reaction of the British Government”, *Pakistan Journal of History and Culture*, C. V, S. 2, Islamabad 1984, s. 49-54.

²³ Bu kişilerin üçü de Şîî kökenlidir. Birçok defa Britanya Krallığı ve İngiliz Hükümeti tarafından değişik unvan ve nişanlarla taltif edilmişlerdir. Emir Ali hariç diğer ikisine “sir” ünvanı verilmiştir.

söyleyerek İngiltere'yi tehdit etmekten çekinmemişlerdir. Bu kararlı tutum neticesinde İngiltere'nin geri adım atmasını sağlamışlardır.²⁴ Emir Ali, Ağa Han'la birlikte *Times*'a Türkiye'ye dayatılan barış şartları ve yerleşkelerle ilgili iki ayrı mektup yazarak İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarını eleştirmiştir.²⁵ Yine 6 Kasım 1919'da *Times*'a gönderdiği bir başka mektupta Anadolu'da gelişen Millî Mücadele'ye temas etmiş ve İngiltere'nin Türkiye aleyhtarı politikalarını eleştirerek, "İngiltere gibi kendi ülkesinde özgürlük timsali geçinen bir milletin, dışarıda başka halkların millî kaderlerini baskı altında tutmaya çalışmasını" eleştirmiştir. Benzer mektupları Sevr Anlaşması öncesi de göndermiştir. Bu mektuplarda "Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki hissiyata sessiz kalmasının doğru olmadığını, dindaşlarının Türk yanlısı isteklerinin küçümsenmemesi gerektiğini, aksi takdirde Hindistan'da asayişin korumanın güçleşeceğini" ifade etmektedir.²⁶

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'nın hükümleri Güney Asya Müslümanları için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Bu duruma kalemiyle ilk tepki verenlerden biri de yine Emir Ali'dir. Mektubunda "Türkiye'ye dikte ettirilen bu barış şartları dinî nefretleri kabartacak, Pan-İslam kâbusunu yükseltecektir" demektedir.²⁷ Emir Ali'nin *Times*'a gönderdiği mektuplardan bazıları, Ömer Rıza (Doğrul) tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Sebilü'r-reşâd* dergisinin muhtelif sayılarında yayınlanmıştır.²⁸

Emir Ali ayrıca Londra Merkez Camii'nin kuruluş çalışmalarına katıldı.²⁹ Birkaç yıl Woking Camii komitesi başkanlığı yaptı.³⁰ 1928 Haziranında, Hint müslümanları için uygulanan bağımsız seçim sisteminin kaldırılmaması yönünde İngiltere kralını uyaran "Memorandum to the Indian Statutory Commission" adlı bildiriye yayımladı.³¹

Hint alt kıtasında özellikle yükselen Hindû milliyetçiliğine karşı siyasî bir organizasyonun gereğini ve önemini ilk farkedenden Emir Ali'nin Hint-İslâm hareketi için yaptıkları ve yazdıkları çok önemli sonuçlar doğurdu. Hindistan Müslümanlarının haklarının elde edilmesi konusunda Seyyid Ahmed Han ve Nevvab Abdüllatif gibi çağdaşlarının sadece eğitime önem verdikleri bir zamanda bilinçli ve planlı eğitimin yanında organize olmuş sayısal

²⁴ Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, V, 690-701.

²⁵ Emir Ali'nin bu konuda yazdığı mektuplar için bkz.; Shan Muhammad, *The Right Hon'ble Syed Ameer Ali Political Writings*, New Delhi 1989, s. 272-279.

²⁶ Shan Muhammed, a.g.e., s. 275.

²⁷ Mim Kemal Öke, *Hilafet Hareketleri*, s. 41-66.

²⁸ Bkz. *Sebilü'r-Reşâd*, C. XVIII, S. 455, s. 156; *Sebilü'r-Reşâd* C. XVIII, S. 456, s., 166; *Sebilü'r-Reşâd* C. XVIII, Sayı 457, s.176-177.

²⁹ Bu cami projesi için İstanbul'dan bizzat padişah ve ahaliden de yardım edenler olmuş ve bin ikiyüz küsür lira yardım toplanmıştır. Ayrıca İstanbul'da yayımlanan Sabah Gazetesi tarafından da bir yardım kampanyası düzenlenmiş, bu vesile ile de beşyüz lira civarında bir yardım toplanmıştır. Bu meblağın ikiyüz liralık kısmı Osmanlı Bankası'nın Londra şubesine havale edilmiş, kalan meblağ İstanbul'da meydana gelen yangın felaketi dolayısıyla cami komitesinin o dönem başkanı olan Emir Ali'nin de onayı da alınarak yangınzedeler için sarfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakz. *Sırat-ı Müstakîm*, 13 Şaban 1329/27 Temmuz 1327 C. VI, S. 153, s. 363. Londra Merkez cami projesinde bir takım aksaklıklar olmuştur. İlk cami yaptırma komisyonunda da bulunan, daha sonra da aynı komisyonda Emir Ali ve Ağa Han'la birlikte çalışan Halil Halid, bu konuda birlikte hareket eden Emir Ali ve Ağa Han'ın samimî olmadıklarından bahseder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Hâlid, "İsmailiyeler, Ağa Han, Hint Müslümanları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1930, C. IV, S. 14, s. 57-58.

³⁰ <http://www.wokingmuslim.org/pers/s-ameer-ali.htm> (erişim:01/08/2018).

³¹ Shan Muhammed, a.g.e., s. 293-296.

güce ve dayanışmaya da önem veren Emir Ali, birçok organizasyonun kuruculuğunu ve idareciliğini üstlendi.³² Anılarında Seyyid Ahmed Han'ı Hindû milliyetçiliğine karşı bu kuruluşu desteklemeye çağırdığını, ancak reddedildiğini ifade etmiştir.³³ Aynı şekilde Nevvab Abdüllatif de Emir Ali'nin kuruluşlarını desteklememiş, hatta onu bu konuda eleştirmiştir.³⁴ İngiliz himayesini benimsemiş olsa da Hint müslümanlarının Hindistan içinde ayrı bir kültürel ve siyasî varlık olarak tanınmasını sağlayan lider oldu. Yine bağımsız Pakistan'a giden yolda ilk adımları atanlardan biri de Emîr Ali olmuştur. Emîr Ali'ye göre İslâm siyasî bir sistem olarak demokrasiyi getirmiştir. Fikirleri İslâm modernizminin iki merkezi olan Hindistan ve Mısır'daki Batı yanlısı, yenilikçi aydınlar üzerinde önemli etkiler yapmıştır.³⁵ İslâm'a ve İngiliz İmparatorluğu'na bağlıdır. Bu sebeple onun çalışmaları Doğu-Batı sentezi olarak değerlendirilir.³⁶

HİLAFAFETLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

Emir Ali'nin Osmanlı Hilafeti'yle ilgili olarak gerçekleştirdiği faaliyetler siyaseten önemli olaylara sebebiyet verdiğinden bu konu ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. O, Hindistanlı Müslümanların çoğu gibi Osmanlı Devleti ve Türk halkına sevgi besleyen birisidir.³⁷ Öyle ki daha gençlik yıllarındayken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Osmanlılar için Hindistan'da faaliyetler düzenlemiş ve yardımlar toplamıştır.³⁸ Yine Trablusgarp ve Balkanlar'da savaşan Osmanlı ordusuna yardım için Londra'da British Red Crescent Society (İngiliz Kızılay Derneği) adıyla bir cemiyet kurmuş, hatta bu cemiyet vasıtasıyla hasta ve yaralı Osmanlılara yardım için İngiltere'den Trablus'a tıbbî yardım göndermiştir.³⁹ Trablusgarb Savaşıyla ilgili *Times*'a Osmanlı Devleti'ni destekleyen ve İtalya'yı eleştiren birçok mektup yazmıştır.⁴⁰

Emir Ali, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Londra'daki öncüsü olmuştur. Ona göre hilafet, papalık ya da imamet gibi de değildir. Hilafetin dünyevi bir boyutu da vardır ancak istenirse hilafetin devlet yönetimi vazifesi bir konseye veya meclise devredilebilir. Zaten halifenin şeriatı göre meşverete önem vermesi gerekmektedir. Bu manada

³² Muhammed Yusuf Abbasi, "Syed Ameer Ali", *The Muslim Luminaries*, İslamabad 1988, s. 117; M. A. Rahim, *Syed Ameer Ali and Muslim Politics and Renaissance*, s.95.

³³ K.K.Aziz, *Ameer Ali: His Life and Works*, s. 33-34.

³⁴ M. A. Rahim, *Syed Ameer Ali and Muslim Politics and Renaissance*, s. 97.

³⁵ Aziz Ahmed - G. E. von Grunebaum, *Muslim Self Statement in India*, s. 9.

³⁶ Abdullah Ahsan, "Seyyid Emîr Ali", *DİA*, C. XI, s. 124.

³⁷ Emir Ali, Osmanlı'ya ilgisinin 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (93 Harbi) başladığını belirtir. Bu sırada İstanbul'da Farsça öğretmenliği yapan İskender Efendi isminde bir Hindistanlı'nın çıkardığı *Dâru'l-Hilafe* adlı gazete sayesinde olaylardan haberdar olmuştur. Bkz.: Syed Razi Wasti, *Memoirs and Other Writings of Syed Ameer Ali*, Lahore, 1968, s. 107; Ayrıca bizzat kendisi: "1877'de Ruslar İstanbul'a dayandığında Batılılara, bağımsız bir Türkiye'nin Avrupa barışı için ne kadar gerekli olduğuna izah etmeye çalıştım" demiştir. Bkz. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914*, İstanbul 1997, s. 97, 6 nolu dipnot.

³⁸ Hindistan Müslümanları, daha 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan Osmanlı Devleti'nden yana tavır koymuşlar, İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak Osmanlı Devleti'ne açık destek vermişlerdir. Bu destek Trablusgarb Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı boyunca da devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm*, s. 97-248.

³⁹ Fida Hussain, *Hindistan Matbuatında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. III.

⁴⁰ Shan Muhammed, a.g.e., s. 242-251.

padışahlık, sadece Türkleri ilgilendiriyor ve saltanatın kaldırılması millî bir meseleydi. Oysaki hilafet her Sünnî Müslümanın meselesiydi. İlgası veya seçilmesi tüm Sünnî Müslümanların istişaresiyle gerçekleştirilmeliydi. Hilafeti böyle tanımlayan Emir Ali, 24 Kasım 1923'te Ağa Han'la⁴¹ birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanı sıfatıyla İsmet Paşa'ya (İnönü) hilâfetin ortadan kaldırılmaması için bir mektup yazdı. Kendilerince hilafetin kaldırılmamasının sebeplerini sıraladıkları yedi maddelik mektuplarının sonunda özetle: “her biri kendi başına çok önemli diğer sebepler bir tarafa, Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, Büyük Millet Meclisi ve onun ileri görüşlü liderlerini, İslam'ın dini ve ahlaki ittihadını idame ettirme konusundaki acil zarureti, hilafet/imameti Müslüman milletlerin itimad ve hürmetini celb edecek bir konuma yerleştirmek suretiyle Türk Devletine benzersiz bir kuvvet ve itibar kazandırmaya, hürmetle, davet ediyoruz” ifadelerini kullanmışlardır.⁴² Ancak T.C. Başvekili İsmet Paşa'ya hitaben yazılan, 24 Kasım 1923 tarihli ve Londra çıkışlı olan bu mektup Ankara'ya ulaşmadan önce İstanbul'da *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhîd-i Efkâr* gazetelerinde yayınlanmıştır.⁴³ Bu durum Türk hükümetinin sert tepkilerine ve tartışmalara yol açtı. Mektup 8 Aralıkta TBMM gündemine geldi, üç ay sonra da hilâfet kaldırıldı. Ağa Han, bunun üzerine Atatürk'e çok kızdığını yazmış ancak Emir Ali'nin bu manâda herhangi bir tepkisi olmamıştır. 27 Aralıkta Cöcanda'da toplanan Hindistan Hilafet konferansının başkanı Mevlana Şevket Ali, bu mektubu kastederek “Emir Ali ve Ağa Han'ın İslam'a bağlılıkları olduğunu, kendi yollarınca dinlerine hizmet etmeye çalıştıklarını, ancak ne kadar iyi niyetli olsalar da Hindistan'dan uzak olanların Güney Asya Müslümanlarının gerçek hissiyatını anlamadan, hilafet gibi hassas bir konuda fikir beyan etmemeleri gerektiğini” ifade etmiştir. Bu mektup hadisesinin Emir Ali-Ağa Han ikilisinin şahsî endişelerinden mi kaynaklandığı yoksa bir İngiliz planı mı olduğu hususunda somut bir veri yoktur. Ancak İngilizlerin hilafetin kaldırılmasını istedikleri bilinmektedir. Benzeri bir mektup vakası daha önce 1921 yılında yine Hilafet Hareketleri dolayısıyla Hindistan'da ortamın kızıştığı bir dönemde yaşanmıştır. Gandi, İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi'nin telkinleriyle Müslüman lider Muhammed Ali'nin imzalaması için amaçlarının şiddete başvurmak olmadığını, bu yaklaşımları yanlış anlaşılmışsa bundan dolayı özür dilediğini ifade eden bir metin hazırlamış, ancak bu metin daha Muhammed Ali tarafından görülmeden Hindistan Hükümeti'nce yayınlanarak hem Müslüman liderlerle kendi cemaatlerinin, hem de Müslümanlarla Hinduların arası açılmaya çalışılmış⁴⁴ ve bunda da muvaffak olunmuştur.

⁴¹ Ağa Han, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Nizârî İsmailî mezhebinin son dört imamı için kullanılan ünvandır. Burada bahsi geçen ise III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'tır. (1877-1957) Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Öz, “Ağa Han”, *DİA*, C. I, s. 453-455.

⁴² Mektubun orijinal metni için bkz. TBMM, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. II, Ankara 2015, s. 280-283. (Bu mektubu yayınlayan gazeteciler, İstanbul İstiklâl Mahkemesinde yargılandıkları için mektup mahkeme kayıtlarına geçirilmiştir.)

⁴³ Mektup, 5 Kanûn-ı Evvel 1339/1924 tarihli *Tanin* gazetesinde “Hilafet Meselesine Dair - Ağa Han ve Emir Ali Hazretlerinden Hey'et-i Vekile Reise İsmet Paşa Hazretlerine gönderilen İngilizce mektubun suret-i mütercimesidir” başlığıyla, yine aynı tarihli *İkdam* gazetesinde “Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi - Gazi Reis-i Cumhuriyumuza gönderilen bir mektup” başlığıyla ve 6 Kanûn-ı Evvel 1339/1924 tarihli *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde ise “Hilafet Meselesi Hakkında Hind Müslümanlarının Fikri - Ağa Han ve Emir Ali Makam-ı Hilafetin vaziyeti hakkında İsmet Paşa'ya bir mektup gönderdiler” başlığıyla yayınlanmıştır.

⁴⁴ Mim Kemal Öke, *Hilafet Hareketleri*, s. 72-74.

Emir Ali daha önce özellikle Hint Müslümanlarının hakları konusunda muhtıra veya teklif şeklinde değişik makamlara ve yayın organlarına mektuplar yazmış ve olumlu neticeler almıştır. Dünya müslümanlarının çoğunluğunun İngiliz hâkimiyetinde olması dolayısıyla İngiltere kralına da hilâfeti koruması için başvuruda bulunmuş, fakat hilâfetle ilgili teşebbüsleri netice vermemiştir. Emir Ali Türkler için gerçekleştirdiği faaliyetleri anılarında özet olarak “The Angora Turks” başlığıyla derlemiştir.⁴⁵

19. yüzyıl, Müslüman milletlerin siyasî ve sosyal açıdan gerilemelerine karşın, Avrupa devletlerinin coğrafi keşifler, rönesans, reform ve aydınlanma sonrası bilim ve teknikte ilerleyerek dünyanın hemen her tarafında siyasî ve ekonomik üstünlük sağlayarak sömürgecilik faaliyetlerine giriştiği zaman dilimi olmuştur. Bu süreçte İslam coğrafyasının büyük bir bölümü de işgal edilmiş, ayrıca Müslümanlar üzerinde siyaseten ayrıştırıcı, dinî ve sosyal açıdan da yozlaştırıcı birtakım projeler uygulamaya koyulmuştur.

Batının bu siyaseten Avrupa merkezli sömürgeci tahakkümüne, kültürel açıdan ise ikiyüzlü ve karalamacı tavrına karşı İslam coğrafyasının muhtelif yerlerindeki Müslüman aydınlar tarafından değişik tepkiler verilmiştir. Bu bağlamda Hindistan’da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Afganistan kökenli Cemaleddin Afganî (1838-18979), Mısır’da Muhammed Abduh (1849-1908), İstanbul’da Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) ve Namık Kemal (1840-1888) gibi isimlerle birlikte Batı emperyalizmine karşı fikri anlamda karşılık verenlerden birisi de Emir Ali olmuştur. Ayrıca Oryantalistlere siyer bağlamında ilk ciddi tepkiyi de Hz. Muhammed’in hayatıyla birlikte kendi nazarından İslam idealini anlatarak veren de O olmuştur.

Emir Ali ve eserleri hakkında vefatından sonra Müslüman ve gayri müslim müellifler tarafından müstakil kitap, makale ve ansiklopedi maddesi şeklinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda siyaseten öncü karakteri ve en önemli eseri olarak *The Spirit of Islam* ön plana çıkarılmış; siyaseten bir kahraman, müellif olarak da yenilikçi olarak nitelendirilmiş, fazla eleştiri yapılmamıştır. Emir Ali için, “doğu-batı sentezi”⁴⁶, “doğu ile batı arasında köprü”⁴⁷, “doğuya ve batıya eşit olarak hâkim”⁴⁸ gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Kimliğiyle gurur duyan,⁴⁹ son derece özgüven sahibi ve sosyal açıdan girişken birisidir. Din, tarih, politika, hukuk, felsefe, edebiyat ve sanat gibi geniş bir ilgi alanı vardır.⁵⁰ Kitaplarından özellikle *The Spirit of Islam*, İslam’a farklı bir bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Birçok sivil toplum örgütünde kuruculuk ve yöneticilik yapmıştır. İngiltere’de saygın görevlere getirilmiştir. Bütün bunlardan dolayı Hindistan Müslümanları için öncü bir şahsiyettir. Bu sebeple O’nun fikir, eser ve faaliyetleri ilk ve en önemli tesirini doğal olarak Hindistan Müslümanları üzerinde icra etmiştir. Hindistanlı bir Müslüman için pek çoğu ilk olan ve dönemin şartları dikkate

⁴⁵ Syed Razi Wasti, *Memoirs and Other Writings of Syed Ameer Ali*, s. 122-129.

⁴⁶ Abdullah Ahsan, a.g.m., s. 124.

⁴⁷ Örnek olması açısından Martin Forward, “Syed Ameer Ali: A Bridge Builder?”, adlı makalesinde adından da anlaşılaacağı üzere Emir Ali’nin Müslüman bir tercüman olarak İngiliz entelijansiyesine İslam’ı, Müslümanlara da Hristiyanlığı tanıtmasını incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Forward, “Syed Ameer Ali: A Bridge Builder?” *İslam and Christian-Muslim Relations*, V. VI, S.I, Birmingham 1995, s. 45-62.

⁴⁸ K.K. Aziz, *Ameer Ali: His Life and Works*, Lahore 1968, s. 111-112.

⁴⁹ Abdullah Ahsan, “A Late Nineteenth Century Muslim Response to the Western Criticism of Islam”, s. 184.

⁵⁰ K.K. Aziz, *Ameer Ali: His Life and Works*, s. 112.

alındığında küçümsenmeyecek bu başarıları onu milleti için “öncü” bir kahraman haline getirmiştir.⁵¹ Her ne kadar Hint alt kıtasında tamamen bağımsız bir İslam devleti istemese de⁵² O’nun Hindistan’da iki millet vurgusu önce Muhammed İkbal’i, onun vesilesiyle de Muhammed Ali Cinnah’ı (1876-1948) etkileyerek bağımsız Pakistan’a giden yolun açılmasına vesile olmuştur.⁵³ Hint Müslümanlarının özgürlük ateşini parlatan liderlerdendir.⁵⁴ Yine Bangladeş Devleti üzerinde siyasi ve kültürel açıdan etkileri olmuştur.⁵⁵

Emir Ali’nin eserlerinde İslam’ı merkeze alıp Hristiyanlığa karşı yukarıdan bakışı, İslam’ı devşirme ve kendi dinlerinden daha aşağıda bir din görmeye alıştırmış olan İngiliz kamu vicdanında genel bir tesir icra etmese de⁵⁶ özellikle *The Spirit of Islam* Batıda, İslam’ı araştıranlar için kaynak olmuştur.

Siyaseten dik duruşu ise Hint Müslümanlarının bazı politik haklar elde etmelerini sağlasa da İngilizler başta olmak üzere sömürgeci devletlerin hoşuna gitmemiştir. Ölümünün ardından Haydarabad’da yayınlanan *Islamic Culture*’ün 1931 ve 1932 yıllarındaki muhtelif sayıları ve Wilfred Cantwell-Smith’in bazı çalışmalarında mevzu bahis edilmesi dışında 1960’lı yıllara kadar uzunca bir süre ismi adeta toplum hafızasından silinmiştir. Bazılarına göre “O, 1928’de İngiltere’de öldüğünde zaten unutulmuş bir adamdı”.⁵⁷ Hakkında yapılan müstakil çalışmalar 1960’lı ve sonraki yıllara aittir. Bu ise onun unutturulmak istendiğini düşündürmektedir.

SONUÇ

Hakkında çalışma yapan Müslüman müelliflerin Emir Ali hakkındaki kanaatleri O’nun genel manada müspet tesir bıraktığının göstergesidir. Bize göre ise Emir Ali, biraz Doğu ile Batı arasında kalmış birisidir. Zira öz yurdunda sömürge ortamında yetişmesine rağmen değerlerini unutmamış ancak, önce yüksek lisans eğitimi bilahare de yerleşmek suretiyle uzun süre İngiltere’de yaşamış bir entelektüel olarak, İngiliz siyasetinden ve liberalizminden de etkilenmiştir. Ayrıca XIX. yüzyıl Avrupa’sının bilim, rasyonalizm, pozitivizm ve hümanizm gibi değerlerinin tazyikiyle yenilikçi bir tarzda kitaplar yazmıştır. Hindistanlı Şîî bir müslüman olarak tüm Hindistan Müslümanlarıyla tam anlamıyla barışık olamamıştır. Bu yüzden kendisini İngilizlere yakın hissetmiş ve aktif, yetkin ve karakter sahibi birisi olmasına rağmen tam bağımsızlık yerine İngiliz mandasını savunmuştur. Buna mukabil, İngiltere’ye yerleşmiş olsa

⁵¹ Muhammad Yusuf Abbasi, “Syed Ameer Ali”, *The Muslim Luminaries*, İslamabad 1988, s. 107; Maqsood Ahmad, “A Critical Study of The Spirit of Islam”, *Hamdard Islamicus*, Karaçi 1988, V. XI, S. 4, s. 42.

⁵² Abdullah Ahsan, a.g.m., s. 197.

⁵³ K.K. Aziz, *Ameer Ali: His Life and Works*, s. 64; Muhammad Yusuf Abbasi, “*Ameer Ali in London: A New Scenario*”, s. 107.

⁵⁴ G. Allana, *Our Freedom Fighters (1562-1947)*, Karaçi 1969. Müellif, yirmi bir özgürlük önderinin hayatını anlattığı kitabının 161-172 sayfaları arasında da Emir Ali’den bahsetmektedir.

⁵⁵ Naila Kabeer, *The Quest for National Identity: Women Islam and the State in Bangladesh*, Brighton 1989, s. 141.

⁵⁶ Abdullah Ahsan, “A Late Nineteenth Century Muslim Response to the Western Criticism of Islam”, s. 205.

⁵⁷ Muhammad Yusuf Abbasi, “Syed Ameer Ali”, s. 147.

da kendi köklerinden kopmamış, her zaman değerleri ve aidiyyet duyduğu hususlar için mücadeleye etmiştir.

Emir Ali'nin İngiltere'de kraliyet ve hükümet nezdinde Hindistan Müslümanları için gerçekleştirdiği girişimler birtakım hakların kazanılmasını sağladıysa da Hindistan dışındaki Müslümanların durumları hakkındaki faaliyetleri hilafet örneğinde de görüldüğü üzere olumlu sonuç vermemiştir. İngiliz makamlarınca Ağa Han, Seyyid Ahmed Han hatta Muhammed İkbal'e dahi "sir" ünvanı verildiği halde Emir Ali için böyle bir taltif düşünülmemiştir. Bu konuda bizde oluşan kanaat, İngiliz makamlarının Hindistan'da özellikle de 1857 ayaklanmasından sonra kendileri için tehlike(li) gördükleri özgürlük yanlısı sünnî çoğunluğa karşı, Emir Ali gibi Şii azınlığa mensup, belli kapasiteye sahip kişileri amaçları doğrultusunda kullanmak istedikleri yahut kontrol altında tuttukları düşüncesidir. Emir Ali siyasi olarak İngiliz mandasını ve liberalizmini savunmuş ancak, hiçbir zaman Müslümanların aleyhine olacağını düşündüğü bir konuda onların değirmenine su taşımamıştır.

KAYNAKÇA

- Abbasi, Muhammad Yusuf, "Syed Ameer Ali", *The Muslim Luminaries*, Islamabad 1988.
- Abbasi, Muhammad Yusuf, "Ameer Ali in London: A New Scenario", *Encyclopedic Survey of Islamic Culture*, ed. Mohamed Taher, Anmol Publications, New Delhi 1998, V. 15, s. 124-128.
- Abbasi, Muhammad Yusuf, *Syed Ameer Ali: A Political Biography*, Wajidalis, Lahore 1989.
- Abbasi, Muhammed Yusuf, "Ameer Ali's Advocacy of the Turkish Cause and Reaction of the British Coverment", *Pakistan Journal of History and Culture*, C. V, S. 2, İslamabad 1984, s. 49-54.
- Ahmad, Maqsood, "A Critical Study of The Spirit of Islam", *Hamdard Islamicus*, Karaçi 1988.
- Ahmed, Aziz-G.E. von Grunebaum, *Muslim Self Statement in India and Pakistan 1857-1968*, Wiesbaden 1970.
- Ahsan, Abdullah, "A Late Nineteenth Century Muslim Response to the Western Criticism of Islam –An Analysis of Amir Ali's Life and Works", *The American Journal of Islamic Social Scienes*, USA 1985, S. II, s. 179-206.
- Ahsan, Abdullah, "Seyyid Emîr Ali", *DİA*, XI, 123-124.
- Allana, G., *Our Freedom Fighters (1562-1947)*, Karaçi 1969.
- Ameer Ali, Syed, "A Cry from the Indian Muslims", *The Nineteenth Century*, August 1882, V. XII, s. 193-215.
- Ameer Ali, Syed, "Anomalies of Civilisation. A Peril to India", *The Nineteenth Century*, April 1908, V. LXIII, S. 374, s. 568-581.
- Ameer Ali, Syed, *A Short History of the Saracens*, Terc. Mehmet Rauf: *Musavver Tarih-i İslam*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1330/1884-5.
- Ameer Ali, Syed, *Mohammedan Law*, Thacker Spink And Co, Kalküta 1884.
- Ameer Ali, Syed, *The Spirit of Islam*, W. H. Allen&Co, London 1891.
- Aziz, K.K., *Ameer Ali: His Life and Works*, Publishers United, Lahore 1968.
- Aziz, Qutbuttin, "The London Muslim League of 1908", *Pakistan Studies*, London 1983, C. II, S. 1-2, s. 43-51.
- Foreign Relations of the United States, *The Paris Peace Conference*, 1919, V, 690-701.
- Forward, Martin, "Syed Ameer Ali: A Bridge Builder?" *Islam and Christian-Muslim Relations*, V. VI, S.I, Birmingham 1995, s. 45-62.
- Gerald, S.V. Fitz, "Ameer Ali, Syed", *Dictionary of National Biography:1922-1930*, London 1937, s. 19.
- Hâlid, Halil, "İsmailiyeler, Aga Han, Hint Müslümanları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1930, C. IV, S. 14, s. 57-58.
- Kabeer, Naila, *The Quest for National Identity: Women İslam and the State in Bangladesh*, Brighton 1989.
- Muhammad, Shan, *The Right Hon'ble Syed Ameer Ali Political Writings*, New Delhi 1989.
- Öke, Mim Kemal, *Hilafet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Öz, İsmail, "Ağa Han", *DİA*, I, 453-455.
- Öz, Mustafa, "Seyyid Ahmed Han", *DİA*, II, 73-75.
- Özcan, Azmi, "Keramet Ali", *DİA*, XXV, 270-271.
- Özcan, Azmi, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914*, İstanbul 1997.
- Rahim, M. A., "Syed Ameer Ali and Muslim Politics and Renaissance", *Islamic Studies*, Pakistan 1968, V. VII, S. 2, s. 104.
- Sebilü'r-Reşâd* C. XVIII, Sayı 457, s.176-177.
- Sebilü'r-Reşâd*, C. XVIII, S. 455, s. 156.
- Sebilü'r-Reşâd* C. XVIII, S. 456, s., 166.
- Sırat-ı Müstakîm*, 13 Şaban 1329/27 Temmuz 1327 C. VI, S. 153, s. 363.
- TBMM, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. II, Ankara 2015.
- Wasti, Syed Razi, *Memoirs and Other Writings of Syed Ameer Ali*, Lahore 1968.
- <http://www.wokingmuslim.org/pers/s-ameer-ali.htm> (erişim:25/07/2018).

KATILIM BANKALARININ HAZİNE İŞLEMLERİNE DAİR FIKHİ BİR TAHLİL (FORWARD VE NAKİT TEVERRUKU İŞLEMLERİ ÖRNEKLİĞİNDE)

Dr. Fatih Yakar, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
fatihyakar@trakya.edu.tr

ÖZET

Ticari işlemlerde riski en az indirmek ve muhtemel tehlikeleri bertaraf etmek iyi kurgulanmış bir strateji ve doğru adımlar atmayı zorunlu kılar. Ancak özellikle son çeyrek asırda başdöndürücü hızla gelişen teknoloji, ticari piyasaları biraraya getirdiği gibi bu piyasaların birbirinden etkilenme katsayısını önemli ölçüde artırmıştır. Dolayısıyla bir ticaret adamı ne kadar dikkatli davranırsa davranırsın, uluslararası piyasalarda oluşabilecek negatif bir dalgalanmanın etkisinden kurtulamayacaktır. Dünya piyasalarında yaşanan kriz ve dalgalanmalar, bunların finansal alana yansıyan artan riskleri türev ürünler adı verilen işlemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ürünler firmalar tarafından özellikle risk yönetimi bağlamında etkin olarak kullanılmaktadır. Türev ürünler piyasadaki öngörülemezliklerin doğurabileceği negatif sonuçları en aza indirmeyi amaçlar. Forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört çeşit türev ürün vardır. Biz bunlardan forward ile ilgili fıkhi değerlendirme yapacak, ardından yine bir hazine işlemi olan nakit teverruku üzerinde duracağız. Forward, gelecekte belirlenen bir tarihte, belirli bir malı, belirli bir fiyattan satmak ve satın almak üzere iki tarafın anlaşması şeklinde özetlenebilecek olan, fiziki sözleşmenin zorunlu olduğu bir sözleşmedir. Burada değişime konu olan para, döviz, altın, mal ve diğer türev ürünler olabilir. Bu sözleşmede alım satımın borsa şeklinde örgütlenmeyen bir piyasada gerçekleşmesi gerekir. Bu sözleşmenin temel amacı alım-satım konu olan değerlerin gelecekteki beklenmedik fiyat değişikliklerinin intaç ettiği riskleri bertaraf etmektir. Hukuki boyutu bu olan forward işlemi, islam hukuku açısından özellikle belirsizlik/garar içermesi bakımından ciddi manada eleştirilebilir. Zira bu işlemde taraflardan biri mutlaka zarar ederken diğer taraf kar edecektir. 1994 yılında dünya çapında yaşanan küresel krizden etkilenen ve iflasın eşiğine gelen uluslararası şirketlerin yüz milyonlarca doları bulan zararlarının nedeni, türev işlemlerin riskini hesap ederken düştükleri hatadır. Bu durum bir açıdan öngörülemezlik tehlike olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla bu işlemlere islam hukuku açısından cevaz vermek çok kolay görünmemektedir. Nakit teverruku ise konvansiyonel bankaların verdiği ihtiyaç kredisini, katılım bankalarının uygun koşullarda oluşturulan piyasa ve pazarlarda reel alıcı ve satıcı profili üzerinden gerçekleştirerek ihtiyaç kredisi verememekten kaynaklanan boşluğu islami kurallara göre doldurabilme çabasından doğan bir işlemdir. Bu işlemde piyasanın ve malın reel olması önem taşımaktadır. Günümüzde teverruk işlemleri ülkelere göre değişen değerler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin İngiltere’de metal, Malezya’da palmiye yağı kullanılarak bu işlemler yapılmaktadır. Bu piyasalardan işlem hacmi en büyük olan İngiltere metal borsasıdır. Bu borsada alıcı ve satıcı konumunda olan brokerler birbirinden farklıdır ve gerçek metal kullanılmaktadır. Ancak alım -satım işleminin metal depodan çıkarılmadan yapılması ve işlemin saniyeler içinde sona ermesi, brokerlerin birbirini tanıyor olması ve benzeri hususiyetler, söz konusu işlemin fiktif/kurgusal olduğunu düşündürmektedir. Bu da işleme verilecek olan fıkhi hükmün niteliğine etki etmektedir. İslam hukuku açısından bu işleme verilecek onayın tahakkuku için piyasanın iyi ve doğru kurallarla teşekkül etmesi, reel ve birbirinden farklı alıcı satıcının bulunması ve işlemi fiktif kılacak unsurlardan kaçınılması zaruridir. Aksi takdirde katılım bankalarının konvansiyonel bankalarda eşit düzlemde yer aldığı ve onların yaptığı işlemleri sadece ismini değiştirerek ve fakat mahiyeti aynı olarak gerçekleştirdiği algısı kendisine haklı gerekçeler bulacaktır.

GİRİŞ

Ticari işlemlerde riski en aza indirmek ve muhtemel tehlikeleri bertaraf etmek iyi kurgulanmış bir stratejiyi ve doğru adımlar atmayı zorunlu kılar. Ancak özellikle son çeyrek asırda başdöndürücü hızla gelişen teknoloji, ticari piyasaları biraraya getirdiği gibi bu piyasaların birbirinden etkilenme katsayısını önemli ölçüde artırmıştır. Dolayısıyla bir ticaret adamı ne kadar dikkatli davranırsa davranсын, uluslararası piyasalarda oluşabilecek negatif bir dalgalanmanın etkisinden kurtulamayacaktır.

Dünya piyasalarında yaşanan kriz ve dalgalanmalar, bunların finansal alana yansıyan artan riskleri türev ürünler adı verilen işlemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ürünler firmalar tarafından özellikle risk yönetimi bağlamında etkin olarak kullanılmaktadır. Türev ürünler piyasadaki öngörülemeyen belirsizliklerin doğurabileceği negatif sonuçları en aza indirmeyi amaçlar. Türev ürünlerin dünya piyasalarında aktif olarak kullanılması, 1972 yılında Bretton Woods (Sabit Kur) sisteminin sona ermesiyle birlikte döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve bununla ilintili artan faiz oranlarına bağlı olarak farklı bir veche kazanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte döviz kuru kaynaklı risk alanları da türev ürünlerle aşılmaya çalışılmıştır. Bundan önce sadece ticari mallar için uygulama alanında olan bu ürünler paranın muhtemel değer kaybı ya da değer artışından etkilenme şeklinde ortaya çıkan risklerin elimine edilmesine araçlık etmişlerdir.

Küresel ticaretin yaygınlaşması ülkeleri ve piyasaları birbirine yaklaştırırken bunun etkisi ile olsa gerek özellikle dünya para piyasalarına son yarım yüzyılda artan belirsizlik ve fiyat dengesizlikleri damgasını vurmuştur. Bu neticede piyasaların etkilenme hızının artması ve spekülasyon eylemlerin etkili olduğu söylenebilir. Erken dönemlerde tarım ürünleri başta olmak üzere diğer mallar üzerinde ortaya çıkan vadeli sözleşmeler, özellikle para üzerine yapılan vadeli sözleşmeler sonrasında etki ve gücünü kaybetmiş, hacim itibarıyla çok geride kalmıştır. Bunun temelinde finansal piyasalarda gerçekleşen spot işlemlerin, mal piyasalarının spot işlemlerine göre gerek işlem hacmi gerekse piyasa katılımcılarının zenginliği açısından daha gelişmiş olduğu gerçeği yatmaktadır.

Her ne kadar türev ürünlerle risk katsayısının düşürülmesi, belirsizliğin azaltılması amaçlansa da bu ürünlerin kendisinin de bir takım riskler taşıdığı ifade edilmelidir. Nitekim 1994 yılı uluslararası finans ve para piyasalarında türev ürünler kaynaklı yıkım ve iflaslarla anılacaktır. Türev piyasalarda yüz milyonlarca dolar kaybeden Procter&Gamble ve Gibson Greeting Card firmaları ile başlayan kriz sonucunda firmaların türev piyasalardaki faaliyetlerini finanse eden Barring Bankası iflasın eşiğine gelmiştir. Buna rağmen gerek bireysel gerekse kurumsal yatırımcıların, yukarıda zikredilen riskleri bertaraf etmek için bu ürünleri kullanması zaruri gözükmektedir.

Forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört çeşit türev ürün vardır. Biz bunlardan forward ile ilgili fıkhi değerlendirme yapacak, ardından yine bir hazine işlemi olan nakit teverruku üzerinde duracağız.

FORWARD SÖZLEŞMESİ

Forward terimini, kelime anlamı itibariyle birşeyi ileri atmak, ileriye göndermek olarak ifade edebiliriz. Bu ifadenin dış ticaretteki karşılığını ise farklı döviz ve para birimlerinin ileri bir tarihte bugünden belirlenen pariteler ve kurlar üzerinden değiştirilmesi, alım-satımını sağlayan vadeli bir dış ticaret sözleşmesidir. Başka bir ifadeyle Forward, gelecekte belirlenen bir tarihte, belirli bir malı, belirli bir fiyattan satmak ve satın almak üzere iki tarafın anlaşması şeklinde özetlenebilecek olan, fiziki sözleşmenin zorunlu olduğu bir sözleşmedir. Burada değişime konu olan para, döviz, altın, mal ve diğer türev ürünler olabilir. Bu sözleşmede alım satımın borsa şeklinde örgütlenmeyen bir piyasada gerçekleşmesi gerekir. Bu sözleşmenin temel amacı alım-satım konu olan değerlerin gelecekte beklenmedik fiyat değişikliklerinin ortaya çıkaracağı riskleri bertaraf etmektir.

Forward sözleşmesinin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vadeli bir işlem olması, ikincisi ise taraflar arasında yapılan sözleşmeye bağlı olmasıdır. Forward sözleşmesinin asıl gayesi sözleşmeye ya da alım-satım konu olan muhtelif değerlerin gelecekte beklenmedik fiyat değişimlerinden kaynaklanan riski minimum seviyeye indirmektir. Burada ticari bilgi ve tecrübeye dayalı olarak ortaya konulan bir tahmin ve kazanma arzusu her iki taraf açısından da temel saiktir. Fakat ne yazık ki bu işlem sonucunda taraflardan biri kazanırken diğeri kaybedecektir. İki tarafın da kazanması şeklinde gerçekleşen bir sonuç yoktur. Bu işlemin sonucunda mutlaka bir kaybeden olacaktır. Başka bir ifadeyle bir tarafın kazanması, aynı zamanda diğer tarafın kaybetmesi anlamına gelecektir.

Forward sözleşmesinde taraflardan biri vade tarihinde sözleşme şartlarına göre teslim almak, diğer taraf da aynı sözleşme şartlarına göre teslimi ifa etmekle yükümlüdür. Forward sözleşmesinin devri ve takası mümkün değildir. Ancak tarafların karşılıklı anlaşması- islam hukukundaki ifadeyle ikale- ile sözleşmenin iptali gündeme gelecektir. Vadede alt ya da üst sınır bulunmamaktadır. Sözleşmeye konu olan malın, sözleşme şartlarına göre teslim edilmesi ile sözleşme kendiliğinden sona erecektir.

Kur, parite, kur riski gibi ifadeler birçok insan için özel anlamlar içermese de özellikle ihracat ve ithalat yapan firmalar için bu ifadeler hayati önem taşımaktadır. Bu gerçek dikkate alındığında söz konusu firmaların bu işleme duyduğu ihtiyaç kendiliğinden anlaşılacaktır.

Hukuki boyutu bu olan forward işlemi, İslam hukuku ilkeleri dikkate alındığında iki temel açıdan değerlendirmeye tabi tutulabilir. Birincisi, İslam hukukuna göre para ve para hükmünde olan maddi varlıklar peşin alınıp satılabilir. Vadeli işleme tabi tutulduğunda kar değil faizden söz etmek gerekir. Forward işlemine konu olan döviz de para olması hasebiyle vadeli satılması mümkün değildir. İslam hukukunda cevaz hükmüyle karşılanan durum

değişilen mal ile paranın değişiminde gündeme gelir. Değiştirilen iki varlık da bedel yani teknik tabirle semen olduğunda ve bunlardan biri vadeli diğeri peşin olduğunda faiz ortaya çıkar. Mesela bugün için 6.70 olan dolar kuruyla 100 dolar satın almak isterseniz 670 tl ödersiniz. Ancak bugün için 100 dolar peşin alıp karşılığını iki ay sonra ödemek isterseniz araya vadenin de bedeli gireceğinden anlaşmanıza göre daha fazla bir bedel ödemeniz gerekir. İslam hukukunda para ile paranın değişimini konu alan sarf sözleşmesinin özel hükümlerine göre tarafların birbirinden ayrılmadan kabzetmesi gerekir. Bu şartın kimilerince çok aşırı kabul edilen uygulama uzantıları fıkıh kitaplarında zikredilmiştir. Dolayısıyla forward işlem bu açıdan caiz gözükmez. Ancak sözleşmenin vadeli olması forwardın mahiyet analizinde yeterli veriyi içermemektedir. Tamam, forward üç ay sonra alınacak dövizin kurunun sabitlenmesi için yapılan bir sözleşmedir. Fakat anlaşmanın yapıldığı tarihte anlaşmanın tarafları birbirine bir şey vermediğinden faiz gerçekleşmemektedir. Kısacası ortada akit düzleminde bir fıkhi pürüz vardır. Bu açmazı aşabilmek için çağdaş fıkıhçıların önerisi, teslimi geleceğe bırakılmış döviz alım-satımı değil, bunun tek taraflı olarak taahhüt edilmesidir. Altı ay sonra 100.000 dolara ihtiyacı olan tacir bunu bugünden- teslimi altı ay sonra yapılmak üzere- mesela 6.70 tl den satın alması caiz değildir, fakat bu fiyattan altı ay sonra bu kadar doları satın almak üzere taahhüt yapılması caizdir. Önemli olan alım-satım akdinin altı ay önce değil teslim ve tesellüm yapılacağı tarihte yapılması ve yapıldığı zaman da tesliminin gerçekleştirilmesidir. Neticede vaad bir akit değildir. Akit olmadığı için de akit merkezli ortaya çıkan problem de aşılmış olacaktır.

Forward sözleşmesi ikinci olarak özellikle belirsizlik/garar içermesi bakımından ciddi manada eleştirilebilir. Zira bu işlemde taraflardan biri mutlaka zarar ederken diğer taraf kar edecektir. 1994 yılında dünya çapında yaşanan küresel krizden etkilenen ve iflasın eşiğine gelen uluslararası şirketlerin yüz milyonlarca doları bulan zararlarının nedeni, türev işlemlerin riskini hesap ederken düştükleri hatadır. Bu durum bir açıdan öngörülemeyen tehlike olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla bu işlemlere islam hukuku açısından cevaz vermek çok kolay görünmemektedir. Ticari hayatın gerekleri ve zaruretler çerçevesinde reel ihtiyaçlar bağlamında birtakım fakihler tarafından bu belirsizlik akdin butlanını gerektirmese de, özellikle spekülative amaçlı gelir elde etmeye araç olarak kullanılması durumunda cevaz hükmünden bahsetmek mümkün olmayacaktır. İslam hukuk literatüründe garar olarak nitelendirilen ve belirsizlik nedeniyle haksız kazancın yasaklanması hükmünün temelinde yer alan durumun akdin butlanına yani hükümsüzlüğüne sebep olması tam da bu uygulamayı-spekülative amaçlı gelir elde etme- ifade etmektedir denilebilir.

Her ne kadar ticari gerekler ve ihtiyaçlar çerçevesinde forward işlem ile ilgili özellikle modern dönem fıkıhçıları tarafından cevaz hükmüne varılsa da bu hükmün dikkatlice gözden geçirilmesi gerekir. Basit bir ispat faaliyetine girişecek olursak, bu tebliğin başvurusunu yaptığım sırada euro 5 tl iken bugün 8 tl civarındadır. Yaklaşık iki kata ulaşan bu artışın bir kaybedeni olacak ve meblağlar büyük olduğunda bu, altından kalkılamaz zararları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, küresel ticaret savaşlarının kur silahları ve vergilendirme üzerinden

ciddi sonuçlarının olduğu günümüzde bu işlemin cevazına hükmetmemek daha doğrudur kanaatindeyiz.

NAKİT TEVERRUKU

Nakit teverruku ise konvensiyonel bankaların verdiği ihtiyaç kredisini, katılım bankalarının uygun koşullarda oluşturulan piyasa ve pazarlarda reel alıcı ve satıcı profili üzerinden gerçekleştirerek ihtiyaç kredisi verememekten kaynaklanan boşluğu islami kurallara göre doldurabilme çabasından doğan bir işlemdir. Bu işlemde piyasanın ve malın reel olması önem taşımaktadır. Günümüzde teverruk işlemleri ülkelere göre değişen değerler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin İngiltere’de metal, Malezya’da palmye yağı kullanılarak bu işlemler yapılmaktadır. Bu piyasalardan işlem hacmi en büyük olan İngiltere metal borsasıdır. Bu borsada alıcı ve satıcı konumunda olan brokerler birbirinden farklıdır ve gerçek metal kullanılmaktadır.

Türkiye’deki katılım bankaları tahsil edemedikleri alacaklarını yapılandırmak için teverruk ve likiditelerini yönetmek için de emtia murabahası yöntemini kullanmaktadır. Bu işlemi gerçekleştirmek için tüm katılım bankaları Londra Metal Borsası üzerinden emtia alım-satımı gerçekleştirirler. Bu işlem Londra’da yerleşik Broker şirketleri aracılığıyla yapılır. Pek çok islami finans kurumunun gerçekleştirdiği bu işlem, klasik islam hukuku literatüründe Beyu’l-ine olarak bilinen ve satılan malın ilk satıcıya döndüğü ve fakat bu arada peşin ve vadeli satım farkından kaynaklanan borcun tahakkuk ettiği bir akittir. Günümüzdeki uygulama ise operasyonel süreçleri karmaşık, organize şekilde gerçekleştirilen finansal bir ürün görünümündedir.

Ana çerçevesi açısından bakıldığında iki tür teverruktan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi bireysel teverruk, ikincisi ise organize teverruktur. Bireysel teverruk, nakit elde etmek amacıyla bir malı vadeli olarak satın alıp teslim aldıktan sonra ilk satıcıdan farklı bir kişiye daha az fiyata peşin olarak satmaktır. Burada fıkhi açıdan bir sıkıntı gözükmemektedir.

Organize teverrukta ise satıcı ile nakit talebinde bulunan kişinin anlaşmalı olarak oluşturdukları bir sistem vardır. İşlem bu sistem içinde gerçekleşir. Bu tür teverrukta müşteri bankaya başvurur, banka broker şirketine örneğin 70.000 tl lik metal siparişi verir, broker şirket metali borsadan talep eder ve teslim alır, ardından katılım bankasına teslim eder. Katılım bankası metali vadeli olarak müşteriye satar, ardından katılım bankası müşteri adına metali başka bir broker şirketine verir, o şirket de metali borsada satar, bedeli bankaya teslim eder.

Yukarıda kısaca izah edilen şekilde gerçekleşen organize teverruk hemen tüm çağdaş fakihlere göre caiz değildir. Fıkıh kurullarının tamamı da aynı görüştedir. Bu bağlamda; İslam Fıkıh Akademisi, Dünya İslam Birliği, AAOİFİ’nin fetva heyetleri bu görüştedir. Zira bu

işlemden geriye kalan, katılım bankası müşterinin ihtiyacı olan parayı vadeli olarak ele geçirmesi ve bu parayı fazlasıyla ödemesidir ki bu da hileli bir faiz uygulamasıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak organize teverruk işleminde alım -satım işleminin metal depodan çıkarılmadan yapılması ve işlemin saniyeler içinde sona ermesi, brokerlerin birbirini tanıyor olması ve benzeri hususiyetler, sözkonusu işlemin fiktif/kurgusal olduğunu düşündürmektedir. Bu da işleme verilecek olan fıkhi hükmün niteliğine etki etmektedir. Bu yüzden bu işlemin cevazına hükmedilmemiştir.

İslam hukuku açısından bu işleme verilecek onayın tahakkuku için piyasanın iyi ve doğru kurallarla teşekkül etmesi, reel ve birbirinden farklı alıcı satıcının bulunması ve işlemi fiktif kılacak unsurlardan kaçınılması zaruridir. Aksi takdirde katılım bankalarının konvansiyonel bankalarda eşit düzlemde yer aldığı ve onların yaptığı işlemleri sadece ismini değiştirerek ve fakat mahiyeti aynı olarak gerçekleştirdiği algısı kendisine haklı gerekçeler bulacaktır.

KAYNAKÇA

Aktepe, İshak Emin, Hadis Kaynaklarında Faiz ve Finansman, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Aybakan,Bilal, Sarf, *DİA*,XXXVI,136-140, İstanbul 2009.

Dönmez, İbrahim Kafi, Garar, *DİA* ,XIII, 366-371, İstanbul 1996.

Karaman, Hayreddin, *Teverruk ve Vadeli İşlemler*, Yeni Şafak Gazetesi, 27 Kasım 2015 Cuma.

Kaygusuzoğlu, Mehmet, *Finansal Türev Ürünlerinden Forward Sözleşmeleri ve Muhasebe İşlemleri*, Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,cilt XXV,sayı 2, Ankara 2011.

Kazancı, Fatih, *Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası*, İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi, 4/1, 2018.

GREEN CONSUMER AND GREEN CONSUMPTION

Dr. Ali Acar, elcuk University
alacar@selcuk.edu.tr

Asiye Acar, Selcuk University

ABSTRACT

Consumers are among the basic milestones in the development of sensitive strategies for urbanization-related environmental problems in today's world. Problems with the environment affect fertilization, society and all layers. Sensitivity to the environment is changing consumers' purchasing behavior and consumption tendencies. For the consumers it is observed that after 1960's consciousness process, natural resources are now limited and they take responsibility for the environment. Consumers use products and materials that do not harm the environment. Green consumers refer to the mass of consumers who buy green products that do not harm the environment beyond standard alternatives and consume green products. Green consumers differ in terms of usage tendencies. Green consumption consciousness affects consumers' product selection and purchasing behavior. Environmental awareness 1. According to income level 2. It can be changed according to age and education level. It is seen that environmental awareness of people younger than 20 years old is lower than other age groups, and that the highest environmental consciousness is in 50-59 age group. As the age level increases, the green consumption rate increases. The concept of natural environment and environmentalism has also started to become conscious of protecting the environment surrounding many internal and external factors that affect consumer buying behaviors. Once environmentalism is used only as a protection of natural life, it now becomes a series of activities supported by large masses and containing wider meaning and fields. The destruction of nature has begun to affect green consumer demand in product preferences and procurement processes of environmentally conscious consumers.

YEŞİL TÜKETİCİ VE YEŞİL TÜKETİM

ÖZET

Günümüz dünyasında kentleşmeye bağlı çevre sorunlarına ilişkin duyarlı stratejiler geliştirilmesinde temel kilometre taşlarından biriside tüketicilerdir. Çevreye ilişkin sorunlar fertten topluma, toplumdan ferde tüm katmanları etkilemektedir. Çevreye duyarlı olunmasında tüketicilerin satın alma davranışları ve tüketim meyilleri değişime uğramaktadır. Tüketiciler için 1960 lı yıllar bilinçlenme sürecinden sonra günümüzde doğal kaynakların sınırlı olduğunu ve çevreye sorumluluklarının üzerine aldıkları gözlemlenmektedir. Tüketiciler çevreye zarar vermeyen ürün ve maddeleri kullanılmaktadırlar. Yeşil tüketiciler, standart alternatiflerin ötesinde çevreye zarar vermeyen yeşil ürünleri satın alan ve yeşil ürünleri tüketen kitleyi ifade etmektedir. Yeşil tüketiciler kullanım meyilleri açısından farklılık göstermektedir. Yeşil tüketim bilinci, tüketicilerin ürün seçimini ve satınalma davranışını etkilemektedir. Çevre bilinci 1. Gelir düzeyine göre 2. Yaş ve eğitim düzeyine göre

değişebilmektedir. Yaş itibarıyla değerlendirildiğinde, 20 yaşından küçük olanların çevre bilincinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu, en yüksek çevre bilincinin 50-59 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Yaş seviyesi yükseldikçe yeşil tüketim meyli artmaktadır. Doğal çevre ve çevrecilik kavramları da tüketici satın alma davranışlarını etkileyen birçok içsel ve dışsal faktörlerle çevrenin korunması bilinci oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar çevrecilik sadece doğal hayatı korumak olarak kullanılırken, günümüzde geniş kitleler tarafından desteklenen ve daha geniş anlam ve alanları içeren bir faaliyetler dizisi haline gelmiştir. Doğanın tahrip edilmesi sonucu gelişen çevre bilinci tüketicilerin ürün tercihlerinde ve satın alma sürecinde yeşil tüketim meyli etkili olmaya başlamıştır.

GİRİŞ

Yeşil Tüketici

Yeşil tüketici çevreyi koruma bağlamında “çevreyi koruyalım, çevre önemlidir, yarınlar güzel bir gelecek bırakalım” ifadesinin bir yansımasıdır. İnsana, çevreye, gelecek nesillere zarar vermeyecek ürünleri tercih eden tüketicidir. Bu bağlamda yeşil tüketim her açıdan sürdürülebilir ve temiz anlamını taşımaktadır (Hess, 2012: 23). Yeşil tüketim tek başına var olan bir kavram değildir. Bu kavramı oluşturan dört temel unsur vardır. Bu unsurlardan ilki, yeşil ürün, ikincisi yeşil ürünlere talep edecek olan yeşil müşterilerdir. Üçüncü unsur, ürünün üretim aşamasından son tüketiciye kadar çevreye duyarlı koşullarda taşınması gerekliliği ve son unsur ise çevreye duyarlı pazarlama koşulları ile sunulmuş olmasıdır. Yeşil tüketim bilinci, tüketicilerin ürün seçimini ve satın alma davranışını etkilemektedir. Birçok tüketici ürünü kategorisindeki çevre dostu ürünün, çok düşük seviyede pazar payına sahip olduğu araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.

Yeşil tüketici, standart alternatiflerin ötesinde yeşil ürünleri satın alan ve çevreye zarar vermeyen kişilerdir. Yeşil tüketici iç kontrolü daha fazla yapan, çevreyi koruma işinin sadece hükümete, iş çevrelerine, çevrecilere ve bilim adamlarına bırakılmayacağını düşünen, tüketici olarak kendilerinin de sorumluluk taşıdıklarını düşünen bilinçli tüketicilerdir. Yeşil tüketici işletmelerin uygulamalarını çevreci yaklaşım içinde sürmesi gerektiği üzerinde baskı uygulamakla birlikte satın alma gücünü kullanarak işletmenin çevreyi kirletmeyen ürünleri pazarlama çabalarını da etkilemektedir.

Yeşil Tüketici Profili

Yeşil tüketiciler, mal ve hizmetlerin hem üretim aşamasıyla hem de tüketildikten sonra oluşan atıkların zararlı olup olmadıklarıyla ilgilenirler. ABD’deki bir yeşil tüketicinin profili şu özelliklerinden meydana gelmektedir “

- Toplumda aktif rol oynar, haber ve politikaya ilgi duyar.
- Fikirlerini açıklamaktan kaçınmaz ve bazen gazetelere görüşlerini yazar.
- Arkadaşları ile ürünleri tartışır, tüketici raporlarına ve yayınlanmış diğer bilgilere danışır.
- Dengeli beslenmeden yanadır.

- Sosyal sorumluluk taşıyan, bilgilendirici, açıklayıcı, cinsellik ve şiddet içermeyen reklâmlardan yanadır.
- Çevre kirliliğinin sağlık için bir tehdit oluşturduğuna ve hayat standardını düşürdüğüne inanır.
- Kirlilik standartlarının katılaştırılmasından ve sonuna kadar uygulanmasından yanadır.
- Çevrecilik akımının moda olmadığına inanır.

Bu tüketicinin bireysel özellikler açısından nasıl bir profil çizdiği önem taşımaktadır. Gilg. vd.'ne göre “yeşil tüketici olarak tanımlanan grubun genel profili; üst yaş grubundaki kadın, iyi eğitilmiş, iyi geliri olan ve politik olarak liberal görüşe sahip bireylerden oluşmaktadır” (Üstündağlı, 2015: 343). Söz konusu profil, gerek ekonomik gerekse de kültürel sermayeye sahip bireyleri ifade etmektedir. Araştırmacılar, söz konusu profiller doğrultusunda, ‘yeşil tüketim’ yerine ‘sürdürülebilir tüketim’ olarak yapılan bir kavramsallaştırmanın daha doğru olacağını vurgulamışlardır. Kadınların duygusal olarak çevresel sorunlara yönelik daha fazla eğilim gösterdiği genç insanların yaşlı insanlara kıyasla daha fazla sorumlu-çevreci davranışlarda bulunduğu ifade edilmiştir. (Üstündağlı ve Güzelöglü, 2015: 343).

Toplam Kalite Yönetimi Anlayışı ve Tüketiciler

Toplam kalite yönetimi anlayışında esas olan müşteri odaklılıktır. Müşteri odaklı olan işletmeler sürekli müşterileriyle iletişim içerisinde olan, müşteri taleplerini anında öğrenip uygulamaya koyan ve müşterileriyle ilgili mal ve hizmet üreten kurumlardır. Burada hedef müşteri yani tüketicilerdir.. Müşteri ya da tüketici odaklı olmak “Bir işletmenin müşteri ve pazardaki gelişmeleri merkez olarak belirleyerek faaliyetlerine yön vermesi felsefesine dayanmaktadır.”(Gerson:1997,23). Diğer bir tanım ise; Müşteriler tüketim ile ilgili son kararlarını vermeden evvel o kararın oluşması süresinde müşterilerin ihtiyacını onlardan evvel anlayarak ona yönelik ürünlerin ve hizmetlerin sunulmasıdır.

TKY'nin amaçları içerisinde tüketimde ürünlerin tercih edilmesinde dinamizmini ve yapısını geliştirme bağlamında (Ishikawa:1997,137) çevre ve insan sağlığının dikkate alınarak toplam kaliteye önem verilmesini vurgulanmıştır.

1. Kalite güvenliği sistemini kurmak ve müşterilerle tüketicilerin güvenini kazanmak.
2. Dünyadaki en yüksek kaliteye erişmeyi arzulamak ve bu amaçla yeni ürünler geliştirmek.
3. İnsanlığa saygı göstermek, insan kaynaklarını desteklemek, çalışanların mutluluğunu düşünmek, mutlu çalışma ortamları temin etmek ve meşaleyi bir sonraki kuşağa taşımak.

Üretilen ürünlerde kalite sürecine iştirakinin sağlanacağı, kendilerini geliştirecekleri, yetkilendirilecekleri, motivasyonlarının arttırılacağı, kaliteyi araştıran, planlayan ve üretenlerin müşteri odaklı, tüketicinin tercihlerinin dikkate alınacağı ortak amaçların hedeflenmesi üzerinde vurgu yapılmaktadır. Toplam Kalite yönetiminde müşteri odaklılığa verilen önem, hem müşteri(tüketicie verilen ürünün kalitesi hemda müşteriye yaklaşım şeklini

değiştirmektedir. Tüketici memnuniyetinde fiyat–ürün hizmet kalitesinde güvenilirlik ön plana çıkmaktadır.(Şahin,A,Erkış,Taşpınar:2014,225)

Mamulün ve hizmetin ilk anda ve doğru olarak yapılmasını sağlamak için üretim zinciri içinde yer alan her bölümün ve kişinin satıcı-müşteri ilişkileri içinde çalışmaları gerekir (Ishikawa,1997: 145). Üretim sistemi içinde her bölüm ve her çalışan bir hizmet veya ürünü almakta, kendine düşen işlevi yerine getirdikten sonra başkasına satmaktadır. Kalitede mükemmellik her birimin kendine düşen görevi en iyi şekilde gerçekleştirmesiyle sağlanır. Müşteri odaklı işletmeler için dış müşterilerin isteklerinin karşılanması düşüncesinin temelinde kalitenin daha geniş boyutlara taşınması ile atölye, çalışanlar, ürün, proses yönetim sisteminin ve işletmenin diğer boyutlarının kalite kavramı ile bütünleşmesi yatmaktadır. Böylece kalite hem nihai müşterilerin tatmin edilmesi, hem de çalışanlar ve hisse sahiplerinin tatmin olması amaçlı hale gelmiştir(Özcan, 1999: 22)

YEŞİL TÜKETİM

Yeşil Tüketimde çevresel açıdan uyumlu ürünlerin tüketilmesi ve kişilerin tüketim kararlarında insan ve çevre sağlığına zarar vermeyen ürünlerin tercih edilmesidir.

Halkın, vatandaşların “ürünlerin ve üretim sistemlerinin sosyal ve çevresel negatif etkilerini azaltma teşebbüsü ve kötü etkisi olan ürün/hizmetleri tercih etmeleri hava ve su kirliliği gibi doğal çevreyi ve insanları etkileyen kimyasal ya da zararlı ürünlerin yerine çevre dostu yeşil ürünlerin tüketimi ” önem kazanmaktadır. Çevreye duyarlı ya da sürdürülebilir tüketim kavramı iş çevreleri, devlet, kar amacı gütmeyen kurumlar tarafından dikkatle izlenen bir konu niteliğindedir. Bu kavram doğal kaynakların kullanımı konusunda hassas, kirliliğin minimize edilmesini bekleyen ürün ve hizmetlerin tüketilmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (World Business Council for Sustainable Development, 2008: 7).

Bu bağlamda yeşil tüketim her açıdan sürdürülebilir ve temiz anlamını taşımaktadır (Hess, 2012: 23),

- Müşteri memnuniyeti
- İşletme memnuniyeti
- Çevreye zararın azaltılması
- Son yıllarda sadece kâr elde etmeye çalışan kurumlar olarak değerlendiren eski anlayış yerini sosyal sorunlara duyarlı, kaliteyi ve sürekliliği hedefleyen kurumlar olarak değerlendiren yeni bir anlayış karşısında hızla önemini yitirmektedir
- Çevreci tüketiciler için yeşil ürünler tasarlanmaktadır. Örneğin, alternatif yakıt teknolojisi ile çalışan otomobiller, çevreye zarar vermeyen ürünler gibi.

Yeşil Tüketimi etkileyen faktörler

1. Gelir düzeyine göre
2. Yaş ve eğitim düzeyine göre değişebilmektedir.

Yaş itibarıyla değerlendirildiğinde, 20 yaşından küçük olanların çevre bilincinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu, en yüksek çevre bilincinin 50-59 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Yaş seviyesi yükseldikçe yeşil tüketim meyli artmaktadır.

Son yıllarda çevre bilincinin giderek önem kazanması yeşil üretim bağlamında yeşil pazarlamayı da etkisi altına almasına neden olmuştur. Çevreye az zarar veren ürünlerin üretilmesi, çevresel ambalajlar ya da kimyasal ürünlerin yerine bitkisel ürünlerin tercih edilmesi tüketici davranışlarında çevreci ürünlerin tercih edilmesinin bir yansımasıdır.

Yapılan çeşitli araştırmalarda çevreci olan yeşil ürünlerin kullanılmaması gözdeki canlı hayat üzerinde çok olumsuz etki yaptığı görülmektedir.

Yeşil işletmecilik olarak da bilinen çevreye duyarlı işletmecilik, karar alma süreçlerinde çevreyle ilgili çevreyi önemli ve etkili bir unsur olarak göz önüne alan, işletme faaliyetlerinde doğaya verilen zararın en düşük seviyeye indirilmesini veya tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlar.(Acar,A:2017,s.8)

Bu çerçevede, ürün ve hizmetlerin tasarımını, paketlenmesini ve üretim aşamalarını değiştiren, çevreyle ilgili çevrenin korunması felsefesini işletme faaliyetlerine uygulayabilmek için çabalayan, sosyal sorumluluk kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayış olarak tanımlanmaktadır.

Bu nedenle işletme yöneticileri, çevre dostu ürün ve hizmetlere olan talebi tahmin etmek, ürünlerinin çevreye duyarlılığını belirlemek, daha güvenli, sağlıklı ve çevreyi daha az kirleten daha az kaynak kullanan üretim süreçleri tasarlamak, tehlikeli atıkları minimize etmek, çalışanlarının ve toplumun sağlığını korumak zorundadırlar.

- Yeşil tüketici için yeşil tüketim ürünleri insan ve çevre sağlığı açısından tercih edilmektedir. Dolayısıyla;
- Önce insan sağlığı ön planda olmalı,
- Yaşanabilir bir çevre oluşturulmalı ve gelecek nesillere bırakılmalı,
- Tüketici ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi, insan sağlığı ve çevre açısından zararlı ürünlerin üretilmesi,
- Fiyat ya da alternatif ürünlerin üretilmesiyle, ürün farklılaştırması ve ürün kullanım sürelerinin kısaltılmasıyla gereksiz çöp ve atık oluşturulmasıdır,
- İnsan sağlığı yanı sıra hayvan sağlığına tehlikede bulunulmaması gerekmektedir,
- İmalat, kullanım ya da ortadan kaldırma boyunca aşırı miktarda enerji ve diğer kaynakları tüketmemeli ve doğaya zarar vermemelidir.

Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Kişisel faktörler: Tüketici davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden biri kişisel faktörlerdir.

Kişisel faktörler; Yaş ve yaşam dönemleri, meslek, ekonomik özellikler, ve kişilik olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir:

Yaş ve Yaşam Dönemi: Alıcı kararları, kişilerin yaş aile yaşam dönemi içindeki bulundukları aşamalar, yaşam stili kişilik vb. gibi dışa dönük özelliklerinden etkilenir. İnsanların farklı yaşlarda farklı hayat tarzları olur. Aynı zamanda, hayat tarzları ne tür ürün ya da hizmetleri talep edeceklerini belirler

Tüketici davranışlarının incelenmesi, özellikle pazar fırsatlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde ortaya konması, hedef kitlenin belirlenmesi ve bu hedef kitleye yönelik olarak gerçekleştirilecek pazarlama faaliyetlerinin başarısında büyük rol oynamaktadır.

Bu bağlamda ABD’de 1990’larda Amerikan Tüketicileri Piyasa Araştırmaları ve Trendi Danışmanlık şirketinin yapmış olduğu araştırma kayda değerdir. Bu araştırmaya göre tüketiciler üç aşamalı karar yaklaşımı sonucunda, (diğer bir ifade ile üç aşamadan geçerek) çevreye duyarlı ürün ya da hizmet tüketmeye karar vermektedirler (Aytekin, 2008: 351). Bu aşamalar:

- İlk adımda, bireylerin çevresel faaliyetler hakkında kaygısı kısmen düşük orandadır,
- İkinci adımda, bireyler çevre hakkında daha fazla bilgiye sahip olmakta ve çevresel uygulamalarda yer almaya başlamaktadırlar,
- Son adım da ise, çevresel uygulamalar bireyin yaşam tarzlarıyla özdeşleşmeye başlamaktadır.

Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Diğer Faktörler

Kişisel etki ile yeşil ürün satın alma davranışı ilişkisinin, çevreye duyarlı ürünler tüketme eğilimi ile yeşil ürün tüketim meyli daha çok satın alma davranışına göre şekillenmektedir. Ancak mevcut araştırmada bu ilişkinin daha düşük düzeyde gerçekleştiği görülmüştür.

Psikolojik faktörler:

İç değişkenler olarak da adlandırılan psikolojik faktörler tüketici davranışına etki eden faktörlerden biridir. Tüketicilerin ne tür duygusal ihtiyaç, tepki ve güdülerle satın alma davranışı içerisine girdiği pazarlama bilimi açısından incelenmesi gereken bir konudur. Psikolojik faktörler öğrenme, güdülenme, tutumlar, inançlar ve algılamadan oluşmaktadır.

- **Güdüleme:** Güdü ise bir davranışı başlatan ve bu davranışın yön ve sürekliliğini belirleyen içsel (bireye ait) bir güç olarak tanımlanır. Pazarlama çalışmaları, tüketicilerin ihtiyaçlarını belirlemek ve bu ihtiyaçları cevaplamak için tüketiciyi güdülemek olarak nitelenebilir.
- **Algılama:** Algılama işinin gerçekleşmesi için duyu organlarına ihtiyaç vardır. Duyu organları, insan çevresinde gelişen tüm olayların anlamını kazandırır. Tüketici açısından ihtiyacı olan ürünün görmeden, dokunmadan, tatmadan veya duymadan tatmin olunabilirlik düzeyini anlamak zor olur.

Yeşil Tüketim Açısından Tüketicinin Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Meslek: Mesleğin, tüketicilerin ne tür ürünleri satın alacağına ve ne tür hizmetlerden yararlanacağına katkıları büyüktür. Her mesleğin özelliğine göre kişiler farklı hizmetlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum da satın alma davranışlarını etkilemektedir.

Ekonomik Özellikler: Kişinin ekonomik durumu, geliri, ürün ve marka seçimini etkileyen başlıca faktörlerdendir. Ekonomik durum harcanabilir gelirin düzeyine, istikrarlılığına, ele geçiş zamanına, tasarruflarına ve likit olan ve olmayan değerlerine, kredisine ve harcama ile tasarruf arasındaki tercihlere bağlıdır.

Kişilik: Kişilik bizi diğer insanlardan ayıran ve bizi farklı durumlarda farklı bir hareket tarzına yönelten özelliklerimizin toplamı olarak tanımlanır. Pazarlamacılar belirli kişilik türlerine yönelirler. Örneğin, kendine güven, hükmetme, otonomi, sosyallik, saldırganlık, savunmacılık, tutuculuk, başarı, düzenlilik vb. kişilik tipleri sınıflandırılabilirdiği ve belirli bazı kişilik tipleriyle ürün ve markalar arasında güçlü ilişkiler olduğu takdirde, kişilik tüketici davranışını çözümlemede önemli bir değişken olabilmektedir.

Yeşil Tüketimin Hedefi: Önce İnsan Ve Çevre Sağlığı

TÜBİTAK tarafından yayınlanan Bilim ve Teknik dergisinin son sayısında evdeki zehirli kimyasal maddelere dikkat çekiliyor. Hacettepe Üniversitesi Kimya Bölümü Biyokimya Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Adil Denizli ve Doç. Dr. Handan Yavuz'un kaleme aldığı "Evdeki zararlı maddeler" adlı yazıda ilginç detaylara yer veriliyor. Prof. Dr. Denizli ve Doç. Dr. Yavuz, birçok evsel ürün ve kozmetikte bulunan PFC adlı kimyasal maddenin kadınlarda doğurganlığı azalttığını, yapılan bir araştırmaya dayanarak belirtiyor. Binden fazla hamile kadın üzerinde yapılan araştırmada kadınların kanlarında yüksek seviyelerde per floroo kimyasalları (PFC) tespit edildiği ve kadınların çok daha zor hamile kaldığı ortaya çıkmış. PFC'ler su, kir veya yağa dayanıklı tekstil ve deri üretiminde kullanılıyor. Ayrıca tırnak cilaları, diş macunları ve cilt nemlendiriciler gibi kişisel bakım ürünlerinde bulunuyor. Tuvalet Temizleyicileri: Genellikle, gözlere ve cildi ciddi biçimde tahriş edip karaciğer ile böbreklere zarar veren hidroklorik asit ve gözde, ciltte ve solunum yollarında tahriş ve yanmaya yol açan hipoklorit ağartıcı içerirler. Tuvalet temizleyiciler akciğer ödemine, kusmaya ve sindirilirse komaya yol açarlar. Diğer kimyasallarla teması halinde buharı öldürücü olabilecek klorin açığa çıkabilir.

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

Yeşil ürünlerin tüketicilere sunulmasıyla tüketiciler; ürünler, hizmetler, markalar, şirketler veya reklamlar hakkında konuşmak ve birbirlerine olumlu ya da olumsuz şeyler anlatmak suretiyle yeşil ürünlerin tüketilmesinde etkili olmaktadır.. Tüketiciler kullandıkları ya da satın aldıkları ürün veya hizmeti birbirlerine aktarmaktadırlar. Bu çalışmanın konusu, yeşil tüketim faaliyetlerinin tüketici satın alma davranışına etkisini belirlemeye yöneliktir.

Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi

Yeşil tüketiciler; ürün pazarlamalarında ya da satın almalarında öncelikle önemli ölçütler arasında

1. Fiyat
2. İhtiyacını karşılama
3. Kolay ulaşım

Yeni geliştirilen ürünler, rakiplerine kıyasla kesin bir fiyat veya yüksek performans avantajına sahip olmalıdır. İnsan ve çevre sağlığına zarar verilmemesi gerekir. Ancak tüketici davranışlarında öncelikli olarak fiyat konusu ön planda olmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Yeşil ürünlerin tüketimi faaliyetlerinin Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisi Üzerine hazırlanmış olan anket soruları 5' li Likert ölçeği ile hazırlanmış sorulardır. Katılımcılardan “kesinlikle katılmıyorum,” “katılmıyorum,” “kararsızım,” “katılıyorum,” “kesinlikle katılıyorum,” gibi soruları cevaplamaları istenmiştir. Anket Beyşehir ilçesinde yapılmıştır. Anket 250 kişi ile mülakat yüzyüze görüşme ile yapılmıştır.

Konuya ilişkin anket sırasında Beyşehir ilçesinde bitkisel olmayan yeşil tüketim ürünlerine girmeyen ürünlerden dolayı bazı olumsuzluklar dillendirildi. Bunlar fiyat,pazarlama sorunları vb.dir.

Araştırmanın Sonuçları

Yeni geliştirilen ürünler, rakiplerine kıyasla kesin bir fiyat veya yüksek performans avantajına sahip olmalıdır. İnsan ve çevre sağlığına zarar verilmemesi gerekir. Bu konuda yeşil pazarlama bağlamında tüketici davranışları ve tercihleri analiz edilmiştir.

Yeşil ürün piyasasında küresel ölçekte hızlı bir büyüme söz konusudur (PWC, 2010: 2). “Yeşil Amerika” araştırma raporuna göre, yeşil ürünün önemli bir kolu olan organik gıda pazarının 2002 – 2011 yılları arasında %238 büyüdüğünü (7,4 milyar dolar seviyesinden, 29 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır) ve bu zaman dilimi içerisinde normal gıda pazarının yalnızca %33 büyüdüğü tespit edilmiştir (Green America, 2013: 25).

Eğitim düzeyi ile yeşil tüketim davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu (YAPILAN ARAŞTIRMALAR)dile getirmektedir (Üstündağlı, Güzelöğlü, 2015). Ayrıca yazındaki araştırmalar, eğitim düzeyinin artması ile bireylerin çevresel faktörleri dikkate aldığı gözlemlenmiştir.

Anketi cevaplayıcıları oluşturan tüketiciler nispeten orta yaşlardan oluşmaktadır. Cevaplayıcılar içinde; birinci sırada %35 oranı ile 25-44 yaş ,ikinci sırada %28 oranı ile ise 45-60 yaş takip etmektedir

Son yıllarda kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yeşil alanların azalarak konutların yapılması doğal hayatın korunması bilinci, ve yeşil tüketim; geniş kitleler tarafından desteklenen ve daha geniş anlam ve alanları içeren insan sağlığını da kapsayan bir faaliyetler dizisi haline gelmiştir. (Acar:2008,13)

Yapılan ankette Doğal çevreye uyumlu ürünlerin tüketilmesi konusunda duyarlılık oranı %90 seviyesindedir. Yalnız diğer sorularla bağımlı ve bağımsız ilişki kurulduğunda satın almada duyarlı olunmasının yeterli olmadığı, fiyat ve markaların ön planda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Tüketicilerin Cinsiyet Duruma Göre Dağılımı

Kadın	110 N	44 %
Erkek	140	56
Toplam	250	100

Tablo 2: Ankete Katılanların yaş durumu

	N	%
18-24	35	14
25-44	88	35
45-60	70	28

60 +	57	23
Toplam	250	100

Tablo 3: Doğal çevreye uygun olarak tüketilen ürünleri kullanmada duyarlı olmaya katılım oranı

	N	%
Katılmıyorum	5	2
Kararsızım	25	10
Katılıyorum	140	56
Kesinlikle katılıyorum	80	32
TOPLAM	250	100

Tablo 4: Satın Alacağım Ürün/Hizmet Hakkında Önceden Fiyatlara Bakarım

	N	%
Katılıyorum	95	38
Az katılıyorum	65	26
Katılmıyorum	90	36
TOPLAM	250	100

Tüketiciler, çoğunlukla ürünü fiyatları üzerinden değerlendirmekte alıp almayacağına, üründen sağlayacağı faydaya ya da değere ürünün fiyatına bakarak karar vermektedir. Ancak önceden ürünlerin fiyatları açısından karşılaştırma yapmaktadırlar.

Önceki yıllarda müşteriler yalnızca satın alma ve tüketme konularında fiyat ya da markaya dikkat edilirken artık günümüzde müşteriler üretim sistemleri, doğal kaynak etkinliği, çevreye karşı duyarlılık ve zararlı atık konularına da dikkat etmeye başlamışlardır

Tablo 5: Kullanılan ürünlerde çevreye az zarar veren bitkisel ürün kullanma durumu

	N	%
Önemsemiyorum	110	44
Az önemsiyorum	80	32
Önemsiyorum	60	24
	250	100

Tablo 6: Tüketicilerin Alışverişte Dikkate Ettiği Faktörler ve Cevaplayıcı Yüzdelere Göre Dağılımı(tercih sırasına göre düzenlenmiştir).

	N	%
Kalite	75	30
İşlev	65	26
Fiyat	50	20
Çevre	32	13
Marka	27	11

Tablo 7: Doğa İle Dost (Yeşil Ürün) Ürünlerin Satın Alınmasında Çevrenin Korunmasına yardımcı olup olmadığı

	N	%
--	---	---

Evet	180	72
Kararsızım	59	24
Hayır	11	4

Tüketicilerin Alışverişte Dikkate Ettiği unsurlar anket sorusuna verilen cevapların incelendiğinde Yüzde ürünlerin kaliteli olması ön plana çıkmaktadır. Ürünlerin çevreye uyumlu olması 4. sırada gelmektedir. Doğa İle Dost (Yeşil Ürün) Ürünlerin Satın Alınmasının Çevrenin Korunmasına Yardımcı Olur Mu ?” Sorusuna Verilen Cevapların Yüzde 70’in üzerine çıkmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Doğal çevre ve çevrecilik kavramları da tüketici satın alma davranışlarını etkileyen birçok içsel ve dışsal faktörlerle çevrenin korunması bilinci oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar YEŞİL TÜKETİM sadece çevrecilik sadece doğal hayatı korumak olarak kullanılırken, günümüzde geniş kitleler tarafından desteklenen ve daha geniş anlam ve alanları içeren insan sağlığını da kapsayan bir faaliyetler dizisi haline gelmiştir.

Doğanın tahrip edilmesi sonucu gelişen çevre bilinci tüketicilerin ürün tercihlerinde ve satın alma sürecinde yeşil tüketim meyli etkili olmaya başlamıştır. Yeşil tüketim ürünlerinin son zamanlarda kullanılmaya başlaması, yeşil tüketicilerin daha da bilinçlenmesine yol açmıştır

Her geçen gün tüketicilerin internet kullanım oranının artması, firmaların yeşil pazarlama uygulamalarına yönelmesi düşünüldüğünde yeşil ürünlerin Türkiye’ de ilerleyen dönemlerde daha ön plana çıkacağı düşünülmektedir. Firmalar pazarda maliyet ve etkili olma konusunda, marka bilinirliği ve farkındalığı konusunda, tüketicilere pazarlama mesajlarının daha hızlı bir şekilde ulaştırılması ve daha fazla kişiye ulaşılması, çevre ve insan sağlığı açısından yeşil pazarlama uygulamalarına sıcak bakmaktadır.

Türkiye’ de yeşil tüketici oranlarında pazarlama faaliyetlerinin bu yönde eğiliminin artması yeşil pazarlamanın önemini artırmaktadır.

1. Tüketici öncelikle fiyat açısından ucuz olan ürünleri satın almakta bunun sonucunda pazarlama eğilimleri de buna göre şekillenmektedir. Çevre dostu ürünlerin fiyatlarında maliyetlerinden dolayı biraz fiyatlarda artış görülmektedir.

2. İnsan yaşamını kolaylaştırmak için üretilen birçok kimyasal, üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar, insan sağlığı ve çevre açısından küresel bir tehdit oluşturmaktadır. Dünyadaki kimyasal sanayi üreticileri para kazanma içgüdüleriyle ve çoğunlukla insan sağlığı ve çevreye olan etkilerini ciddi boyutlarda araştırmadan her yıl binlerce kimyasal bileşiği üretilip piyasaya sürmektedir. İnsan yaşam kalitesini arttırmak amacıyla kullanılmakta olan kimyasallar

ve özellikle tarımsal üretimde kullanılan pestisitler; kontrolsüz, bilinçsiz ve gereksiz yere kullanılmaları sonucunda bireyin yaşamını ve yaşadığı çevreyi çok ciddi anlamda tehdit eder konuma gelmiştir. Dünyada tarım ilacı üretimi 3 milyon ton, yıllık satış tutarı ise 25-30 milyar \$ arasında değişmektedir

3. Yeşil tüketim son yıllarda halkın bilinçlenmesiyle artmakta fiyatı biraz yüksek olmakla beraber ama kalite açısından tüketiciye tatmin edilebilir düzeyde karşılığını alabilmektedir. Dolayısıyla Çevre dostu yeşil tüketicilerin sayısı arttıkça yeşil tüketim oranlarında da oransal artışlar görülmektedir. Çevre dostu yeşil ürünlerin kullanılması Bu alanda bitkisel ürünlerle dezenfekte edilen sebze deneyinde bu sebzelerin kalitesinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar,A. “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Projeleri”,Yerel Siyaset Der.Sayı:31,2008,İst.
- Acar,A. Yerel Yönetimler Maliyesi, Billur yay. Konya 2017
- Acar,A.Şahin,A.”Slow City As a Approach For Regional and Countryl Advertising and It’s Impact on Tourism” 2nd International Congresson Cultural and Heritage and Tourism,Konya (ICCHT-2017)
- Acar,Ali,Acar,Asiye”A Study on Cosumer Behaviors of Green Marketing Products” 2nd International Congress of Beyşehir and It’s Vicinity “Lake and Civilization,2017
- Aytekin, Nihan (2008), “Reklamda Doğa İmgesinin Sunumu ve Yeşil Pazarlama”, 13. Ulusal
- Hess, David J. (2012), Good Green Jobs in a Global Economy: Making and Keeping New Industries in the United States. Cambridge, MA: MIT Press
- Hess, David J. (2012), Good Green Jobs in a Global Economy: Making and Keeping New Industries in the United States. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ishikawa, Kaoru. Toplam Kalite Kontrol, . İstanbul: Kalder Yayınları, 1997.
- Koç, Erdoğan. (2012). Tüketici Davranışı Ve Pazarlama Stratejileri (4. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özcan, Çınar Özhan. “Kalite Yaklaşımları ve TKY Anlayışı” Önce Kalite Dergisi, no. 31 (1999): 20- 35
- Özgüven Tayfun, Nihan ve ÖÇLÜ, Burak (2016). Çevreci Ürünlerin Tüketicilerin Satın Alma Kararlarındaki Yeri Üzerine Bir Uygulama. Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 (3), 186-196.
- Pazarlama Kongresi, 25 – 29 Ekim 2008, Nevşehir, Türkiye
- Richard F. Gerson, Müşteri Tatmininde Süreklilik, Çev. Tülay Savaşer, Rota Yayınları, İstanbul, 1997,
- Şahin, Ahmet, MERAL, Hüseyin ve AYTOP, Yeşim (2016). Yeşil Pazarlama Tüketici Algısı: Kahramanmaraş Örneği. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 31 (1)
- Şahin, A,Erkış,İ.U.,Taşpınar,Y.,Kalite Yönetimi,Atlas Akademi.2014,KONYA
- Tirkeş, Çiğdem (2008). Yeşil Pazarlama: Türkiye’de Organik Gıda Ürünlerinin Kullanımını Attırmaya Yönelik Stratejiler. Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul
- Üstündağlı, Ebru (2015). Gençlerin Yeşil Tüketim Profili: Farkındalık Tutum Ve Davranış Pratiklerine Yönelik Analiz. Global Media Journal Tr Edition, 5 (10), 341-361.
- World Business Council for Sustainable Development, 2008

İSHAK BEY VE ÜSKÜP'TEKİ FAALİYETLERİ

Dr. Seyit Taşer, Necmettin Erbakan Üniversitesi

staser@konya.edu.tr

ÖZET

Üsküp'ün idaresi Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Fetret döneminde yaşanan siyasi sorunlar Osmanlı Devleti'ni kısa vadede zayıflatmış ve bunun tesirleri Balkanlarda da hissedilmiştir. Bunun üzerine Sırp ve Macarlarla mücadeleler II. Murad zamanında yoğunlaşmıştır. Buralarda kontrolün yeniden tesisi için çaba sarf edilmiş, bu mücadeleler sırasında İshak Bey bir uç beyi olarak devlete önemli katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda Aşıkpaşazade de Üsküp'e gelerek İshak Bey'in yanında yer almış, destek vermiştir. Aşıkpaşazade Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini eseri Tevârih-i Âli Osman'da dile getirmiş, bilhassa kendi yaşadığı dönemi de kaleme almış böylece bu dönem hakkında ilk elden bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Osmanlı Devleti gittiği coğrafyaları imar ve iskân etmiş daha yaşanılır hale getirmiştir. Bu kapsamda İshak Bey'in de Üsküp'te bulunduğu dönemde yani XV. Yüzyıl başlarında düşmanla mücadelenin yanı sıra çeşitli hayır eserlerinin yapılması ve yaptırılması konusunda da ismi anılır olmuştur. Alaca Camii ve Bedesten bunlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada bu eserlerin yanı sıra İshak Bey'in Üsküp'teki faaliyetlerine - başta Tevârih-i Ali Osman olmak üzere diğer kaynaklardan elde edilecek bilgiler- çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İshak Bey, Eser, Osmanlı Devleti.

ISHAK BEY AND HIS ACTIVITIES IN USKUP

ABSTRACT

The administration of Skopje was transferred to the Ottoman Empire during the reign of Bayezid I. The political problems experienced in the period of Fetret weakened the Ottoman Empire in the short term and its effects were felt in the Balkans. The struggle against the Serbs and Hungarians concentrated in time II.Murad. Efforts have been made to reestablish control in these areas, and during these struggles, Ishak Bey made significant contributions to the state as a beg. At the same time, Aşıkpaşazade came to Skopje and took part with İshak Bey and supported him. Aşıkpaşazade mentioned the founding period of the Ottoman Empire in his book Tevârih-i Âli Osman. He also wrote about the period he lived in. The Ottoman Empire has made landings and settled geographies made more livable. In this context, when Ishak Bey was in the beginning of the XV. century, besides the struggle against the enemy, it has been mentioned about the construction and construction of various charitable works. Alaca Mosque and Bedesten are among them. In addition to these works, Ishak Bey's activities in Skopje will be covered in detail within the framework of the information to be obtained from other sources, especially Tevârih-i Ali Osman.

Keywords: İshak Bey, Piece, Ottoman State.

GİRİŞ

Osmanlı, nüfus itibarıyla veya toprak genişliği bakımından oluşturduğu büyük devletin yanı sıra sosyal alanda, ekonomide, siyasi alanda uyguladığı idari yöntemlerle de yerli, yabancı tüm tarihçilerin ve tarihe ilgi duyanların ilgisini çekmektedir. Çeşitli alanlarda uyguladığı farklı sistemler kendinden önceki bazı devletler tarafından uygulanmışsa da, Osmanlı Devleti uygulanagelen bu sistemi en etkili biçimde ve diğer sistemlerle de uyumlu olacak şekilde dizayn etmiştir. Diğer taraftan kendinden de özgün katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda uygulaya geldiği sistemleri insanlar arasında adaleti temin etmek, toplumun mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamasını sağlamak üzere şekillendirmiştir.

Devşirme sistemi de, Osmanlı Devletinin uyguladığı ve önemli ölçüde başarı sağladığı bir yöntemdir. Fetihlerle başarıdan başarıya koşan Osmanlı Devletinin elde ettiği topraklar üzerinde hâkimiyetini koruması ve sürdürmesi gerekmektedir Toprakları sürekli genişleyen bir devlet olarak Osmanlı'nın uç bölgeleri de önem taşıyordu. Devşirme olarak Osmanlı Devleti'nde yetişen ve daha sonra bu devlete hizmet eden İshak Bey, Balkanlarda önemli bir görevi icra ediyordu. Bu bölgelerin güvenliği ve asayişini sağlarken aynı zamanda gerçekleşen fetih hareketlerinin için de yer alıyordu. İshak Bey, Aşıkpaşazade ile aynı dönemlerde yaşamıştı. Bu açıdan da incelenmesi gereken bir isimdi. İshak Bey tüm bu faaliyetlerinin yanında bilhassa Üsküp ve çevresinde imar çalışmaları yürütmüştü. Osmanlı Devleti medeniyeti yeni fethettiği yerlere taşıırken İshak Bey'in de bu konuda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirerek kendi sorumluluk sahasında bu konuda önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

ÜSKÜP'ÜN KISA TARİHİ

Üsküp'ün tarihi M.Ö. 4.yüzyıla kadar dayanmaktadır. Üsküp Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ ve Tunç Çağı'na ait kalıntılar bulunmuştur. Bu bölgede ilk olarak Triballi'ler daha sonra Paionianlar yaşamıştır. M.Ö. 3. yüzyılda ise Dardaniler tarafından istila edilmiştir. Üsküp'ün eski adı olan "Scupi" bu dönemden kalmıştır. Makedonya-Roma savaşları sonrasında şehir Roma hakimiyetine geçmiştir.395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Scupi Bizans'ın hakimiyetine geçmiştir.4-6. yüzyıllarda Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetindeki kente hamamlar, saraylar, meydanlar ve sokaklar inşa edilmiş ve oldukça gelişmiş bir hal almıştır. (<https://www.uskup.com>)

Üsküp tarihi daha çok Ortaçağ kısmından itibaren büyük bir ehemmiyet ihtiva eylemeye başlar. Eski zamanlarda Üsküb'ün yanında bir kasaba varmış ve buraya Toresium denirmiş. Bu sırada Justin Roma imparatoru olmuş. Ailesi çiftçi olan Jüstinyan ise eski Üsküp olarak bilinen Toresium'da doğmuştur. Çiftçilikle meşgul olan aile, Justinyen'i imparator olan amcası Justin'in yanına göndermiştir. Burada yetişen ve iyi bir eğitim alan Justinyen bir zaman sonra imparator olmuş ve bu kasabayı tamir ve tevsii ederek ismini kendi ismine nispetle Justinyane demiştir. Daha sonra Justinyen birkaç memleket daha tamir veya tesis ederek hepsine bu ismi

vermiş olduğundan Üsküp şehri bunların birincisi olmak üzere Justinyan Perima (perima birinci demek) diye şöhret bulmuştur. Daha sonraları ise buraya Üsküpya denmeye başlanmıştı. Osmanlı Devleti Balkanlardaki fetihlerini gerçekleştirirken ve haçlılarla mücadele ederken Kosova Muharebesinde (1389) de başarı elde etmişlerdi. Bu savaşın ardından tahta geçen Yıldırım Bayezid Hazretleri o senenin bütün kışını zafer sebebi ve seferin tamamlanması amacıyla Edirne’de geçirdikten sonra bahar biter bitmez Timurtaş Paşayı büyük bir ordu ile Kosova galibiyetinin meyvesini elde etmek için görevlendirmiştir. Böylece ordunun ilk hareketinde Üsküp feth olunarak muhafaza ve idaresi Paşa Yiğit adlı serdara verilmiştir. Üskübün idare-i Osmaniyyeye intikali yani tamamen fethi bu tarihtedir.(1392)(Üsküp Salnamesi,169-170).

İSHAK BEY KİMDİR?

İshak Bey devşirme olarak Osmanlı Devleti’nde yetişir. Bosnalı hristyan bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Üsküp’te uç beyi olarak görev yapan Paşa Yiğit’in yetiştirdiği ve evlatlığı olduğu bilgisi vardır. Paşa Yiğit’ten sonra Üsküp’te uçbeyi olarak görev yapan İshak Bey’e II.Murad zamanında Venedikliler İškodra’daki topraklarını koruması için 200 altın haraç vermişlerdi. İshak Bey, Sırbistan civarında, Bosna, Arnavutluk ve Hırvatistan’a kadar uzanan bölgede görev yapıyor akınlar düzenliyordu(Emecen,524,525) İshak Bey, Sırlarla Macarlarla mücadele etmiş, diğer uç beyleri ile 1432’de Arnavutluk’ta çıkan isyanı bastırmak üzere bu bölgeye gelen II.Murad’ın ordusunda yer almıştı. Hatta Sırp despotu, İshak Bey’in oğlunu esir almıştı. II.Murad’ın Macar seferine de iştirak etmişti.1444 tarihli bir vakfiyede kendisinden merhum diye söz edilmiştir. İshak Bey’in vefatından sonra Semendire beyliğine oğlu İsa Bey geçmişti. Alaca Camii yanındaki kitabesiz mermer türbenin İshak Bey’e ait olduğu tahmin edilir. Yaptığı mücadeleler aldığı başarılı sonuçlar verilen vazifeler kendisinin güçlü bir uç beyi olduğunu gösterir. İbn Kemal, II.Kosova savaşı sırasında İshak Bey’i Hacı-yı Reşid ve Gazi’yi Said diye tarif etmiştir. Zira kendisi Hac farizasını da yerine getirmişti(Emecen,525)

İshak Bey’in Askeri Vazifeleri

Uçları yiğit gazilere emanet eden padişah, İshak Bey’e de Sırp tarafını ısmarlamıştı. İshak bey akın etmek istediği zaman Vılkoğlu'nun şeytanlığı yüzünden istendiği gibi sonuç alınamazdı. İshak Bey padişaha haber göndererek Vılkoğlu'nun tutum ve davranışlarını bildirdi. Vılkoğlu padişahın kendisine de ulaşacağını bildiği için elçi gönderip aman diledi ve ayrıca büyük ve hatırı sayılır bir meblağ da gönderdi. Paşalar da araya girerek padişahı razı ettiler. Alacahisar'dan kendi vilayetine kadar olan yerleri sultana teslim etti. Ve kendi vilayetinde her yıl göndermek üzere mal belirledi. Bu anlaşmaya bağlı kaldılar. Akını Bosna vilayetine yönelttiler. Ayrıca Vılkoğlu, Müslümanlığa zararı dokunmaması için Macaristan adına güven verdi. Sultan Murad da bu anlaşma ve kararın doğruluğunu düşünerek "Sırp ülkesini fethettim sandı, el çekti. Çünkü bütün Sırp memleketi haraca bağlandı." dedi. Hatta bazı vilayetten giden haraççı haraç bile toplardı. Böylece Sırp vilayetinin fethi, tarih olarak, hicretin sekiz yüz otuz birinde(M. 1427-28) Murad Han Gazi tarafından gerçekleştirildi.(Aşıkpaşazade, 188). Bu fethin gerçekleşmesi sürecinde İshak Bey’in katkısı görülmektedir.

Vılkoğlu(Brankoviç,Haraçgüzar Hristyan Knezi olarak tarif edilir bkz.İnalcık, Murad I), İshak Bey'in Deli Paşa lakaplı Paşa Bey adındaki oğlunu tutup kalede hapse attı. Bu haber üzerine padişah derhal o tarafa yöneldi ve onun işleriyle uğraştı(Aşıkpaşazade,177).

Padişah Belgrad' dan geçtiği zaman Üsküp' e geldi. İshak Bey, "Ey Devletli sultanım! Vılkoğlu Semendire'de olduğu müddetçe bize Macarlar baş eğmez, Karaman da susmaz. Ayrıca Dırakola da münafıktır." dedi. Sultan Murad Han Gazi, "Hele bir sefere gidelim, yüce Tanrı kismet ederse onu da görürüz." dedi. Edirne'ye geldiler ve kışı burada geçirdiler. İlkbahar gelince Dırakola'yla Vılkoğlu'na adam gönderdiler ve kapıya çağırdılar. Vılkoğlu kendi gelmeyip iki oğlunu gönderdi. Dırakola Vılkoğlu'nun böyle yaptığını görünce kendisi ve iki oğluyla devlet eşiğine geldi. Gelir gelmez Dırakola'yla iki oğlunu tuttular. Dırakola'yı Gelibolu hisarında iki oğlunu da Germiyan vilayetinde Egrikös kalesinde hapsedtiler. Vılkoğlu'nun iki oğlunu ise Tokat kalesinde hapse koydular. İshak Bey o yıl Mekke'ye gitmek için izin istedi. Padişah da yaz olunca Semendire'ye yöneldi. Vılkoğlu hisarını sağlamlaştırdı ve Macar vilayetine gitti. Padişah, "Sırp ilini vurunuz, kalelerini yıkıp halkını esir ediniz." diye buyurdu(Aşıkpaşazade,199)

İshak Bey'in oğlu İsa Bey de Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıp mücadeleler edip katkılar sağlamaktaydı. Balkanlarda, Niköprü şehri, Vılkoğlu adındaki despotun elindeydi. Despot ölünce İshak Bey oğlu İsa Bey padişaha haber gönderdi. Padişah da İsa Bey' e "Hak teala verirse Sırbistan vilayetini İslam memleketi etmek isterim. Şimdi sen o vilayetin eskilerindensin, oraya ne şekilde varmak gerekir, onu bana bildir." dedi. İsa Bey de "Devletli sultanım! Şimdi fırsattır. Nasıl gelersen gel." dedi. Padişah hemen İslam askerini topladı, gaza niyetiyle dedi ve yürüdü. Üsküp'ten berideki Karatonlu Dağı'nın öte yüzüne aştı. İsa Bey de oraya geldi ve padişahla buluştu. Padişah İsa Bey' i hisarı aman ile vermelerini istemesi için gönderdi. İsa Bey de vardı, hisarı dizdarından istedi. Dizdar direktse de fetih gerçekleşti(Aşıkpaşazade,223).

İshak Bey'in Hayır Eserleri

İshak Bey bir taraftan sınırları korurken diğer taraftan Osmanlı askerleri ile birlikte Haçlılara karşı çarpışmaktaydı. Bunların yanı sıra İshak Bey, Üsküp ve çevresinde önemli eserlerin inşasında rolü olmuştur.

Alaca Camii dışında, Sulu Han, çifte hamam, medrese de yaptırdığı hayır eserleri arasında yer bulur(Emecen, 525)

Şehirdeki Pena Nehri yakınlarında 1438-1439 yıllarında İshak Bey tarafından inşa edilen camiye, kayıtlara göre Menşure ve Hurşide isimli iki kız kardeş destek sağlamış. Genellikle sultan, paşa ya da beylerin desteğiyle yapılan dönem camilerine bakıldığında, Tetovalı iki hanım tarafından yaptırılan cami ayrı bir önem kazanır. Adeta bu iki Osmanlı hanımının zarafetine bürünen yapıda eşsiz boyamalar mevcuttur. Camideki boya düzeninin korunması amacıyla yaklaşık 30 bin yumurta kullanılmış. Hurşide ve Menşure hanımların kabri

ise 1833 ve 2010 yıllarında yapılan yenileme çalışmalarıyla günümüze ulaşan yapının avlusunda bulunmaktadır(www.sabah.de).

Alaca Camii aslında cami, medrese, han ve çifte hamamdan meydana gelen külliye'nin bir birimidir. Günümüze camii kalabilmiştir. İshak Bey yaptırmıştır. Yapı, 1438'de bitmiştir. Vakfiyesi ise 1444'de düzenlenmiştir. Son cemaat yeri, dört adet ayak, revak cephesi ve minare kesme taştandır. Bina da, kesme taş ve üç sıra tuğla ile inşa edilmiştir.(Yüksel, 313,314).

SONUÇ

İshak Bey, Üsküb'ün Osmanlı Devleti'ne geçtiği tarihlerden itibaren bu coğrafya ile ilgisi bulunmaktadır. Zira burada uçbeyi olarak görevli bulunan Paşa Yiğit tarafından yetiştirilmiştir. İshak Bey, bu bölgede önemli mücadeleler gerçekleştirmiş zaman zaman fethedilen yerleri korumuş, zaman zaman fetihlerde bulunmuştur. İshak Bey Osmanlı kültürünü İslam dinini buralarda etkili hale getirmek maksadıyla külliye yaptırmıştır. Bu şekilde oluşan medeniyetin izleri günümüze kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

İnalçık, Halil (2006), Murad I, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.ilt:31, İstanbul.

Emecen Feridun, (2000), İshak Bey, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt.22, İstanbul.

<http://www.sabah.de/yasam/2017/04/01/makedonyanın-zarafet-sembolu-alaca-cami>

Yüksel, İ.Aydın, (1989), Alaca İshak Bey Camii, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

<https://www.uskup.com/uskupun-tarihcesi.html>

SON DÖNEM MEVLEVÎ ŞÂİRİ MUHAMMED EŞREF'İN ŞİİRLERİNDE MEVLÂNÂ VE MEVLEVÎLİK

Dr. Mehmet Ünal, Uşak Üniversitesi
mehmet.unal@usak.edu.tr

Dr. Yusuf Kabakci, Uşak Üniversitesi
yusuf.kabakci@usak.edu.tr

Dr. Nurettin Çalışkan, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ncaliskan@maku.edu.tr

ÖZET

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin sonunu belirleyen siyasi ve sosyal gelişmelerin vuku bulduğu “en uzun” zaman dilimi olmuştur. Bu yüzyılda kültür ve sanat hayatında da büyük değişimler yaşanmış; asırlar boyunca ışığını Doğu kültür ve medeniyetinden alan Osmanlı aydını yüzünü Batıya dönmüş; Osmanlı irfanının kültürel ve edebi zevkleri yerini Batı'dan devşirilen kültürel hazlara ve edebi türlere bırakmıştır. Bununla birlikte, kadim geleneğin takipçisi şair ve yazarlar klasik edebi usulü devam ettirmişlerdir. Özellikle tasavvufi muhit bu mirası koruma gayreti içinde olmuş ve mutasavvıf şairler modernitenin manevi baskısına rağmen klasik edebiyatımızın usullerine bağlı kalmayı tercih etmişlerdir. Tasavvufi ilke, usul ve esasların halk arasında tekke ve zaviyeler yoluyla yayılması ile her tarikat için müstakil bir edebiyat oluşmuştur. Hemen her tarikatla, bağlıları için yazılmış o tarikatın adab ve erkanından, tasavvuf esaslarından, şeyhlerin menkıbe ve kerametlerinden bahseden bir külliyyat vardır. Türklerin Müslüman olmalarından sonra ortaya konan edebî ürünler neredeyse tamamen dinî-tasavvufî bir karakter taşımaktadır. Bu edebiyata en fazla temsilci veren kuruluşlardan biri şüphesiz Mevlevîlik'tir. Mevlânâ ve onun fikirleri üzerine inşa edilen Mevlevîlik, Türk tasavvuf ve kültür hayatında derin izler bırakmıştır. Yüzyıllarca kültür ve sanat çevrelerinde oldukça geniş bir muhit oluşturan Mevlevîler, önderleri Mevlânâ'nın büyük bir şair oluşu sebebiyle şiire dolayısıyla şairliğe ayrı bir önem atfetmişlerdir. Dolayısıyla, bu durum edebiyatımızda bilhassa Divan şairlerinin rağbet ettikleri tarikatların başına Mevlevîliği yerleştirmiştir. Mevlevî şairlerin sayısı XVI. yüzyıldan itibaren kayda değer bir artış göstermiştir. XX. yüzyılın başlarında Divan edebiyatının son numunelerinden birini ortaya koyan Kastamonulu Muhammed Eşref de bu dergaha bağlanmıştır. Bu çalışmada, bugüne dek yapılan Mevlevî edebiyatı araştırmalarında adı geçmeyen, hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan, gençlik yıllarında kendisini içkiye verip meyhaneden çıkmayan, orta yaşlarda bundan pişman olup kendini Mevlevîliğe adan ve Galata Mevlevîhanesinde çilesini tamamlayan bir Mevlevî'nin divanında Mevlânâ ve Mevlevîliği nasıl işlediği, hangi konuları ele aldığı, Mevlevî edebiyatının hangi mazmunları üzerinde durduğu gibi konuları örneklerle ayrıntılı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mevlevîlik, Muhammed Eşref, Tasavvuf, Divan Edebiyatı.

MUHAMMED ESHREF, A MAWLAWI POET IN THE LAST CENTURY OF THE OTTOMANS AND HIS UNDERSTANDING AND CONCEPTION OF MAWLAWIYAH IN HIS DIVAN

ABSTRACT

19th century was the longest time period in the Ottoman history in which the key political and social events that led to its disappearance into the history occurred in this era. On the other hand this century also witnessed radical changes in culture and arts. Ottoman intellectuals who derived its light from the east turned their faces to the West. Cultural and literary pleasures formed by the long-lasting Ottoman lifestyle were replaced by those imported from the West. However, men of letters following the traditional approaches preferred to write within the classical literary views. Sufistic circles particularly tried to preserve this heritage and despite the pressure of the then-modernity sufi poets never gave up from the traditional genres. It is known that in the Ottoman lands a certain self-defined literary movement enhanced for each sufi order such as Naqshibendiyya, Halvetiyya, Kadiriyye etc. after sufi ways of living, its principles and rules gained recognition throughout the empire. Almost every order has got a corpus comprised of booklets, guidebooks and volumes of books about their own path of sufism. Besides, almost all corpus literary works produced after Turks became Muslims seem to have a sufi character. One of the orders having a strong influence in this literary tradition is Mawlawiyyah. Mevlânâ and Mawlawiyyah which has been built on his doctrine have left inefaceable traces on the Turkish culture and literature. Mawlawiyye which for many centuries has been able to create a great cultural and literary circle gives a significant importance to being a poet and poetry. Therefore, number of poets involved in this philosophy has been very high after the 15th century on. Muhammed Eşref, with his divan as one of the latest sample of Mawlawi school's poetry was a disciple of this tariqah. In this paper, how a Mawlawi dervish, whose name has never been identified and whose biography does not exist in the tabaqat books; who was addicted to drinking in his young age and gave it later in his adulthood and went on living in a mawlawihane undergoing a fasting period, wrote his poems and what he thought on Mevlânâ and Mawlawi philosophy.

Keywords: Muhammed Eşref, Tasavvuf, Mevlânâ, Mevlevîyye, Divan Literature.

GİRİŞ

Mevlevîlik, uzun yıllar boyunca Türk kültürünün ve edebiyatının şekillenmesinde olumlu ve verimli hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetleri özellikle mevlevihaneler vasıtasıyla yerine getirmiştir. Tekke ve zaviyeler yoluyla tasavvufi ilke, usul ve esasların halk arasında yayılması ile her tarikat için müstakil bir edebiyat oluşmuştur. Hemen her tarikatta, bağlıları için yazılmış o tarikatın adab ve erkanından, tasavvuf esaslarından, şeyhlerin menkıbe ve kerametlerinden bahseden bir külliyyat vardır. Türklerin Müslüman olmalarından sonra ortaya konan edebî ürünler neredeyse tamamen dinî-tasavvufi bir karakter taşımaktadır (İsen, 1997: 210).

Türk milletinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî olduğu bilinen bir gerçektir. Mevlânâ, derin fikirleri, dehası, sevgi ve hoşgörüsüyle gerek yaşamı gerekse ölümünden sonra pek çok topluluğu etkilemiş büyük bir mutasavvıf, alim ve bilge bir şairdir. Birçok divan şairi de Mevlânâ ve düşüncelerinden etkilenmek suretiyle kurulan Mevlevîlik tarikatına intisap etmiş, Mevlevîliğe derin bir muhabbet duymuş ve Mevlânâ'ya duydukları sevgiyi şiirlerinde çok fazla dile getirmişlerdir. Zamanla Mevlevîlik, adeta şair yetiştiren bir ocak haline gelmiştir (Tok, 2015: 4).

Mevlevîlik, her sınıf ve zümreden insana hitabeden ve müntesipleri arasında her meslekten insanları görmenin mümkün olduğu bir gönül ocağıdır. Dergah, tekke ve asitaneleri ile yüksek zümre ve sade halk üzerinde etkili olan tarikatın tesir ve nüfuzunu tesis etmede, kurucu pirleri Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'den itibaren şiir ve mûsikîden yararlanılmıştır. Mevlevî musikişinas ve şairler ile onların eserleri olmasa, Osmanlı musikisi ve tasavvuf edebiyatı içerisinde devasa bir boşluğun doğacağı şüpheden varestedir.

İslam medeniyetinin önemli bir müessesesi olan tekkeler, erken dönemlerden itibaren şehirlerin İslamlaşması, dinî hayatın geniş halk kitleleri tarafından yaşanması, ihtiyaç sahiplerinin barınması, fakirlerin doyurulması, insanlara meslekî ve ahlakî terbiyenin kazandırılması gibi birçok fonksiyon icra etmişlerdir. Osmanlı topraklarında geniş halk kitleleri tarafından benimsenen ve hemen her mahallede faaliyet gösteren bu müessesenin, medeniyetimiz ve kültürümüz üzerinde derin tesirleri olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bu tesirin bütün yönleriyle ortaya çıkarılması ve daha iyi anlaşılabilmesi ancak tekkelerde hizmet etmiş şeyhlerin ve hizmetlerinin bilinmesi ile mümkündür (Yılmaz, 2000: 238-239).

Bir mürşid-i kamile bağlanmak ve böylece onun disiplini altında nefsi terbiye etmek müridin gayesidir. Bu yalın amacın kurumsal hali olarak yüzlerce tasavvufi tarikat teşekkül etmiştir. Kurulan bu tarikatlar, kendi içinde yaşanan usul ve adab farklılığı sebebiyle şube ve kollara ayrılmış ve böylece başka bir adla yeni tarikatlar oluşturulmuştur. Mevlevîlik, Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin fikir örgüsünün oğlu Sultan Veled tarafından sistemleştirilip kalıba dökülmesi sonucu oluşan tarikatlardan birisidir.

Bugüne kadar Mevlânâ ve Mevlevîlik farklı boyutları üzerinde sayısız çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. İslam dünyasının bu en önemli ve özgün tarikatı, Mevlânâ’dan ilham alınarak kurulmuş bir tarikatdır. Mevlânâ kendi zamanında şeyhlik iddiasında bulunmadığı gibi bir tarikat da kurmamıştır. Son zamanlarında Mevlânâ’yı en iyi anlamış olan, onu temsil edebilecek iki önemli şahsiyetten biri *Mesnevî*’yi kaydeden Çelebi Hüsameddin, diğeri de oğlu Sultan Veled’tir. Çelebi Hüsameddin Mevlânâ’nın temsilcisi olmuş ancak onun adına bir tarikat ihdas etmemiştir. Babasının ve sadık müridinin yapamadığını Sultan Veled yapmış, Mevlânâ’nın kuvvetli şahsiyeti etrafında onun yolunu ve erkânını devam ettiren Mevlevîlik yolunu açmıştır. Mevlevîliğin köklü bir tarikat haline gelmesinde Sultan Veled’in katkısı ve gayreti çok fazla olmuştur (Çelebi, 2006: 153-157). Sultan Veled’in irşad makamına oğlu ârif Çelebi’yi bırakması tarikatın tarihinde önemli dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu olayın ardından Mevlevîlik “çelebi” unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebilik makamı Mevlevîlik tarikatının merkezi haline getirilmiştir. Arif Çelebi Konya’da oturmakla kalmamış Anadolu’ya, Irak’a hatta Tebriz’e kadar tüm ömrünü propaganda amaçlı seyahatlerle geçirmiş, Mevlevîliğin hızla yayılmasına hizmet etmiştir (Tanrıkorur, 2004: 29/468; Çelebi, 2006: 95). Bu cümleden olarak şu sonuca varılabilir. Mevlevîliği Mevlânâ ilham etmiş, Çelebi Hüsameddin ihya etmiş, Sultan Veled kurmuş ve Arif Çelebi de te’kid etmiştir (Çelebi, 2006, 159).

Mevlevîlik daha çok kültür düzeyi yüksek zümreye, havasa ve sanatkarlara hitap eden bir ocak olarak bilinmektedir. Mevlevîlik, yalnız din tarihini meşgul etmeyen, o tarikatların çizdiği dairelerin hemen hemen dışında kalan bir müessesedir ve Türk cemiyet ve medeniyetinde oynadığı rol de oldukça önemlidir (Çelebi, 2006: 95). Mevlevîlik aşk, cezbe, sema ve safa üzerine kurulmuştur (Kara, 1993: 231). Tarikatın esası aşk, marifet ve hizmettir (Tanrıkorur, 2004: 29/473).

Mevlevîlik Türk edebiyat ve mûsikisine katkılar sağlayan tarikatların başında gelir. Mevlânâ’nın büyük bir şair olması bu geleneğin oluşmasında en büyük etken olmuştur (İsen, 1999: 308). Mevlânâ hayattayken çevresinde bulunan ilk kuşakla birlikte onun ardından Mevlevîlik bünyesinde yetişen binlerce tasavvuf ve sanat erbabının sistemli faaliyetleri Türk sosyal ve kültürel hayatında bir “Mevlevî Zümresi”nin ve bu kapsamda bir “Mevlevî Zümresi Edebiyatı”nın ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Dağlar, 2008: 230-231).

Şairlerin mensup oldukları 12 tarikat içinde, divan şairlerin en çok iltifat ettikleri tarikat Mevlevîlik olmuştur. Tarikat müntesibi 320 şair içinde 220’sinin Mevlevî olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır (İsen, 1999: 308). Mevlânâ’nın şairliği sebebiyle şiirin, “sünnet-i seniyye-i Mevleviyye” olarak kabul edilmesi, tarikatındaki Mesnevî okuma ve okutma geleneği Mevlevîleri şiirden anlamaya hatta şair olmaya yöneltmiştir. Bu nedenle Mevlevîhaneler Klasik edebiyatı besleyen en önemli kaynaklar haline gelmiştir (Horata, 1999: 46). Mevlevî olan ya da olmayan şairlerin eserlerinde mutlaka Mevlânâ’dan ya da Mevlevîlik kültüründen emareler görülmektedir (Açık, 2002: 113). Mevlevî şairler hem divan edebiyatının teşbih unsurlarına,

kavramlarına ve terimlerine, hem de Mevlevîlik adab, erkan, gelenek, kavram ve terimlerine sahiptirler. (Mermer vd. 2009: 14).

Mevlevî şairlerin hemen hepsi, son derece güzel Farsça bilmektedirler. Bunda Mesnevî'nin ve Divan-ı Kebir'in Farsça olması etkili olmuştur. Mevlânâ'yı ve onun Mesnevî'sini anlamak için Farsça bilmek zorunlu hale gelmiştir. Farsçayı öğrenen Mevlevî şairler, Mesnevî yoluyla Fars edebiyatını da öğrenmişlerdir. Bu sebeple Mevlevî şairlerde Fars edebiyatının etkisi görülmektedir (Ayan, 1992: 458; Gölpınarlı, 2006: 408).

Divan edebiyatının tasavvufi zenginleşmesinde Mevlevî şairlerinin ve Mevlevî muhitinin etkisi bilinen bir gerçektir (Açık, 2002: 113). Mevlevîlik en çok aydın kesimlerde ve şehir merkezlerinde yaygınlık gösterdiği için bu tarikat mensupları edebi ürünlerini sürekli aruz vezniyle ve divan şiiri tarzında vermişlerdir (İsen, 1999: 308).

İslam'ın yeryüzünde intişarı bir bakıma gönüllüler hareketidir. Dergâhlar, asitaneler, ribatlar, zaviyeler, hanigahlar yani çatı isim olarak tekkeler bugün batı merkezlerinde dahi İslam'la tanışmanın ilk kapısıdır. Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve Rusya içlerinden Güney Amerika'ya tasavvufi eğitim merkezleri, kalpten akla seyir yoluyla modernitenin boğucu sığılğından kaçış yerleridir. Bu haliyle modern çağın insanını Hakk'a ulaştıran sahih dergâhların yanında, İslam'ın tevhid akidesine zıt, sahte ve kalp olan tekkeler de vardır. Ama burada kastedilen, dün medreselerde bugün modern eğitim kurumlarında yapılan tahsilin arızı olduğunu; asıl olanın bu tahsilin aşkın bir gayeye matuf olması gerektiğini kavratan, saf ve tevhid akidesine bağlı gönül eğitimi ocaklarıdır. Zaman içinde tasavvufi usul ve neşve bağlamında çoğu kurucu pirlerine nispet edilerek farklı isimlerde kurumsallaşan tarikat merkezlerinde tasavvufi eğitim için kaleme alınan eserler ve salıkların dilinden dökülen şiirler ile her tekkede bağımsız bir sanat ve edebiyat üretimi oluşmuştur. Hemen her tarikatta, bağlıları için yazılmış o tarikatın tasavvuf esaslarını, âdab ve erkanını, şeyhlerin menâkıb ve kerametlerini içeren külliyyat oluşmuştur. Öyle ki Dîvan Edebiyatı ile Mevlevîlik birbirini besleyen iki kültürel olgudur (Ünal, 2018: 6).

Dergâhlardaki sıkı kurallara dayanan yetiştirme disiplini ile vücut bulan nazım ve musiki harmanı, imparatorluğun periferisinde Dîvan şiirinin yayılması ve kavramca zenginleşmesi ve manaca derinlik kazanmasına; Dîvan Edebiyatı da Mevlevîliğin her cihette kabul görmesine büyük katkı vermiştir. Böylece nazım yazma nüshalarda unutulmamış; dergâhların müntesipleri ile sürekli okunan ve kendisine ilave yapılan bir külliyyat halini almıştır (Genç, 1993: 134).

Şairler, şiirlerinde Mevlânâ'nın gerçek anlamıyla fiziki özelliklerine yer vermeyip Mevlânâ'dan söz ederken adeta klasik bir sevgili tipi çizmişlerdir. Divan şiirindeki sevgilide olduğu gibi Mevlânâ'nın da uzun ve düzgün bir boya sahip olduğu; tuzağı andıran, güzel kokulu, perişan saçlarıyla beni bulduğu; dudağının la'le benzediği dile getirilmiştir (Tok, 2015: 49). Muhammed Eşref de divanında Mevlânâ ve Mevlevîliğin çeşitli yönlerini ele alarak eserini oluşturmuştur. Bu özellikleri beyitler eşliğinde ortaya koymadan önce, hayatı ve edebi kişiliği hakkında izahat vermek yerinde olacaktır.

HAYATI

Şairin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi mevcut olmamasından dolayı eserinden çıkarılan bilgilerin verilmesiyle yetinilmiştir. Müracaat ettiğimiz Mevlevîlik ile ilgili tüm kitap, tez ve bütün tezkireler, Sefine-i Evliya, Son Asır Türk Şairleri: Kemalü's-Şuara, Yüzyılın Türk Şairleri ântolojisi, Mevlevî Şairler: Semahane-i Edeb, Galata Mevlevihanesi Şeyhleri, İslam Ansiklopedisi, yazma eser kütüphaneleri ve şairin intisap ettiği Galata ve Kastamonu Mevlevîhanelerin kütüphane ve kaynaklarında Muhammed Eşrefe dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şair, kendi ifadesine göre önceleri meyhanelere vakit geçirmiş, hayattan hoşnut olmayıp boşluğa düştükten bir süre sonra Mevlevîliğe intisab etmiştir. Beyazıd Kütüphanesinde Mevlevî İzzet Molla'nın *Gülşen-i âşk* adlı eserini okumuş ve bu eserden etkilenerek Mevlevî tarikatına girmeye karar vermiştir. Fakat çileyi ikmal etmeden tarikata girilmeyeceğini anlayınca çile çekerek tarikata girmiş ve bu Dîvan'ın kalan kısmını da Mevlevî tarikatına girdikten sonra yazmıştır (Ünal, 2018: 15).

Şair hakkında bugüne kadar hâlihazırda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Böyle bir akademik bir çalışmanın gerçekleştirilmesi tasavvuf ve tarikatlar tarihi için yeni bir ismin gün yüzüne çıkmasına vesile olacak ve tasavvufî şiir kategorisinde değerlendirebileceğimiz bir şairin tanıtımına katkı sağlayacaktır. Dahası Şeyh Galib, Sakıb Dede, Tahirü'l-Mevlevî gibi Mevlevî şairlerle temsil edilen genelde tasavvufî şiir ve özelde melevvî şiiri, kendi şiir zeminini destekleyici ilave bir metne kavuşacaktır. Şairin Dîvan'ından başka eserinin olup olmadığı konusunda da hiçbir bilgiye ulaşamadık. Eser, Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda 06 Mil Yz â 7342/1 numara kayıtlıdır ve tek nüshası bulunmaktadır. Eserini detaylı olarak incelediğimiz zaman başka eserinin olmadığı kanısına varabiliriz. Eserini tamamen Mevlevî kültür, yaşantısı içinde yazdığı, mürettep bir Dîvan özelliği taşımadığını söyleyebiliriz. Tamamen karmaşık bir şekilde yazılmıştır. Şair, eserinin ilk kısmını Mevlevî tarikatına intisap etmeden dokuz yıl önce başladığını, Mevlevî tarikatına intisap ettikten sonra da diğer kısmını yazdığını Dîvanın başlarında anlatıyor: *Eser-i fakiranemin Birinci kısmı, hîn-i şebabetde sevk-i mecaz ile yazılmış birkaç eşarı, diğer kısmı ise, bu tarihten tokuz sene sonra Tarikat-i âliyye-i Mevleviyye'ye intisabım esnasında söylenmiş eş'arı havîdir* (Ünal, 2018: 16). Şair, şiirlerinin büyük çoğunluğunu Mestî mahlasıyla yazmıştır. Bu mahlası almasının sebebini de şu şekilden anlatmaktadır: *İstanbul'da gençlik aleminde bir gece meyhanenin birinde fazlaca içmiş ve sızmış kalmışdım. Kendime geldigim zaman meyhanede iki dane Rum dezhahdardan başka kimse kalmamış ve kapuyu içeriden kilidlenmiş buldum. O anda Huda'ya hamd ü şükr etdim ki bana bir su-i kasd yapmamışlar. Bununla beraber yanımda hiç bir silah olmadığı halde cesurane kendülerine kapunun açılmasını ihtar etdim. Kapuyu açdılar. İçkinin parasını vererek oradan çıktım ve bir daha tevbe ederek katiyyen içmedim* (Ünal, 2018: 16). Dîvan'ı yazmaya 1910 yılında başlayıp 1927 yılında bitirdiğini yine Dîvan'da verdiği tarihlerden anlıyoruz. Ailesi hakkında sadece babasının adının Türbedar Hacı Hasan Efendi olduğu ve Kastamonu Taşköprü'de mezarının olduğunu yine Dîvan'daki babası adına yazdığı bir manzumedan anlaşılıyor. Ölüm tarihi ve mezarının nerede olduğu hakkında da bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Dîvan şiiri belli bir estetik anlayışa sahiptir. Ortaya konan eserler bu estetik kurallar çerçevesinde değerlendirilir. Bu değerlendirmeyi daha çok tezkireciler yapmaktadır. Bunun yanında şairin kendisi de değerlendirme yapar. Bu değerlendirme her ne kadar kendi şiirini övme, büyük üstadla kendini kıyaslama olsa da, hem devrin şiir anlayışı hem de şiirde varılması amaçlanan noktayı göstermesi açısından önemlidir. Bu değerlendirmeler, gazellerde genellikle son beyitlerde birer beyitle, varsa mesnevîlerde, kasîdelerde de böyle olmakla birlikte, farklı üslup ve muhtevada oldukları için birkaç beyitte de dile getirilebilir. Hatta mesnevîlerde bunun için özel bölümlerin açıldığı görülür (Tolasa, 1982: 16-17).

Şair, eserinin giriş kısmında eserinin edebî açıdan çok iddialı olmadığını, fakat bir hatıra olarak kalmasını arzu ettiğini söylemektedir. Hakkında kaynaklarda bir bilgi olmadığı için, Mestî'nin hayatı ve şairliğine dair bilgiyi yalnızca Dîvan'ından çıkarıyoruz. Mestî'nin yaşadığı 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında sosyal, siyasal ve edebi alanda büyük gelişmeler, değişimler, dönüşmeler yaşanmıştır. Osmanlı, bu yüzyılda yönünü Batı'ya doğru çevirirken, eski edebiyat son demlerini yaşamaktadır. Eski edebiyat, büyük şairlerini çoktan yetiştirmiş, söylenecek söz tükenmiştir. Mestî, böyle bir edebi ortamda yaşamış ve eser vermiştir.

Mestî, şekil itibarıyla geleneğin çizgisinde hareket etmiş, fakat geleneğin tüm kaidelerine bütünüyle bağlı kalmamıştır. Şairin kullandığı kelimeler, dîvan şiiri sözlüğü diyebileceğimiz söz varlığı içerisinde seçilme kelimelerdir.

Mestî'nin şiirleri bu yönüyle kulağa aşına gelir. Bununla birlikte şair, vezin konusunda oldukça keyfidir, bazı şiirlerinde hece vezni kullanan şairin kişi şiirleri hiçbir aruz kalıbına uymaz. Şairin şiirlerine genel itibarıyla bakıldığında sanat kaygısı taşımadan, duygu ve düşüncelerini mısralara döken bir ruh hali görülür. Dîvan'ın başka nüshasının bulunmaması, matbaada basılmaması şairin yazdığı şiirlerde iddia taşımadığından olmalıdır. Mestî'nin şiirlerinde çoğu edebi sanatı kullandığı görülür. Buradan Mestî'nin şiirleri üzerinde yeteri kadar çalışmadığı fikri akla gelir. Bir başka ifadeyle Mestî, şiirlerini yazıp bırakmış, basit müdahalelerle düzeltilebilecek vezin kusurlarını gidermemiş ve ifade hataları düzeltmemiştir. Kanaatimize göre, Mestî, Dîvan şiirinin canlılığını koruduğu önceki yüzyıllarda dünyaya gelmiş olsaydı ve şiirlerdeki kusurları gidermiş olsaydı adından daha fazla söz ettirebilirdi. Mestî'nin yaşadığı dönemde şiirleri tenkit edecek, yapılan hataları bulacak bir edebi muhitin bulunmadığı da bellidir.

ŞİİRLERİNİN GENEL YAPISI

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaşamış, intisap ettikten sonra Mevlevî adap ve erkanı üzere yaşayan Derviş Muhammed Eşref'in genel itibarıyla sanat kaygısı gütmeyeceği görülmektedir. Farklı uzunluk ve nazım şekilleriyle yazılmış olan şiirlerde dini-

tasavvufî konular işlenmiş; bazı nasihatlerde bulunulmuş, tasavvuf ve tarikat yolu anlatılarak din büyükleri övülmüştür.

Şiirlerden Muhammed Eşref'in belli bir kültür seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. ârapça, Farsça kelimelerin sıkça tercih edildiği zengin kelime kadrosu ve kendini hissettiren coşkun ruh haline rağmen şairin şiirleri sanat, ifade gücü, dil ve üslup bakımından vasattır. Derviş Muhammed Eşref, mutasavvıf şairlerin pek çoğunda gördüğümüz üzere, duygu, düşünce ve heyecanlarını her türlü kayıttan azade, içinden geldiği gibi kaleme almakla yetinmiştir. Dîvanda dini-tasavvufî edebiyatının önemli isimlerinden Yunus Emre, Fuzuli, Niyazi Mısırî, Bağdatlı Rûhî, Şeyh Galib, Tahirül Mevlevî gibi şairlerin etkisi açıkça görülmektedir.

ŞİİRLERİNDE MEVLÂNÂ VE MEVLEVİLİK

Derviş Muhammed Eşref, şiirlerinin büyük bir çoğunluğunu, dini- tasavvufî konularda yazmıştır. Dünyaya dair hiçbir beklenti, özlem, arzu veya istek görülmeyen şiirlerde tasavvuf yolu anlatılarak, insanlar bu yola girmeye teşvik edilir. Allah'ın birliği ve yüceliği dile getirilir, Hz. Muhammed (SAV)'e ve onun aline ashabına duyulan samimi sevgi anlatılır. Mevlânâ'ya karşı beslediği büyük bir aşktan, Mevlevîliğe intisap etmenin her şeyden daha önemli olduğundan bahseder. Duygularının ifadesi noktasında şekil ve dil kaidelerine çok bağlı kalmaz. Şiirlerin bütününde farklı nazım şekilleri ve vezinlerle benzer konular ele alınmıştır.

Mevlevî

Mevlevilik, adını kurucusu Sultan Veled'in babası ve tarikatın ilkelerini oluşturan Mevlânâ Celaleddin Rumi'den alır. Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'ye intisab edenlere verilen isimdir. Mevlevîlerin sırları, aşkın gönlünde keşif olmayı beklemektedir. Hazreti Mevlânâ, Mevlevîlerin emiridir. Ezel şarabını muhabbetle içenler, o camın yudumlarını da halka saçanlar mevlevîlerdir.

Şair, şiirlerinde manevi yolculuğuna dair, ifadeler kullanır. Özellikle Mevlevilik şairin hayatında çok büyük bir yere sahiptir. Mevleviliğe intisabını şöyle anlatır:

*Gam degil ölsem, sülûk etdim o şahın rahına
Canımı nezr etmişim ben Mevlevî Dergâhına*

*Hâk-i pâyim bu tarîk-ı ışkda ben tâ ezel
Bî-kesim, oldum dâhil bâb-ı saâdet câhına*

*Öyle bir deryâ-yı feyz-ı kibriyâdır bu tarîk
Gam yemez dâhil olanlar cürm ile eyvâhına*

*Kalbine girmez keder, yüz çevirmez devrin cevrenden
Tana görse hande eyler lutf eder bed-hâhına*

Mestiyâ sen tekye-i sıdku rızâda bul makâm

Dest-gîrdir Hazret-i Pîr bende-i güm-râhına (22/1-5)

Şiirde, şairin mutluluğu açıkça görülmektedir. Şair, tarikata intisabıyla artık kurtuluşa erdiğini düşünmektedir. Öyle ki “gam yemez dâhil olanlar cürm ile eyvâhına” mısraıyla Mevlevîliğe girenlerin günahlarından dolayı pişmanlık duymayacağını söyler. “Tarîk-i Mevlevî” redifli şiir bu konuda dikkate değerdir.

Bu şiirde, Mevlevîliğin şair için ne ifade ettiğini anlamak mümkündür:

*Kehf-i âmân-ı selâmetdir Tarîk-i Mevlevî
Vâsıl-ı râh-ı hidâyetdir Tarîk-i Mevlevî*

*Çekmesün dünyâ vü mâ-fî-hâ gamın âşık olan
Cânib-i Hakk’dan beşâretedir Tarîk-i Mevlevî*

*Feyz-ı feyz-âver değil mi sor dahîl-i bâbına
Hep bilür mahfî kerâmetdir Tarîk-i Mevlevî*

*Tâlibân-ı devlet-i dünyâ olan bilmez anı
Râh-ı ışkda bir sadâkatdır Tarîk-i Mevlevî*

*Mâ-sivâya iltifât etmez hakikat-bîn olan
Sıdkıle Hakk’a ibâdetdir Tarîk-i Mevlevî*

*Ey gönül, mâil olup dünyâyâ olma teşne-leb
Mestiyâ mestâne-i ışka kifâyetdir Tarîk-i Mevlevî (57/1-6)*

Aşağıdaki şiirde ise şair, “amân pîrim!” diyerek pirine, Mevlânâ’ya seslenir. Şiirde derin bir pişmanlık içerisinde olan şairin, bu hissiyat ile son sığınak olarak gördüğü şeyhine sesleniş söz konusudur. Şair, kendisini “esîr-i nefis-i emmâre, yüzüm kara, fakîr, âsi, mücrim, bî-çâre” ifadeleriyle niteler:

*Esîr-i nefis-i emmâre olup kaldım amân pîrim
Hatâ etdim, meâsî bahrine taldım amân pîrim (94/1)*

*Yetiş imdâdına Yâ Hazret-i Hunkâr Mevlânâ
Yüzüm kara velâkin kapuna geldim amân pîrim (94/2)*

*Fakîri nefsi şeytân azdıruben etdiler âsî
Düşündüm dest-gîr ancak seni buldum amân pîrim (94/3)*

*Bu âsî mücrim ü bî-çâreye sen dest-gîr ol kim
Sana mensûbum arabilmezim n’oldum amân pîrim (94/4)*

*N’olur bahtım güşâd olsa yolunda cân fedâ kılsam
Bu ümmîd-i tesellî olarak buldum amân pîrim (94/5)*

*Bu fânî âleme bezm-i elestden Mest olup geldim
Zülâl-i feyzin ile boşanup toldum amân pîrim (94/6)*

Aşk redifli şiir de şair, pirine olan aşkını ifade eder.

*Es-selâm ey şeh-süvâr-ı Manevî sultân-ı ışk
Es-selâm ey pâd-şâh-ı Manevî hâkân-ı ışk (81/1)*

*Es-selâm ey derdlerin dermânı cânânım benim
Es-selâm dil-i mürdegânın neşesi kurbân-ı ışk (81/2)*

*Hâk-i pâyin âleme iksîr-i azamdır senin
Es-selâm ey dilde dil-ber cânda hem cânân-ı ışk (81/3)*

*Dehr-i dünî hiçe saydı âşık u sâdıkların
Lâ-mekândır çün mekânın reh-ber-i meydân-ı ışk (81/4)*

*Okunur şehri iftîhâr etsün seninle ey hümâm
İncilâ bulmazdı burda olmasan mestân-ı ışk (81/5)*

*Mestî-i bî-çâreyi eyle kabûl sen etme red
İsterim râhında etmek cânımı kurbân-ı ışk (81/6)*

Mestî, Mevlânâ'nın vefatının 667. yılı münasebetiyle de müstakil bir şiir yazmıştır. Şiirde Mevlânâ'nın vefat gecesinden “şeb-i arûs” diye bahsedilir ve bu gece bir vuslat gecesini olarak anlatılır.

*Şeb-ârûs-i Hazret-i Hunkâr'a gel ey âşıkân
Bir dem-i vuslatda cân eyler fedâ ol sâdikân (88/1)*

*Vâsıl oldu rûh-ı Mevlânâ bu şeb Mevlâsına
Âşık, maşûk ile ışk bunda oldu vâsılân (88/2)*

*Vahdet-i Hakk'a işâret ister isen ey gönül
Varlığın terk eyleyüp bir gör O'dur gizlî, ayân (88/3)*

*Sırr-ı “Lâ mevcûde illa'llâh”ı bildinse eger
Var olan, Hakk varlığıdır ey dil-i dâ-nâ hemân (88/4)*

*Nûş eden vahdet meyinden mestü ser-gerdân olur
Bir görür ol kâinâtın varlığın[n] ey sâlikân (88/5)*

*Hâk-i pâ-yi Hazret-i Monlâ olan ferzâneler
Buldılar dünyâ vü ukbâda hayât-ı câvidân (88/6)*

*Küntü kenzen sırrını bildinse sen de Mestiyâ
Fehm kıl bu remzi kim ancak O'dur genc-i nihân (88/7)*

Aşağıya aldığımız şiirde şair gönlüne seslenerek, kendi şahsında Mevleviliğe intisap edenlere bir takım nasihatlerde bulunmaktadır. Mevleviliğe intisap edenler fenadan geçmeli ve aşk ateşiyle yanmalıdırlar.

Ey gönül, geç bu fenâdan bul hayât-ı câvidân

Ateş-i ıskile sūzân ol hemân durma yân (89/1)

Derviş, bûlbûl gibi gece gündüz feryat fîgan etmelidir.

*Derd-i yâr ile zâru giryân eyle her şâm u seher
Bûlbûl-âsâ dâim eyle âhu feryâdu figân (89/2)*

âklı başında birinin yapması gereken ehl-i halin ayağına toprak olmaktır.

*Hâk-i pây ol ehl-i hâlin râhına dâna isen
Gir gönül mey-hânesine olasin ehl-i irfân (89/3)*

Mevlevîğin önemi ile ilgili söylediği beyitler ise şöyledir:

*Etvâr-ı çerha uy, Mevlvî ol
Seyrân idersin, devrân edersin (150/9)*

*İşki, ben Mevlvî'den öğrendim
Şeyhi, Manevî'den öğrendim (124)*

*Mestdir câm-ı ezelden Mestiyâ çün tâ ebed
Hâk-i pâ-yı Mevlvî'dir âşnâ vü gâhım benim (43/5)*

Mevlânâ

Sahibimiz, efendimiz anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Mevleviliğin piri Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'dir. Yenikapı Mevlevîhane'si şeyhi Osman Dede, Mevlânâ'yı su sözleri ile anlatmaktadır: "İnsan bütün ömründe onu okusa, onu anlamış olmaz; yalnız ömrünü boş yere sarf etmemiş olur." (Subaşı, 2005: 25).

Mevlânâ'ya övgü, onun izinde gitmek, ona ulaşmak şairin ana hedefidir. Bu hedef için çok çaba sarfetmek gerekir.

*Asmân pervâz olur hem cezbe-i Mevlâ ile
Sâlik-i râh-ı Hudâ, bende-i Mevlânâ'yım diyen (63/9)*

*O şâh-ı manevî kim Hazret-i Hunkâr-ı Mevlânâ
Görüp bu bende-i nâ-çizi kıldı Şâh-ı Merdân'lık (77/4)
Vâsıl oldu rûh-ı Mevlânâ bu şeb Mevlâsına
Gşık, maşûk ile ışk bunda oldu vâsılân (88/2)*

*Yetiş imdâdına Yâ Hazret-i Hunkâr Mevlânâ
Yüzüm kara velâkin kapuna geldim amân pîrim (94/2)*

*Hazret-i Mevlânâ'ya, gelin bende olalım
Simâ safâ câna safâ rûha gıdâdır (139/8)*

Derviş, varını yoğunu Mevlânâ'nın yoluna harcamalıdır. Öyle ki bu yolda canını bile vermelidir.

*Hazret-i Hunkâr-ı Mevlânâ'ya bezl et varını
Cân fedâ kıl yolunda ol vâsıl-ı cânân (89/4)*

Derviş, varlığı terk edip masivadan meylini kesmelidir. O zaman gizli olan ona ayan olacak, ağyarda bile yarini bulabilecektir.

*Varlığı terk eyleyüp ağyarda bul yâri sen
Meylini kes mâ-sivâdan kim O'dur gizlû ayân (89/5)*

Bu yolda bir takım sırlara vakıf olanlar mahvolurlar, şair gibi mest olanlar ise sevdalarını belli etmezler.

*Mestiyâ mestâneler izhâr-ı sevdâ eylemez
Mahv u müstağrak olur esrârdan vâkıf olan (89/6)*

Aşk yoluna giren canını ve başını terk etmelidir. Aşkın kanunu böyledir.

*Cân bâş terk edüp bu yolda hâk olmak gerek
Böyledir kânûn-ı ışkda ışk-ı Hakk sûzânesi (55/2)*

Mevlânâ'ya kul olmak şair için büyük bir mutluluktur. Zira Mevlânâ çok yüce bir makamda bulunmaktadır.

*Bende-i Monlâ-yı Rûm olmak ne devletdir bana
Lâne-i arşda kurulmuşdur anın kâşânesi (55/4)*

Mestî, bir beytinde kalender-meşrep olduğunu namus ve ardan geçtiğini söyler.

*Ben kalender-meşrebim nâ-mûsu âr olmaz bana
Cümle ağyâr olsa yâr ol yâr, yâr olmaz bana (51/1)*

“artık” redifli bir başka şiirde ise salikin melameti ihtiyar etmesini tavsiye eder. Şair, şiirde gaflet uykusundan uyanmayı, fani dünyadan geçmeyi ve doğrudan doğruya Allah'a dayanmayı tavsiye eder. Dünyanın aldaticılığından ve kıymetsizliğinden bahseder.

*Melâmet ihtiyâr et sâlik-i dânâ uyan artık
Yeter bu hâb-ı gaflet âteş-i ışkile yan artık (90/1)*

*Cihân-ı fânîden geç ol hakikat sırrına vâkıf
Nedir meyl-i sivâ biraz da Allâh'a dayan artık (90/2)
Sakın âlâyiş-i dünyâyâ hiç aldanma ey tâlib
Bilürsin aldanınlar cümleten oldu ziyân artık (90/3)*

*Kesil halkdan ki Hakk'ı bulasın kendinde ey sâlik
Fedâ kıl cânını Hakk'a bu yolda sen hemân artık (90/4)*

*Cihânın külli vâri bir çûpe degmez bilürsen sen
Buna aldanma ey Mestî hakk söze inan artık (90/5)*

Aşıkın ezelde başlayan mestliğı ebede kadar sürecektir.

*Mestdir câm-ı ezelden Mestiyâ çün tâ ebed
Hâk-i pâ-yı Mevlevî'dir âşnâ vü gâhım benim (43/5)*

Mestî, derdine ne kadar arasa da derman bulamamıştır. Fani âlemde gamdan kurtulmanın yolu mestane olmaktır.

*Mestî aradım bulmadım hiç derde devâyı
Bu âlem-i fânîde gam define mestâne gerekdir (23/7)*

Mevlevilik İle İlgili Terimler

a) Çile

Farsça kırk anlamına gelen kelime, “çihil”den düzenlenmiş bir isimdir. Dervisin kırk gün boyunca az yemek, az içmek, az uyumak suretiyle nefsi eğitmesini ifade etmektedir.

*Dilâ sen çille-i ışkı bu âlemde cefâ sanma
Bu dehr-i bî-vefânın zevkını aslâ safâ sanma (53/1)*

b) Dede

Mevlevîlikte bin bir gün hizmetini bitirmiş, dervişlik makamına erişip dergâhta hücreye sahip olan kişiye verilen addır.

*Zikr-i Yezdân'a devâm et gice gündüz ey dedem
Fursatı fevt etme zîrâ gün bu gündür dem bu dem*

c) Def

Zilli ve pullu olan, çembere gerilmiş daire şeklinde bir müzik aletidir.

*Çalalım kudûm, devr idelim def ile nâyı
Simâ safâ câna safâ rûha gıdâdır 139/6*

d) Dergah

Farsça asıllı olan ve sözlükte kapı anlamına gelen der kelimesinin sonuna yer bildiren gah ekinin getirilmesiyle oluşan dergah "kapı yeri" demektir (Develioglu, 1995: 176). Tasavvuf kavramı olarak ise tarikat pirlерinin veya büyük şeyhlerinin ikamet edip irşad faaliyetini sürdürdükleri ve mezarlarının bulunduğu merkezi tekke anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca birçok İslam ve Müslüman Türk devletinde özellikle Selçuklularda hükümdar sarayı karşılığında da kullanılmıştır. Mevlevî geleneğі içerisinde de müridlerin toplandığı büyük tekeyelere verilen isimdir.

*Gam degil ölsem, sülûk etdim o şâhın râhına
Cânımı nezr etmişim ben Mevlevî Dergâhı'na (22/1)*

*Her tarafdan görünür cennet-miââl dergâh-ı mâ
Mazhar-ı ışk-ı İlâhî Hazret-i Monlâ mıdır (82/2)*

e) Dervîş

Dervîş, bir tarikata ve şeyhe bağlı olan mürid, sûfiyane bir hayat yasayan kişi. Kökeni Farsça olan dervîş kelimesinin esas sözlük anlamı "fakir"dir. Dervîşlerin oldukça sade bir hayat yaşamaları tasavvuf öğretileri gereğidir ve zaman içinde İslam kültürünün etkin olduğu birçok farklı kültürde oldukça sade ve maddîyata uzak hayat tarzı dervîşlerle bütünleşmiştir (Pala,1990: 126).

*Zanneyleme ey sufi-i hâm âşık usanmaz
Dervîş olanın derdi haşem âhı alemdir (46/2)*

Şair, bela meclisinedir ve kendisine şarap sunulmasını ister.

*Dervîş-i bî-nevâya lutfını et ziyâde
Bezm-i belâdayım ben sun bana sâkî bâde (48/1)*

Dervîş, bülbül gibi gece gündüz feryat fîgan etmelidir.

*Derd-i yâr ile zâr u giryân eyle her şâm u seher
Bülbül-âsâ dâim eyle âhu feryâd u figân (89/2)*

Dervîş, varını yoğunu Mevlânâ'nın yoluna harcamalıdır. Öyle ki bu yolda canını bile vermelidir.

*Hazret-i Hunkâr-ı Mevlânâ'ya bezl et varını
Cân fedâ kıl yolunda ol vâsıl-ı cânân (89/4)*

Dervîş, varlığı terk edip masivadan meylini kesmelidir. O zaman gizli olan ona ayan olacak, ağyarda bile yarını bulabilecektir.

*Varlığı terk eyleyüp ağyarda bul yâri sen
Meylini kes mâ-sivâdan kim O'dur gizlû ayân (89/5)*

Dervîş olana her zaman Allah aşkının lazım olacağı

*Dinle sözimi sana dirim özge edâdır
Dervîş olana lâzım olan ışk-ı Hudâ'dır (139/1)*

f) Mesnevî

Arapça "sny" kökünden türemiş, ikişer ikişer manasına gelen bir kelimedir. Özel anlamda ise Mevlânâ'nın eserini ifade etmektedir. Bu durumu Ahmed Eflaki su sekilde tespit etmektedir: "Yine bir gün son gelenlerin en faziletlisi Said-i Şehit, Kadı Necmeddin-i Tasti ulular toplantısında şu latifeyi anlattı: Bütün dünyada umumi olan üç şey vardı. Bu üç şey

Mevlânâ'ya nisbet edildikten sonra özel bir mana aldı ve insanların aydınları bunu hoş gördüler. Bunlardan biri mesnevidir. Eskiden her (kafiyeli) iki mısra'a mesnevi derlerdi; fakat zamanımızda mesnevi denilince akla hemen Mevlânâ'nın Mesnevi'si gelir. İkincisi, eskiden bütün bilginlere Mevlânâ diyorlardı, fakat bugün Mevlânâ denilince Mevlânâ Hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü her mezara türbe derlerdi. Bugün ise herhangi bir türbe anılsa veya söylenilse Mevlânâ'nın kabri akla gelir" (Çelebioglu, 1999: 21).

*Es-selâm ey şeh-süvâr-ı Manevî sultân-ı ışk
Es-selâm ey pâd-şâh-ı Manevî hâkân-ı ışk (81/1)*

*Işkı, ben Mevlevî'den öğrendim
Şeyhi, Meânevî'den öğrendim
Kimde ki var ıskdan mâye
İntisâb eylesün Hazret-i Monlâ'ya (s. 124)*

g) Meydan

Sözlükte geniş, açık yer, alan anlamlarına gelen meydan, (Develioglu, 1995: 638). Mevlevî dergahında sabah namazından sonra toplanılıp murakebe (kendi içi alemini seyretme) yapılan odaya verilen isimdir. Aşk kadehiyle sarhoş olan canını ve başını terk edip aşk meydanına öyle girmelidir.

*Cânu başı terk edüp giren bu meydân içine
Nâr-ı ışkda pervâne-veş sûzân olan gelsün beri (49/3)*

Aşıklık iddiasında olan aşk meydanında varlık cübbesini çıkarıp üryan olmalıdır.

*Işk meydânında varlık cübbesin çâk eyleyüp
Soyunup sevb-i sivâdan pâk olan uryân mısın (33/3)*

h) Mihman

Misafir anlamına gelen bir kelime olup dergâha giren herkes, Allah'ın gönderdiği bir konuktur. Tasavvufî anlam dışında sevgili için de kullanılmıştır.

*Genc-i enâniyyetden ey dil bul fenâ-ender-fenâ
Varlığın nisyân edenler yâre mihmân oldılar (59/8)*

*Terk-i dünyâ, terk-i ukbâ eyler ol erbâb-ı ışk
"El-fakru fahrî" sofrasına ben de mihmânım diyen (63/7)*

*Derviş-i kalender eyleyüp saldı diyâr-ı gurbete
Yârdan cüdâ eyleyüben oldı bana mihmân-ı ışk (96/2)*

*Kendisi mürşid-i kâmil, ism-i âlîsi Şeyh Hâcî Abdullâh
Hakk selâmet versün, oldı birkaç gün bizim mihmânımız (21/7)*

i) Nay (Ney)

Ney olarak da yazılan bu kelime, kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğundaki nefesli çalgının adıdır. Mevlânâ, oğlu ve torunu zamanında mutriplerin ana sazı rebaptı. Daha sonraki dönemlerde ney, Mevlevî müziğiyle beraber anılmaya başlamıştır. Sesi yanık ve lahûtî olduğu için Mevlevîler arasında çok fazla itibar görmüştür (Pala, 1990: 390).

*Geldi yine cûşâna bu sahbâ-yı muhabbet
Efgân ile dem-sâz oluyor nây-ı muhabbet (32/1)*

*Gah eyle gönül kim gülecek cây değildir
Giryân-ı derûndur bu fîaân nây değildir (37/1)*

*Çalalım kudûm, devr idelim def ile nâyı
Simâ safâ câna safâ rûha gıdâdır (139/6)*

*Derd-i ıskla ney gibi dağlar açar hem sîneye
Hüzn-i cânânile yine Yakûb-ı giryânım diyen (63/10)*

*Mest-i ser-gerdân olan bilür mi bu devrânı hiç
Hicrile âvâre olmuş ney-zâr bilmem kimdedir (73/5)*

i) Rıza

Sözlükte razı olmak, memnun olmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta ise Hakk'tan gelen hüküm ve kazaya itiraz etmemek, Hakk yolunda karşılaşılan mihnetlere katlanmayı ifade etmektedir. Rıza kelimesindeki harflerin toplamı, Mevlevî geleneğindeki bin bir çilesini ifade ettiği için bu kelime, Mevlevî edebiyatına girmiştir.

Hak aşığının tek derdi, O'nun rızasını kazanmaktır.

*Ancak rızâdır matlûb Hakk'dan
Yokdur bihişt ü nîrâna minnet (30/4)*

j) Şeh

Sözlükte ihtiyar, ulu kişi anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, makam çelebisinden destar ve icazet alan, bir tekkeyi yönetip mukabelelerde posta oturan zattır. Mevlevîlikte şeyhe “efendi” adı verilir. Şeyh, Mevlevî dergâhının temsilcisidir.

*Mestî amân kalma tehî
Dol ıskile gâhi gehî
Bul sen hem ol şâhen-şehi
Çeksin alem sultân-ı ışk (65/1-7)*

*Düşüp esbinden ol şeh Kerbelâ meydânına ol ân
Figâm Ehl-i Beyt'in kâinâtı lerze-dâr eyler (75/38)*

Aşk redifli aşağıdaki şiir de şair, pirine olan aşkını ifade eder.

*Es-selâm ey şeh-süvâr-ı manevî sultân-ı ışk
Es-selâm ey pâd-şâh-ı manevî hâkân-ı ışk (81/1)*

*Gam değil âşıklara ölmek yolunda ol şehin
Cân verürler reh-güzârında bütün sûzânımız (29/4)*

k) Şems

Mevlânâ'nın medresede talebe yetiştirip zühd ve takva içerisinde hayat sürerken elli yaşlarında tanıştığı ve kendisinde derin tesirleri olan hocasının adıdır. Sözlükte güneş anlamına gelen Şems, Mevlânâ'yı verdiği bilgilerle bir güneş gibi aydınlatmıştır. Şems manevî hayatı, cezbesi ve feyzî ile Mevlevîler üzerinde derin tesirlere sahiptir.

*Gel imdi Şems-i Tebrîzî fedâ kıl cânını Hakk'a
Bu yolda bâş u cân vermek budur âşıkların kârı (135/5)*

l) Tekye

Sözlükte zikir veya ders için toplanılan yer, dervişlerin meskeni, mabedi, yaslanılacak, dayanılacak şey, itimat etmek, anlamlarına gelen kelime, tasavvufta tasavvuf erbabının sülûk çıkardıkları, ayin yaptıkları, ikamet ettikleri özel mekânlara verilen addır. Küçük tekkelere zaviye, büyüklerine hankah, dergah, merkezi konumda bulunanlara ise asitane adı verilir.

*Mestiyâ sen tekye-i sıdku rızâda bul makâm
Dest-gîrdir Hazret-i Pîr bende-i güm-râhına (22/5)*

*Dilâ bu tekye-i ışkî ne bilsün ol tehî-diller
Harâb-ender-harâb olup yine mamûr olandan sor (60/2)*

Meyhane denilen aşk tekkesinden başka bir şey değildir.

*Sırr-ı Hakk'dır söylenen nîkden ancak murâd
Mey-hâne denilen ışk-ı tekye-i harâbdır (39/2)*

Halk, dünya denilen bu tekyede birer misafir gibi oturmaktadır. Tekyenin sahibi, Allah'tır. Aşk pirinin kapısına gelen kalenderlerin tekyeye kabulü, onlar için izzet ve ikramdır. Tekyede dervişlere yoldaşlık yapmak, bazı hizmetlerini görmek Mevlevî geleneğinde önemlidir.

m) Tac

*Sıhhat-i ebdânile îmân-ı kâmil var iken
Tâcu taht ister mi Mevlâ'dan aceb âkıl olan (126/1)*

SONUÇ

Mevlânâ doğru yolu, Hak yolunu gösteren bir rehber, hasta gönülleri iyileştiren bir doktor, insanların sığındığı bir sığınak, ışıyla âlemi aydınlatıp ısıtan bir güneş olarak tabir edilir. Şairler Mevlânâ'ya duydukları sevgiyi her fırsatta dile getirirken Mevlânâ'nın hikmetinden ilaç istemeyenlerin dert hastası olmasını, değerini inkâr edenlerin tüm hallerinin eksik kalmasını, Mevlânâ'yı elif harfi gibi birlikte bilmeyenlerin üzüntülerinden daima lam harfi gibi olmasını dilemiş, beddualar okumuştur.

Şairler, şiirlerinde Kur'an'ın özü, Kur'an şerhi olarak nitelendirdikleri Mevlânâ'nın eşsiz eseri Mesnevî'ye de geniş yer vermişlerdir. Mesnevî'yi hazineye, inciye, denize, zülale, kılıca, kadehe, delile, tercümana teşbih etmiş; yol gösterici, hakikatleri açıklayan adeta kutsal bir kitap olarak görmüş ve eserin Mevlevîlerce önemine dikkat çekmişlerdir.

Mevlevîlikteki derece ve vazifeler de şairlerin şiirlerinde kullandıkları unsurlar arasında yer almış, şairler zaman zaman bu derecelerin tanımlarını yapmışlar; zaman zaman da görevlerinin neler olduğunu açıklamışlardır. Derviş olabilmek için bir aşk tekkesine gidilmesi, soyunulması ve mum gibi şevk külâhı altında mahv olunması gerektiğini, dervişin gerçek aşkı ancak bu şekilde anlayabileceğini bildirmişlerdir.

Mevlevî geleneği içerisinde yetişen şairlerin bu tarikatın literatürüne kayıtsız kalmaları da mümkün değildir. Bundan dolayı şairler şiirlerinde birçok Mevlevî tabir ve deyimlerine yer vermişlerdir. Muhammed Eşref'in şiirlerinde Mevlevî ve Mevlânâ ile ilgili birçok tabir ve deyimler beyitlerinde yerini almıştır. Her Mevlevî şair gibi Eşref'te Mevlânâ'ya ve Mevlevîliğin adab ve erkanına sımsıkı sarılmıştır Bunun izleri şiirlerinde açıkça görülmektedir.

Mestî, farklı nazım şekillerinde kaleme aldığı şiirlerinde Mevlevî tarikatının pîri Mevlânâ'yı öven şiirleri kaleme almıştır. Şiirlerde Mevlânâ'nın aşk ve coşku adamı olduğu dile getirilmiştir. Mesnevî eser olarak mağz-ı Kur'an nitelemesiyle nitelenmiş ve övülmüştür.

Mestî Dîvanında da diğer Mevlevî şairlerde olduğu gibi Mevlânâ özelinde yine na't olarak adlandırılan kaside, gazel, müstezad, muhammes, müseddess vb. nazım şekilleri yoluyla pîri Mevlânâ'yı öven şiirleri oldukça fazladır. Şiirlerde Mevlânâ'nın aşk ve coşku adamı olduğu dile getirilmiştir. âşk, sevgi, sema, halvet, cezbe ve istiğrak gibi Mevlevîliğin özünü oluşturan manevî haller bu eserin de anlam dünyasının en önemli unsurlarıdır. Eserin bir diğer hususiyeti de Mevlevî anlayışının temelindeki muhabbet kavramının çokça kullanılmasıdır.

Son olarak, Mestî, Mevlânâ'ya sevgi dolu, yüceltici ifadelerle yer vermiş, Mevlânâ'ya beslediği sevgi ve saygıyı şiirlerinde ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra oğlu Sultan Veled ve Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan Şems-i Tebrizî'yi de övgü dolu sözlerle anmıştır. Şiirlerinde Mevlevîliğe dair sema'dan mukabeleye, mûsikiden çeşitli tabir ve deyimlere kadar birçok unsura yer vermiştir. Mevlevî adab ve erkanını şiirlerine yansıtan şair, bu gelenek içerisinde yetiştiğini hissettirmiş, Mevlânâ ve Mevlevîliğe olan bağlılığını her fırsatta dile getirmiş, Mevlânâ'yı ve onun yolu olan Mevlevîliği yüceltmıştır.

KAYNAKÇA

- AÇIK, Nilgün (2002), *Divan Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevî Şairler*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ayan, Hüseyin (1992), “Mevlevî Şairler”, *Türk Dili*, Aralık S.492, s.456-460
- Çelebi, Asaf Halet (2006), *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Ankara: Hece Yayınları
- Çelebioğlu, Amil (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi XV. Yüzyıl'a Kadar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Dağlar, Abdülkadir (2008), “Mevlevî Edebiyatı Kaynaklarından Tezkire-yi Şuarayı Mevleviyye ile Semahane-i Edeb'in Mukayesesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s. 230-231
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: âyдын Kitabevi
- Elbir, Bilal (2011), “18. Yüzyıl Türk Edebiyatında İki Mevlevî Şairde Mevlevîliğin Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 18, s. 31-45
- Genç, İlhan (1993), “Mevlevî Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, *TDED Araş. Dergisi*, VII, İzmir: Ege Üniv.,s. 129-143
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2006), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap Yayınları
- Horata, Osman (1999), “Mevlânâ ve Divan Şairleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı'nın Kuruluşunun 700.Yılı Özel Sayısı, s.43- 56
- İsen, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ Yayınları
- İsen, Mustafa (1999), “Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz.: Mehmet Kalpaklı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kara, Mustafa. (1993). "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: Ağaç Yayınları
- Mermer, A., - Hidayetoğlu, A. Selahattin- Erdoğan, Mustafa- Koç, Neslihan Keskin (2009), *Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevilik Unsurları*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları
- Pala, İskender (1990), *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Subaşı, Muhsin İlyas (2005), *İki Mevlevî- Remzi Dede- Yaman Dede*, İstanbul: Nesil Yayınları
- Tanrıkorur, Barihüda (2004), “Mevleviyye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.29, s.468-475
- Tok, Eda (2015), *17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ünal, Mehmet (2018), *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvanı (İnceleme-Metin)*, Isparta: Fakülte Kitabevi
- Yılmaz, Hasan Kamil (2000), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat

XVII. YÜZYIL SONLARINDA HAC YOLUNDAKİ İDARİ DÜZENLEMELER

Dr. Mustafa Güler, Afyon Kocatepe Üniversitesi
mustafaguler4308@gmail.com

ÖZET

Osmanlı Devleti gerek ilk döneminden itibaren gerekse Suriye, Mısır ve Hicaz'ın ilhakından sonra Hacıların güvenliği ve sahiplenilmesi ve Hac Yollarının bakımı ve onarımı ile yakinen ilgilenmiştir. Bu ilgi haliyle 1517 sonrasında mühim bir sorumluluk olarak ortaya çıkmıştır. Hususiyle Kanuni devrinden sonra Osmanlı Devleti Hac Yolunun güzergâhları, finansmanı ve idaresi ile ilgili değişikliklere gitmiştir. XVII. Asrın ikinci yarısında itibaren özellikle yıllarca devam eden Girit Savaşları, iç karışıklıklar ve diğer savaşlar ekonomik dengeyi olabildiğince bozmuştur. Bozulan ekonomik sistem sadece merkezi hazineye değil, devletin hiçbir karşılık beklemeksizin devam ettirdiği Mukaddes Mekânlardaki hizmetleri ile buralara yakın yerlerdekilere sağladığı imkânların azalmasına sebep olmuştur. Devletin düştüğü bu sıkıntılı hal haliyle Şam-Mekke arasındaki Hac yolunun güvenlik ve idaresine zafiyet olarak yansımıştır. İşte bu zafiyeti gidermek için Osmanlı devleti hem haccın idaresi hem de güvenliği ve finansmanı ile alakalı yeni uygulamalar gitmiştir. Bu çalışmada hususiyle Şam ile Mekke arasında XVII. asrın sonlarında alınan idari, güvenlik ve finansal tedbirler ele alınmıştır.

THE ADMINISTRATIVE ARRANGEMENTS ON THE PILGRIM ROAD IN THE LATE 17th CENTURY

ABSTRACT

The Ottoman State was closely interested in the security and appropriation of the pilgrims and the maintenance and repairment of the Pilgrim Road both starting from its first period and after the annexation of Syria, Egypt, and Hedjaz. Consequently, this interest emerged as a crucial responsibility after 1517. Especially after the era of Kanuni, the Ottoman Empire changed the routes, finance, and administration of the Hajj road. From the second half of the 17th century, especially the Cretan Wars lasting for years, domestic disturbances, and other wars disrupted the economic balance to a high extent. The disrupted economic system caused to decrease not only in the central treasury but also in the services provided by the government without expecting anything in return in the Holy Places and opportunities maintained around these places. This difficult situation which the government was in consequently reflected on the security and administration of the Pilgrim Road between Damascus and Mecca as a weakness. In order to overcome this weakness, the Ottoman Empire had new implementations related to both the administration of the Hajj and its security and finance. The administrative, safety related, and financial precautions taken especially between Damascus and Mecca in the late 17th century were addressed in the current study.

GİRİŞ

İslam'ın temel şartlarından biri olan hac, sadece Mekke'de ve Zilhicce ayının 9-10. günlerinde ifa edilebilir bir farizadır. Bu bakımdan Müslümanlar gerek geçmişte gerekse bugün yaşadıkları yerlerin Hicaz'a olan uzaklığına göre haftalar; hatta aylar öncesinden yola çıkarlar ve aynı zamanda hac günleri olan Kurban Bayramı'ndan evvel Mekke'ye ulaşmaya gayret gösterirler. Bu çalışmanın konusu olan XVII. yüzyıl İslam coğrafyası göz önüne alındığında Hac yolcuğu için iki vasıta vardı. Birincisi deniz yolundan Cidde veya Yenbu' Limanlarına ulaşp oradan develer ile ikincisi ise tarihi kervan yollarını takip ederek Mekke'ye ulaşmak. Bu çalışmada konumuz Osmanlı Devleti'nin en mühim karadan hac yolculuğu olan İstanbul Mekke arasındaki yolun Şam- Mekke arasındaki kısmı için alınan güvenlik tedbirleridir. Bu hatta coğrafi ve iklimsel sıkıntılardan kaynaklı tabii zorluklarının yanı sıra, yollarda yaşanabilen suiistimaller ve eşkıya saldırıları da göz önüne alındığında yol güzergâhının geçtiği toprakları kontrol eden Müslüman devletler ve bünyesinde Müslüman nüfusu bulunan gayr-i Müslim devletler yolculuğunun güvenli bir şekilde ifası için gayret sarf etmişlerdir⁵⁸.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihinde Suriye, Mısır ve Hicaz'ı ilhak etmesinin ardından mukaddes mekânların hamiliğini üstlenen devlet, bu tarihten itibaren kutsal şehirlerin imarı ve oradaki hacıların ağırlanması, Mekke ve Medine'de yaşayanların meselelerini çözmek için uğraşmıştır. Bunun yanı sıra gerek kendi topraklarında bulunan hac yolları ve yolcuları, gerekse kendi toprakları dışından hacca gelenlerin rahatları için her türlü tedbiri almış ve bu yolda azami gayret sarf etmiştir. Bu gayretin için de elbette Hac yolunun geçtiği topraklardaki tabii şartlardan ve urbandan kaynaklı güvenlik problemlerinin halli önem arz ediyordu. Daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde urban kabileleri çoğu zamanki bahaneleri, ya da gerçek sebepleri olarak sayılabilecek maddi ihtiyaç nedeniyle kervana saldırmaya başlamışlardı. Buna karşı Kanuni Sultan Süleyman, Mısır ve Şam Hac yollarındaki Urban kaynaklı problemleri çözmesi maksadıyla Sinan Paşa'yı görevlendirmiş, aynı zamanda bu kabilelere ilk defa surre tahsis etmeye başlamıştı (El-Berzenci. 1999, s. 68).

Osmanlı Devleti'nin hacılar için hâkimiyeti altındaki topraklarda aldığı güvenlik tedbirleri ve tebaası olsun olmasın tüm hacı adaylarına gösterdiği ilgi ve yakınlık uzaktan yakından tüm dünya Müslümanlarının ilgisini çekmiştir. Orta Asya'dan, İran'dan, Karadeniz'in kuzeyinden; hatta Hindistan'dan hacca gitmek için yola koyulan birçok kişi yollarını aylarca uzatma pahasına İstanbul'a ulaşmışlar ve buradan hareket eden büyük hac kervanı ile Mekke'ye doğru yola çıkmışlardır. Aynı ilgi ve titizlik Mısır yolunu kullanan Kuzey Afrika Müslümanları için de gösterilmiştir. Hacıların sayısındaki bu artış doğrudan Devlet'in aldığı tedbirler ve sağladığı imkânlarla alakalı olsa da, bunun hem merkezî hazineye, hem de bölgeye hizmet götüren eyalet bütçelerine ve yöneticilerine ek bir külfet getirdiği bilinen bir hakikattir. Devlet

⁵⁸ Bu gayrete rağmen gerek Abbasiler gerekse Memluküler döneminde Hac yollarında Urbandan kaynaklanan güvenlik sıkıntıları her zaman olmuştur. Bilgi için bkz., Cafer ibn Seyyid Hasan el-Berzenci, *en Neşhu'l-Ferci fi Fethi'l- Çeteci*, (Hazırlayan Mazen Yusuf el Guneymi), Şam 1999, s.68.

ve yerel yöneticiler XVI. asırda ve XVII. asrın önemli bir zaman diliminde bu külfeti en zirve noktasında devam ettirmeye muvaffak olmuşlardır.

Ne var ki, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle yıllarca devam eden Girit Savaşları, iç karışıklıklar ve diğer savaşlar ekonomik dengeyi olabildiğince bozmuştur. Bozulan ekonomik sistem sadece merkezi hazineye değil, devletin hiçbir karşılık beklemeksizin devam ettirdiği Mukaddes Mekânlardaki hizmetleri ile buralara yakın yerlerdekilere sağladığı imkânların azalmasına kapı açmıştır. Her ne kadar muhasebe defterleri ile surrelerde rakamsal bir azalma görülme de, para değerindeki düşüşler surreden pay alan urban kabilelerini oldukça rahatsız etmiş olmalıdır. Örneğin 1653 yılında bir Venedik Altını 180 akçe ederken, 1690'da 330 Akçe'ye çıkmıştır (Sahillioğlu, 1989, s.227). Sadece bu rakamlardan hareketle para değerindeki yaklaşık %100'e varana değer kaybının surrelerine çok önem veren kabileler arasında rahatsızlık meydana getirdiğini söylemek çok iddialı bir tez olmayacaktır.

Bu gelişmelerle aynı döneme denk gelen 1683 II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, ardından Avusturya, Venedik ve Macaristan'dan oluşan ittifakın karada Belgrad'ı geçerek Niş'e kadar ulaşması, denizde ise Osmanlı donanmasını Akdeniz'e çıkamaz duruma getirmesi, Devlet'i sadece askeri olarak değil ekonomik olarak da zayıflatmış hatta çökertmişti. Bu halin yansıması şüphesiz sadece Balkanlar üzerinde değildi. Ekonomik ve siyasi hatta askeri olarak devletin düştüğü durum her yerde hissedilecekti. Konunun bu çalışmayı ilgilendiren tarafı aynı zaman diliminde Hac yolunun güvenliğinde sıkıntılar baş göstermeye başlamasıdır. Yani yukarıda zikrettiğimiz ekonomik gerileme ve askeri yenilgilerin Arap Coğrafyasında yansımaları mutlaka olmuştur. Bunun başında Osmanlı Devleti'nin Hac Yolu ve Kutsal topraklardaki en mühim temsilcilerinden olan Hac emirinin algılanışı zikredilebilir.

Şöyle ki; 1517'den ele aldığımız zaman dilimine kadar geçen sürede hac emirliğini ve kervanın güvenliğini Şam ümerasından veya ileri gelenlerinden atanan bir emir sağlarken, 1671'den itibaren mevcut emirlerin güvenlik ve temsilde yetersiz kaldıkları görülmüştür. Bu güvensizliğin ilk göstergesi ise kervana yapılan urban saldırıları olmuştur. Urban saldırıları ve ardından yolun güvensiz hale gelmesi devleti yeni tedbirler almaya itmıştır.

Hal böyle olunca özellikle İstanbul'dan Mekke'ye ve Mısır'dan Mekke'ye kadar olan yol güzergâhındaki hacıların iase ve güvenliklerinin sağlanması meselesi ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede Hac emirliğine bölgede görev yapan güçlü valilerden birinin atanması gündeme gelmiş ve ilk akla gelen isim tabiatıyla Şam valisi olmuştur. İlk yıllarda bölgenin Halep, Trablusşam gibi diğer eyaletleri ile Kudüs, Nablus, Aclun ve Leccun gibi önemli sancaklarının idarecilerinden biri tercih edilmişken, XVIII. asrın başlarından itibaren Şam valilerinin atanması teamül haline gelmiştir. Konunun detaylarına geçmeden evvel öncelikle Hac yolculuğunun başlangıç noktasından Şam'a kadar olan mevkilerdeki duruma bir göz atalım:

İstanbul-Şam Arasında Yapılan Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin saltanat merkezi olma hasebiyle İstanbul şehri ana hac kervanının hareket merkezi olarak kabul edilmişti. Bu nedenle Padişahlar ve sair devlet erkânı tarafından hassasiyetle hazırlanan Surre Alayı yanında, hacca gitmek isteyenler mümkün olduğu kadar İstanbul'dan hareket etmeyi tercih etmişlerdir. İstanbul'dan yola çıkacak olan Hac ana kervanının hareket günü her yılın 12 Receb günü idi (Atalar 1982, s. 97-98). Bu tarihten evvel Haremeyn Evkaf Nazırı olan Darussaade Ağası ve Surre Emini tayin edilen bürokrat hazırlıklarına başlardı. Öncelikle Sadrazam vasıtası ile İstanbul'da Şam'a kadar kervanın geçeceği yerlerin kadıları ve menzil yöneticileri haberdar edilirdi. Darussaade Ağası o sene Haremeyn vakıflarının nakdi varidatını hazırlar, Surre emini ise Mahmel Devesi başta olmak üzere, alayı hazır ederdi.

Üsküdar'dan Haleb'e kadar olan yol güzergâhında güvenlik bakımından genelde bir sıkıntı yaşanmazdı. Bu nedenle bu aradaki ara ve ana konaklama merkezlerinde yapılacak işler genelde alışılmış işlemlerdi. Yiyecek ve içecek temini, gerekenler için at ve deve tedariki gibi basit işlemlerdi.

a-Halep'te Yapılan Düzenlemeler

Hacılar Anadolu topraklarından ayrılıp Antakya üzerinden Suriye coğrafyasına girdiklerinde ulaşacakları ilk büyük yerleşim yeri Halep idi. Bu şehir hem eyalet merkezi olması, hem ticari hacmi, hem de demografik unsurları ile Hac kervanı için Anadolu toprakları kadar güvenli idi. Ancak Halep'ten çıkılıp Şam'a doğru hareket edildiğinde her zaman olmasa da zaman zaman kervanı tehdit eden bedevi unsurlara rastlanabilirdi.

Örneğin Haleb bölgesinde en tehlikeli kabilelerden birinin lideri Melham adlı urban lideri 1092/1681 haccı için yola çıkan kervanı Halep civarında rahatsız etmiş hatta zarar vermiştir. Bunun üzerine Vali Kara Mehmed Paşa tarafından bir harekât başlatılıp Melham ve çevresindekiler yakalanmıştır. Ardından Melham cezası infaz edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da 1093 yılı safer ayının 25' inde (5 Mart 1682) asılarak cezalandırılmıştır(Raşid 1282, s. 381).

Şam Eyaleti ve Hac

Şam şehri hem jeopolitik hem ekonomik hem de Osmanlının bölgede gücü açısından ana hac yolunun en mühim noktasında bulunuyordu. Bu bakımdan devlet siyasi ve ekonomik olarak zaafa uğradığı dönemde hem dinen hem de siyaseten çok önem verdiği haccın problemsiz ifası için genel Şam Merkezli tedbirleri devreye sokmuş veya düzenlemeleri Şam merkezli olarak yapmıştır. Bu yolda bölgede eskiden farklı olarak XVII. Asrın son çeyreğinden itibaren uygulamaya konulan tedbirler şöyledir:

- 1-Hac emirliğinin yeniden düzenlenmesi
- 2-Asker ve silah sayısının artırılması

- 3-Urban surresinin artırılması
- 4-Şam Urban Şeyhliği
- 5-Yeni askeri birlik oluşturulması(Cerde)

Hac Emirliğinin Yeniden Düzenlenmesi

Mekke'nin fethinin ardından bizzat Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından ihdas edilen hac emirinin temel görevi haccın güvenliğini sağlamak ve devlet başkanına vekâlet etmektir(Atalar 1995, s.131). 1517 yılından itibaren Osmanlı devleti yöneticileri kendi topraklarından geçen hacıların mukaddes topraklara götürülüp getirilmesi için Şam ve Mısır hac emirliği adıyla iki emaret ihdas etmiştir⁵⁹. Bu çalışmada İstanbul'dan yola çıkıp Şam'dan geçerek Mekke'ye ulaşan ana kafilenin güvenliği inceleneceğinden Mısır Hac emirliği e güvenliği ele alınmayacaktır.

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Hac emirleri, Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından 1671 tarihine kadar Şam şehrinin ileri gelen esnafı veya bölgedeki yeniçeri komutanları arasından atanmıştır. Anılan yılda eski sistemde son atanan kişi bölge kabilelerinden biri olan Beni Furuhan Asaf Paşa olmuştur. Onun Harran'da bedevilerin saldırısına uğraması, bu saldırıyı bertaraf etmekte yetersiz kalması ile Mekke'de yaşanan bir takım olumsuzluklar sonucu, bu tür saldırılara daha güçlü tepki verebileceği ve daha etkin tedbirler alacağı düşüncesi emirlik mezkûr tarihten itibaren Şam valilerinin de içinde olduğu Gazze, Aclun, Leccun, Nablus, Safed, Kudüs Sancaklarının hâkimlerinden biri düşünülmüş ve atanmıştır⁶⁰.

Bu uygulama anılan tarihten itibaren 200 yılı aşkın devam etmiştir (Memun Abdullah 1999, s. 44-45). İlk yıllarda yapılan atamalarda zaman zaman Şam'a bağlı olan kili sancak beyleri tercih edilmiştir. Emirliğe hangi sancak beyi atanırsa atansın onlardan hac kafilisinin her türlü ihtiyacını karşılamaları ve güvenliği sağlamaları beklenmiştir (Memun Abdullah 1999, s. 44).

Bu anlayış doğrultusunda Merkezî hükümet de Şam valilerinin ibkası ve azli ile yeni valinin atanması hususunu görüşürken hep hac meselesini birinci planda ele almıştır. Burada hemen belirtelim ki, alınan tedbirler ne kadar sıkı, valiler ne kadar güçlü ve tedbirli olurlarsa olsunlar; coğrafi şartların elverişsiz oluşu nedeniyle bölgede urban adıyla meşhur olan bedevi kabilelerin saldırıları çoğu zaman tam olarak engellenememiştir.

⁵⁹ Bu iki emaretin yanı sıra daha çok Yemen Bölgesi hacıları için 1556'da bir emirlik tesis edilmişse de devamlı olmamış, 1635'de ise Zeydi imamı kendilerine ait bir Hac emiri tayin etmişlerdir. Bkz. Abdülkerim Rafik, "Kafiletü'l-Hacci'-Şami ve Ehemmiyetüha fi'd-Devleti'l-Osmaniyye", *Dirasatü Tarihiyye Mecelletü 'Ilmiyye Fasile*, Şam 1981, sayı 6, s. 5. Ayrıca Bağdat yolunu kullanan İran ve Orta Asya hacıları için bir, Yemen yolunu kullanan Güneydoğu Asya Müslümanları için de bir emirlik tahsis edilirdi.

⁶⁰ Atalar, Emir-i Hac, s. 132. Atalar ilgili makalesinde bu uygulamanın başladığı tarihi 1671 olarak verse bu husus bölge vali veya sancak beylerinden birinin atanması hususunda doğrudur. Şam valilerinin atanması husus ise aşağıda geleceği üzere 1708 yılından sonradır.

a-Düzenlemenin İlk Yıllarında Hac Emiri Atamaları

Konunun güvenlik boyutuna geçmeden Şam valilerinin atanmaları ile alakalı geçiş sürecine göz atmak yerinde olacaktır. Bu minval üzerine 1671 yılından sonraki bazı atamalar şöyle gerçekleşmiştir:

Mesela 1105/1693 senesinde Şam valisi olan İsmail Paşa'nın görev yeri değiştirilerek Kandiye'ye atanmıştı. Yeni atanan Asaf Paşa'nın Acem Hacılarından fazla akçe aldığı bu nedenle huzursuzluk yaşandığı haberi merkeze ulaşınca Dersaadet İsmail Paşa'yı hem Hac emirliğini deruhte etmek ön şartı ile Şam valiliğinde ibka etmiştir(Raşid 1282. s. 250). Görevinde kalan İsmail Paşa hacıların şikâyetleri üzerine Asaf Paşayı idam etmiştir (Defterdar 1995, s. 478). Ardından İsmail Paşa, Şam ve hac işlerindeki başarısından sonra terfi ettirilerek Mısır valiliğine atanmıştır. Yerine ise Silahtar-i Şehriyari olan Hasan Ağa vezirlik rütbesine yükseltilerek Şam Valisi yapılmıştır(Raşid 1282. s. 313).

Keza 1107/1695 senesinde ise Cidde ve Habeş valisi olan Mehmed Paşa tecrübesi ve önceki yıllardaki ortaya çıkan liyakati vesilesi ile Hac emiri tayin edilmiş ve vazifesinin ehemmiyetine dair hususlar ise kendisine ayrı bir ferman ile bildirilmiştir(Raşid 1282. s. 360). Ancak aradan bir yıl geçince yani 1108/1696 yılında Mehmed Paşa yeni yıldaki Haccı idare edecek mali gücü olmadığı gerekçesi ile vazifeden azledilmiş yerine Trablusşam Valisi Arslan Paşa atanmıştır(Raşid 1282. s. 391-392).

Bu görevden almada önceki yıllarda Şam valisi Mustafa paşanın arzuhalinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Ayrıca anılan senede Rus ve Avusturya ile savaş sürdüğünden merkezi hazineden hac emirine bir desteği olmayacağı öngörüsü(Raşid 1282. s. 391-392) ile geliri daha fazla olduğu düşünülen Trablusşam valisinin bu göreve atanması oldukça calibi-i dikkattir. Çünkü Aslan Paşa sürdürmüş olduğu Cerde Başbuğluğu görevinde de ibka olunmuştur(Raşid 1282. s. 392; Defterdar 1995, s. 607). Bu halde daha sonraki yıllarda da yaşanacağı üzere Cerde başbuğluğu ile Hac emirliği bir kişide toplanmıştır.

1109/1697 senesinde ise Hac emirliğine dair atama daha da sistematik hale gelmiştir. Şöyle ki: Hamid Sancağına mutasarrıf olan Ahmed Paşa'nın babası Salih Paşa daha evvelki yıllarda Hac emirliği yapmış ve hususiyle urban ile mücadele ve ilişkilerde çok başarılı olmuştur (Raşid 1282. s. 464). Kanaatimizce bir evvelki sene Aslan Paşa belki de maddi sıkıntılar vesilesi ile urban saldırısına uğramış ve bu gerekçe ile azl edilmiştir. Yerine yapılacak atamada bölgeden birisi değil daha evvel bu vazifeli yapmış birinin oğlu tercih edilmiştir. Bu durumda akla gelen husus Ahmed Paşa'nın babası ile beraber bu vazifede bulunmuş olduğu bilgisini bir şekilde Dersaadet'e ulaştırıldığı ya da bizzat Ahmed Paşa tarafından arıza ile bildirildiğidir. Ahmed Paşaya bu atamaya ilave olarak Şam valiliği Kudüs, Nablus ve Cebel-i Aclun Sancakları verilmiştir (Raşid 1282. s. 464).

1109/1697 yılında Hac emirliği görevine büyük beklentilerle atanan Ahmed Paşa'nın 1110/1698 tarihinde sebep olduğu hadise oldukça ilginç, bir o kadar da tepki çekmeye müsaittir.

Şöyle ki: Ahmed Paşa Mekke yolculuğu için tüm hazırlıklarını bitirip muhtemelen Şevval ayının içerisinde kervanın başına geçerek Şam'dan Mekke'ye doğru yola çıkacakken ilginç bir şekilde Edirne'ye gelmiştir. Hac emareti tarihinde ender rastlanan bu duruma dair Ahmed Paşa kendince bir bahane bulmuş ise de hazırlıkları nerede ise yılbaşından başlayan Hac kafilesinin yalnız kalmasını devlet asla kabul edemezdi. Haliyle bu ani ziyaret Edirne'de büyük heyecan ve hac için büyük korkuya sebep olmuştur. İlk iş olarak Sayda Valisi Kaplan Paşa yeni Hac emiri olarak atanmış, Ahmed Paşa ise idam edilmiştir (Raşid 1282. s. 478-479).

Belirttiğimiz üzere Hac emirliği tarihinde çok ender rastlanan durumun sebebi ne olabilir? Aklımıza ilk gelen husus Ahmed Paşa'nın hac ile alakalı bir meseleyi görüşmek üzere gelebileceğidir. Ne var ki nerede ise tek görevi Hac kervanının huzur içinde getirip götürmek olan birinin böyle bir düşünce ile Edirne'ye gelmesi pek akla yatkın değildir. Diğer konu ise Ahmed Paşa'nın daha üst bir vezaret alacağı beklentisi ile Edirne'ye gelmiş olduğudur. Böyle de olsa geçen üç yılda kervanı idare eden ve anılan yılda da aynı vazifeyi yürüten birinin Devletin buna verdiği ehemmiyeti bilmediği düşünülemez. Bu durumda aklımıza gelen en mantıklı izahın Ahmed Paşa'nın Sadrazamlık veya kaim-i makamlık beklentisi içinde olabileceğidir.

Bu hadisede aklımıza gelen bir diğer sual ise yeni Hac emiri olarak atanan Sayda valisine bu emrin nasıl ulaştırıldığı ve kafilenin başına geçerek hangi tarihte hacıları Mekke'ye doğru hareket ettirdiğidir. Çünkü normal zamanlarda ve süreçte yeni atamanın Sayda valisine bildirilmesi içe asgari süre yaklaşık 15-20 gün alırdı. Kaynaklarda ve belgelerde ilgili yılda Haccın idaresinde aksama veya gecikme yaşandığına dair bir bilgi bulunmadığına göre, anılan senede işlerin mutad üzerine devam ettiğini kabul etmek durumundayız. Bu kabul ile hac emareti için yeni bir tespit yapmak durumundayız. Yapılan bu uygulamadan hareketle Hac emirliğinde beklenmeyen bir durum yaşanması halinde yeni emir olarak atanacak en yakın kişinin Cerde Başbuğu olduğunu, ya da Şam'a en yakın vilayet olan Sayda valisinin teamülen kabul edildiğini söyleyebiliriz. Yani yukarıda zikrettiğimiz Ahmed Paşa'nın zamansız Edirne ziyareti esnasında kanaatimizce Kaplan Paşa atama fermanı ulaşmadan Hac kafilesinin başına geçmiş ve emirliği yapmıştır. Aksi takdirde böyle bir aksamanın Hac güvenliğini en fazla tehdit eden Urban tarafından bilinmeyeceği düşünülemeyeceğine göre, bahsettiğimiz bir teamül olmasa kafilenin Şam'dan hareket etmesi mümkün olmazdı.

Asker ve Silah Sayısının Artırılması

Zayıflamaya bağlı olarak artan saldırılar sonucunda bölgede görev yapan yeniçeri Ağaları daha fazla silah ve asker talep etmişlerdir. Bu güvensizliğin ilk göstergesi ise kervana yapılan urban saldırıları olmuştur. Urban saldırıları ve ardından yolun güvensiz hale gelmesi devleti yeni tedbirler almaya itmiştir. Aynı durumun bir başka yansıması ise bölgede görev yapan yeniçerilerin fazla para talepleri üzerinde olmuştur. Özellikle Hac güzergâhındaki kalelerde görev yapan yeniçeriler bu tarihlerden itibaren urban saldırıları nedeniyle daha fazla para ve silah talep etmeye başlamışlardır(Barbir 1980, s. 111).

Menzil Kalelerinin Güçlendirilmesi

Hac Yolundaki güvenliğin önemli unsurlarından biri de konaklama mahallerine inşa edilen kaleler ve su havuzları idi. Aslında bir konaklama mahalli olan bu yapılar kanaatimizce Urban saldırılarının artması sonrasında en azından saldırı anlarında kıymetli eşyaların saklanabileceği, diğer zamanlarda da silahların konabileceği muhkem ancak küçük çaplı birer kaleye dönüştürülmüştür. Bu mekânlar aynı zamanda kervanın konaklama, dinlenme ve su temin edilmesi ve yük-binek hayvanlarının bakımlarının yapılması için ara bir istasyon görevini görüyordu. Bunun dışında aşağıdaki konularda da kaleler önemli görev ifa ediyordu.

- Asker ve silah muhafazası
- Kıymetli malların saklanması
- Su tedarik merkezi
- Çevresinde güvenli pazarların kurulması

Urbana(Bedevilere) Daha Fazla Surre Dağıtımı

Nispi olarak Halep'ten itibaren, ama genel anlamıyla Şam'dan itibaren Hac yolunun özellikle doğusu ve batısında Urban denilen çöl Arapları yaşıyordu. Tamamen kabile düzeni ve genelde göçebe bir hayat tarzının belirleyen bu unsurlar hayvancılık ve tarım yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Geçim kalemleri arasında önemli unsurlarda biri yol üstü veya kervan ticareti idi. Güney'den kuzeye düşünüldüğünde Yemen-Şam dolayısı ile Akdeniz ve İstanbul'a ulaşan kervan yolunun her iki tarafında yaşayan bu kabileler için yoldaki konaklarda veya sair yerlerde tüccar ile yaptıkları ticaret ki, özellikle sattıkları mallar hayati önemi haizdi. Aynı yolun Mekke'ye kadar olan bölümü Osmanlı devletinin ana hac kervanı olan Şam Hac kafilesinin Mekke'ye kadar takip ettiği yoldu. Hac kafilesinin bu yolu kullanması yolun güveninin önemini kat kat artırıyordu. Çünkü Osmanlı devletinin hâkimiyeti altındaki toprakları kahir bir ekseriyeti ile Orta Asya, Kafkaslar ve Kırım bölgesinden Hac için yola çıkanlar genelde İstanbul-Şam yolunun kullanırlardı. Aynı zamanda Devlet Merkezinin mukaddes toprakları himayesinin en mühim sosyal ve ekonomik göstergelerinden olan Surre bu yol ile Mekke ve Medine'ye ulaştırılıyordu. Dolayısı ile yolun güvenliği hem devletin vazifesi, hem de siyasi kabul edilebilirliği anlamında oldukça önemli idi. Yolda hem hacılara, hem Surre görevlilerine hem de sair kervan unsurlarına zarar verebilecek en önemli tehlike urban kabileleri idi. Çünkü Kabile şeyhleri Osmanlı devlet yönetiminin Hac kafilesini ve Surre konusundaki hassasiyetini yakinen biliyorlardı. İlk dönemlerde Devletin temel mantığına uygun olarak bu problemin çözümü için aşırı güvenlikçi tedbirler uygulanmışsa da; kabilelerin hayat tarzı ile coğrafyanın zorluğu nedeniyle alınan tedbirler hem başarılı olmamış, hem de uzun vadede uygulanamamıştır. Çünkü bu kabileler hem göçebe, hem hafif silahlı, hem de çöl şartlarına dayanıklı olduklarından takipleri ve tedipleri nerede ise imkânsız idi. Ancak yakalanmaları durumunda içlerinde bir kaçının idam edilmesi mümkün olabilirdi. Dolayısıyla tamamen bertaraf edilmeleri mümkün değildi. Bu durumda Devlet hem kafilenin ihtiyaçlarının karşılanması hem de güvenliğin olabildiğince zaafa uğramaması için kervan yoluna yakın kabilelerle anlaşma yoluna gitmiş ve bunlara aynen Mukaddes şehirlerin ahalileri gibi Surre

tahsis etmiştir. Bununla da kalmayarak yine anlaşılan kabilelere kervanın yapacağı ticaret için öncelik sağlamıştır. Bu ön izahlardan sonra kervan ve hac yolunda Urban kaynaklı güvenlik probleminin temelini ekonomik olduğunu buna bağlı olarak da özellikle Hac kervanına saldırımlarının ve tehdit etmelerini temelinde kendilerine tahsis edilen paralar yani Surre ile Devletin genelde ve hac yolunda kendilerine tanıdığı ticari ve siyasi imtiyazlar olduğunu söylemek mümkündür(eş-Şera, 1426 s. 35; eş Şera 2002, s. 319).

Surre dağıtımı ve devamlılığı bu kabileler için oldukça önemli olduğundan beklenen ölümlerde varsa surreleri oğullarına intikal ederdi. Eğer oğlu yok sadece kızı varsa Şeyhe gönderiler değerli paralar ile elbiseler Surretü'l-bint adıyla kızına ya da kızlarına verilirdi(Memun Abdullah 1999, s. 65).

Şam Urban Şeyhliği

Yukarıdan beri bahsettiğimiz üzere devlet Şam-Mekke arasında güvenlik için değişik tedbirler almıştır. Bunlardan biri de Şam'ın güneyinde yaşayan büyük urban kabilelerinden birini Şam Urban Şeyhi olarak tayip etmektir. Burada temel hedef yol üzerindeki Urban'ın kabileye yardım etmesi olduğu kadar, büyük kabilelerden birinin şeyhi olması hasebiyle en azından onları veya onlara tabi küçük aşiretleri kervana saldırmaktan men etmektir. Urban şeyhinin bir diğer görevi ise Cerdeye aktif asker ve lojistik desteği sunmaktır. Urban Şeyhi olmanın bir diğer avantajı ise Hacılar deve kiralamakta ön plana çıkmaktır (Barbir 1980, s169).

Bu çalışmada ve benzer araştırmalarda çokça rastlanan büyük güvenlik probleminin Urban olduğu göz önüne alınırsa bu tedbirin oldukça önem taşıdığı aşikârdır. Ne var ki zaman zaman Urban Şeyhleri değişik gerekçelerle bu görevlerini ihmal etmişler, hatta urban şeyhi olmalarına rağmen kabileleri ile yollarda kervana veya Cerdeye saldırmaktan geri durmamışlardır.

Bedevisi Kabileleri Hac kervanlarına veya daha geniş manada kervanlara saldırması kanaatimizce İslam öncesi dönemlerde de var olan bir problemidir. Çünkü çöldeki hayat tarzı genelde yeterli barınma ve geçim için her zaman yeterli değildir. İslam döneminde bilhassa Hz. Peygamberin Medineleşme tavsiyesinin belki de bir ucunda bu hususu olduğu düşünülmelidir.

Meselenin konumuzu ilgilendiren tarafı ise ticaret kervanları kadar mukaddes yolculuk olarak kabul edilen Hac yolculuğunun bedeviler tarafından bir geçim vasıtası olarak görülmesidir. Bu durumda Abbasiler de dahil olmak üzere memlukü döneminde gerek Mısırdan yola çıkan kabilelerin güvenliği, gerekse Şam'dan yola çıkanları huzuru için Bedevi kabilelerle anlaşmalar yapılmış olmalıdır. Ancak bugünkü bilgilerimizle bu anlaşmalarını neler olduğunu ve bu kabilelere ne tür ödemeler yapıldığını bilemiyoruz.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise yukarıda işaret edildiği üzere hususiyle Şam Hac yolu büyük önem kazanmıştı. Bu önemin bir tarafı elbette bedevi kabileler ya da Osmanlı

literatüründeki adıyla Urban kabileleri idi. Bu çalışma için bu tabirden kastımız elbette ki Hac yolu tarafında yaşayan Urban kabileleridir.

Urban surresi tertip etmenin temel maksadı elbette ki Urban Kabilelerinin saldırılarını önlemektir. Ancak defterler incelendiğinde bu temel maksadın yanı sıra su ihtiyacının karşılanması, aynı minvalden, Kale görevlilerine yapılan ihsanla, bazı kabilelere verilen paralar ve para dışındaki aynı yardımlar ile aslında tam bir güvenlik kuşatması sağlanmaya çalışılmıştır.

Hususiyle Hac ve ticaret kervanlarını bu kabillerden alışveriş yapmalarının teşvik edilmesi ve bu kabile mensuplarının da menzillere gelerek mallarını satmalarının yolunun açılması aslında meseleyi çözmek yolunda atılan önemli bir adımdır. Çünkü her sene gelecek hazır parayı almak için bekleyen insanların bir süre sonra bunu hak olarak görmeleri ve bu paranın gelmemesi. Az gelmesi ya da yetmemesi durumlarında mutlak hak gibi görmesi kabilelerini davranış yapılarını etkilemiştir.

Her ne kadar devlet karşılıklı veya karşılıksız yıllık urban kabileleri için belli bir para ayırarak Hac emiri marifetiyle bunları dağıtmış ise de, aslında bu para sembolik bir yardımdan ibarettir. Kanaatimizce bir birim Surre hususiyle XVIII. Asırda bir kişinin veya kabilenin ihtiyaçlarına yetmeyecektir. Her ne kadar mutlak aşiret sistemini hâkim olduğu bu çöl kabilelerinde Aşiret reislerin hatırı sayılır surre verilse de hiçbir devlet veya zamanda tamamına yetecek kadar dağıtılması mümkün değildir.

Osmanlı devleti aynen Mekke-Medine ve Kudüs halklarına Surre gönderdiği gibi her yıl Halep'ten Mekke'ye kadar Hac yolu çevresinde olan Urban kabilelerinden büyük bir kısmına Surre göndermiştir.

Cerde Teşkilatının Kuruluşu ve İlk Yılları

XVII. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde daha evvel hac emirliği ve belirli yerlerde bulunan kalelerin güvenlik sistemleri Hac kervanlarının selametine kâfi gelmemeye başladığında Osmanlı devleti Trablusşam Eyaletinin bünyesinde Hacıları korumak maksadıyla bir birlik tesis etmiştir.

1669'dan itibaren başlayıp özellikle 1081/1671 yılında Şam, Hac yolu ve Mekke'de vukua gelen bir kısım hadiseler Cerdenin kurulmasındaki en önemli amil olmuştur. Şöyle ki 1670 tarihinde Hac emiri Süleyman Paşa ile bedevilerin surre dağıtımı hususundaki anlaşmazlığı üzerine Bedeviler Maan civarında kabileye saldırmışlardır. Saldırının başlamasıyla birlikte Süleyman Paşa kabile liderleri ile görüşerek, onlara surrelerinden başka 3000 altın kuruş daha vermeyi teahhüd etmiştir. Ne var ki yanında bu rakamı ödeyecek kadar fazla parası olmayan Süleyman Paşa Hacılara borçlanarak tedarik etmiştir (eş Şera 2002,s. 324)

1671 yılında ise bedevi tehlikesine ilaveten Mekke şerifi ve kardeşi yönetimde zafiyet göstermişlerdir. Bu zafiyete yol boyunca alınan tedbirlerin yetersizliği ve urbanın bundan

cesaret alması eklenince sadece hac kervanı değil, bütün Hicaz ahvali sıkıntılı bir hal almıştır. Yol boyunca fırsat kollayan urban kabileleri hem Mısır hem de Suriye kervanına saldırmışlar, azil edilen şeriflerini de desteği le Yemenden gelen Zeydiler Mekke'yi tazyik etmişlerdir. Medaini Salih civarında Hamud Er-reşid Arapları ile diğer topluluklar yolu kestikleri gibi, su kaynaklarını da engellemişlerdi. Yapılan nispi müdahaleler yeterli olmamış aynı sıkıntılar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir(Memun Abdullah 1999, s. 98). 1671 yılındaki bu saldırı üzerine bölge aşiretlerinden olan İbn Tükman bizzat İstanbul'a bir istid'a yazarak o sırada kafiye rahatsız eden İbn Reşide karşı savaşmak ve bunun için Filistin'den asker toplamak için izin istemiştir(Eş-Şera 1426, s.325). Kısa sürede toplanan ve Maan üzerine yürüyen İbn Türkman liderliğindeki birlik ilk etapta İbn Reşid'e yenilse de bu hadise iki olayın başlangıcı olmuştur.

- 1- Filistin bölgesinden kervanı koruyacak iyi eğitilmiş bir koruma birliğinin oluşturulması,
- 2- Hac emirinin daha güçlü biri olması
- 3- Kafiledaki emire bağlı asker sayısının artırılması

Bunun üzerine devlet, Hama'dan başlayıp Medaini Salih veya el-Ula arasındaki bölgede Hac emirinin yanında ona yardımcı olacak yeni bir birlik kurmuştur. Gerekirse bu birliğin Medine'ye kadar gitmesi de prensip olarak kabul edilmiştir⁶¹.

Hac yollarında bedevileri sebep olduğu saldırılar ve engellemeler ile Mekke çevresindeki karışıklıklar iki bakımdan hem hacıları hem de kutsal şehirleri sıkıntıya sokmuş olmalıdır. Birincisi Hac emirinin güvenlik endişesi ile yollarda daha fazla asker bulundurması ve urbana hediye dağıtması nedeniyle mali yükünün artması. İkincisi ise özellikle Zeydilerin içeriden de destek alarak Mekke'ye tasallut etmeleri.

Başlangıçtan beri kervanı korumak üzere belli sayıda asker bulundurulduğu ve gerektiğinde urbandan destek alındığı dikkate alınırsa, düzensizlik veya ortaya çıkan olumsuzluktan cesaret alan hac emiri ile anlaşmalı ve anlaşmasız urban kabilelerinin kervana saldırdığı bilinen bir vakıa idi. Bu halde Şam Hac Emiri'nin yapabileceği iki şey vardı.

- 1-Korumada görevli asker sayısını artırmak
- 2-Urban'a daha fazla para ve hediye vermek.

Her ikisinin de mali boyutları alışla gelen harcama kalemlerini zorlamış hatta yetersiz bırakmıştır.

⁶¹ Memun Abdullah, s. 98-99 Abdullah bu birliğin adını Emiru'l-arap olarak veriyor.

Zeydilerin tasallutu ise güvenlik endişesinin çok ötesinde anlam taşımaktadır. Bu Osmanlı devletinin hem siyasi hem de dini tavrı göz önüne alındığında asla kabul edemeyeceği ve ihmale gelmeyecek bir hal idi.

Bu gelişmelere karşı Sultan IV. Mehmed ilk olarak mevcut Mekke şerifini görevden alarak yerine Seyyid Berekat'ı atanmıştır. Yeni Şam valisi olan Hac emini 1671 senesinde aldığı tedbirlerle hac kervanını güvenli bir şekilde sevk ve idare etmiş aynı zamanda Hicaz'a da güvence vererek Zeydiler kaynaklı tehdidi nisbi olarak bertaraf etmiştir. Hac emirinin başarısı üzerine Şam valisi kendisine hılat hediye etmiştir(Silahtar 1928, s. 577). Yaklaşan ciddi tehdide rağmen Hac emirini başarıları ve diğer alınan tedbirler mutad olduğu üzere müjdecî başı 1083/1672 yılında İstanbul'a bildirmiştir.

Kanaatimizce 1671 tarihinde Hac yolu ve Hicaz'da yaşanan bu gelişmeler üzerine devlet, Mekke Şerifini değiştirmekten öte bir ilave kararlar alarak güvenlik meselesinin kalıcı olarak çözülmesi maksadıyla yeni bir uygulamalar başlatmıştır. Bu uygulamalardan biri de Trablusşam eyaletinin sorumluluğu altında olmak üzere görevi sadece kervanı koruyacak bir askeri teşkilatın kurulması ve buna gerekirse bölgedeki valilerini destek vermesi olmuştur.

SONUÇ

XVI. Asırda en güçlü çağını yaşayan Osmanlı Devleti 1517 yılından itibaren Hac Yolu ve çevresinde gereken tüm idari, mali ve askeri tedbirleri almıştır. Zaman zaman değişik vesilelerle aksamalar olmuşsa da devletini elindeki ekonomik ve Askeri güç bunların üstesinden gelebilmiştir.

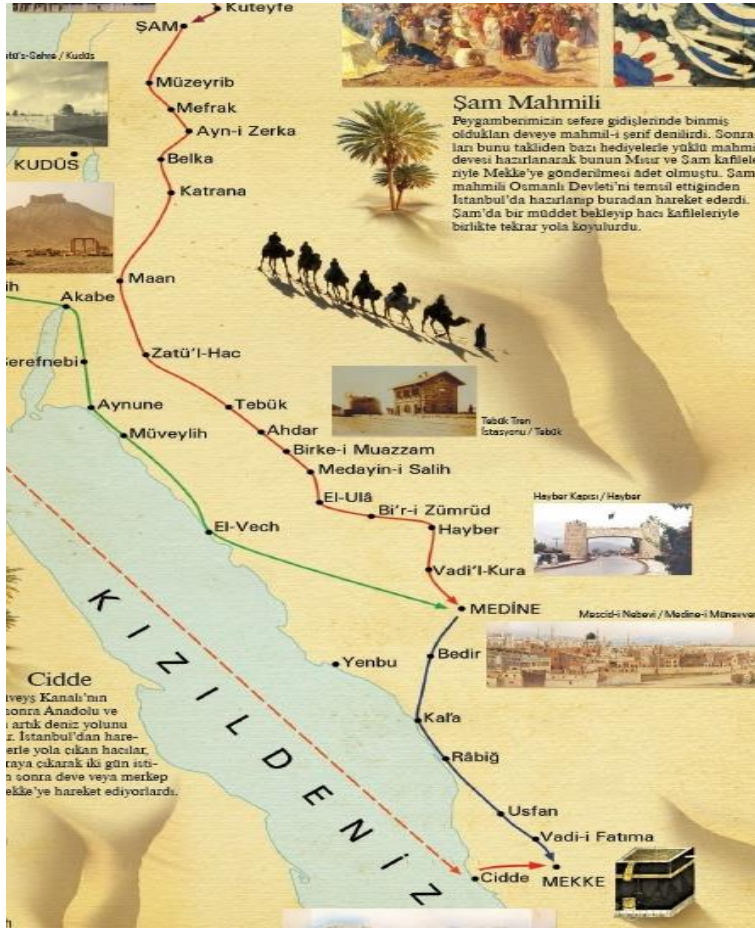
XVII. Asrın ikinci yarısından itibaren uzun süren savaşlar, saltanat sistemindeki olumsuzluklar ve en mühimi ikinci Viyana savaşı sonrası Devletin düştüğü siyasi, askeri ve Ekonomik çıkmazlar Hac Yoluna'da yansımıştır. Bu olumsuzluğun ilk göstergesi Para değerinin ciddi anlamda düşmesi sonucu Surre alan urban kabilelerinde görülmüş, yol çevresindeki kimi kabillere Kervana ciddi zararlar vermişlerdir. Bu dönemde devlet yolun güvenliği için hayati tedbirleri devreye sokmuştur. Yukarıda izah edilen tedbirler sayesinde Osmanlı devleti diğer alanlarda yapamadığı hızlı değişimi ve dönüşümü büyük oranda Hac yolundaki düzenlemeleri ile sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- el-Berzenci, Cafer ibn Seyyid Hasan (1999), *en Nefhu'l-Ferci fi Fethi'l- Çeteci*, (Hazırlayan Mazen Yusuf el Guneymi), Şam.
- Sahillioğlu, Halil (1989), “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, cilt II, İstanbul, 224-227.
- Barbir, Karl K(1980), *Ottoman Rule in Damaskus 1708-1758*, Princeton.
- AtalaR, Münir(1982), *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara.
- Raşid Mehmed Efendi(1282), *Tarih-i Raşid*, cild I-II, İstanbul.
- Atalar, Münir(1995), “Emir-i Hac”, *DİA*, cilt XI, İstanbul, 131-133.
- Rafik, Abdülkerim(1981), "Kafiletü'l-Hacci's-Şami ve Ehemmiyetüha fi'd-Devleti'l-Osmaniyye", *Dirasatü Tarihiyye Mecelletü'-Ilmiyye Fasile*, sayı 6, Şam, 5-28.
- Memun Abdullah Aslan Beni Yunus(1999), *Kafiletü'l-Hacci's-Şami fi Şarki Ürdün fi'l-Ahdi'l-Osmani 1516-1918*, Amman.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa(1995), *Zübde-i Vekayiat: tahlil ve metin: 1066-1116/1656-1704*, (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara.
- eş-Şera, İbrahim Faur, “Mevkıfu Kabailü'l-Bedeviyye min Kafileti'l-Hacci's-Şami ve Hatti'l-Hadidi'l Hıcazi Fi Karni't-Tasi Aşar ve Bidayeti'l-Karni'l-Işrin”, *Mecelletü Fasiletü Mahkemet Tasaddur an Darati'l-Melik Abdülaziz*, sayı.4, Riyad 1426, 35-65.
- eş-Şera, İbrahim Faur(2002), “Mevkıfu Kabaili'l Bedeviyye Min Kafileti'l-Hacci's-Şami fi Karneyni's-Sabi Aşar ve Samin Aşar Miladiyeyn”, *Dirasatu Mecelletü ulmiyye muhakkeme*, Sayı 29, Amman, 319-349.
- Silahtar Fındıklılı Mehmed Efendi(1928), *Silahtar Tarihi*, cilt I, İstanbul.

EKLER

Şam Mekke Hac Yolu

Urban Kabilelerini Gösterir Harita

EVİLİLİKTE ADALET ÖLÇEĞİ (EAÖ) TÜRKÇE FORMU: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Dr. Ahmet Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
ahmet.akin@medeniyet.edu.tr

Kübra Emir, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Ghaffari, Fatehizadea, Ahmadia, Ghasemia ve Baghban (2013) tarafından geliştirilen Evlilikte Adalet Ölçeğini (EAÖ) Türkçe'ye uyarlamak ve geçerlik güvenirliğini incelemektir. Araştırma 200 yakın ilişkisi bulunan birey üzerinde yürütülmüştür. Evlilikte Adalet Ölçeği 20 maddeden ve prosedürel/etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet şeklinde iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçek 1 "asla" ve 5 "her zaman" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin orijinal formunun faktör yapısının Türk çalışma grubunda geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla yapı geçerliği kapsamında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 ve LISREL 8.51 paket programları ile yapılmıştır. Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe Formu'nun yapı geçerliği için uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iki boyutlu modelin yeterli uyum verdiği görülmüştür ($\chi^2= 486.48$, $sd= 164$, $RMSEA= .099$, $SRMR= .033$, $CFI= .94$, $IFI= .94$, $NFI= .91$, $NNFI= .93$). Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .98, prosedürel/etkileşimsel adalet alt ölçeği için .97 ve dağıtımsal adalet alt ölçeği için .96 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .68 ile .88 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe Formu'nun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlilikte Adalet, Geçerlik, Güvenirlik.

TURKISH FORM OF MARITAL JUSTICE SCALE: THE STUDY OF VALIDITY AND RELIABILITY

ABSTRACT

The purpose of this research is to adapt the Brief Regulation of Motivation Scale developed by Kim, Brady ve Wolters (In press) to Turkish language, and to examine its reliability and validity values. Study was conducted on 165 adults. Brief regulation of motivation Scale consists of 12 items and two factors as Regulation of motivation and Willpower. Each item was rated on a five point Likert-type. Reliability of the scale was examined by Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes of the scale were performed with SPSS 20 and LISREL 8.51 package programs. Confirmatory factor analysis showed that the two-dimensional model provided sufficient fit ($\chi^2= 95,82$ $df= 51$, $RMSEA= .073$, $GFI= .95$, $SRMR= .049$, $CFI= .95$, $IFI= .96$, $NFI= .92$). The Cronbach alpha internal consistency reliability coefficients were .86 for Regulation of motivation subscale, .89 for the Willpower subscale. Corrected item total correlation coefficients of the scale ranged from .36 to .83. These results show that the Brief Regulation of Motivation Scale Turkish Form is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Marital Justice, Validity, Reliability.

GİRİŞ

Evlilik sosyal, duygusal ve fiziksel anlamda bireylere katkı sunan ve toplumsal güvenin gelişmesini sağlayan bir kurumdur. Evli bireylerin fiziksel anlamda daha sağlıklı oldukları, kendilerini daha iyi hissettikleri ve özellikle evliliklerinin mutlu bir süreçte gelişmesi durumunda varoluşsal anlamda da bütünlük hislerini koruyabildikleri araştırmalar tarafından saptanmıştır. Bu yönüyle bakıldığında sosyal bir yapı olan evlilik belli bir noktadan sonra bireyin gelişimine yardımcı olurken aynı zamanda toplumsal refaha ivme kazandırmaktadır. Dolayısıyla birey ve toplum arasında bir dinamizm oluşturmakta ve her ikisine de işlerlik kazandırmaktadır. Bununla birlikte önemli bir nokta evliliğin sağlıklı ve işlevsel olmasıdır. Diğer bir deyişle evliliğin bireye ve topluma optimal bir denge sunabilmesi için saygı, adalet ve güven gibi bir dizi değişkeni bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bu tür bir yapı içermeyen evlilikler bireyin ve toplumun gelişimini ve sağlığını daha da olumsuz bir konuma getirebilmektedir.

Günümüzde evlilik ve huzur kavramlarının bir araya gelmesinin giderek zorlaştığı dikkate alındığında, evlilik öncesi ve sonrasını etkileyen faktörlerin objektif bir biçimde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle evli bireylerin ilişkilerine yönelik algıladıkları adalet düzeylerini geçerli ve güvenilir olarak değerlendirebilecek ölçme araçları olası problemlerin önlenmesinde son derece önemlidir. Bu araştırmanın amacı Ghaffari, Fatehizadea, Ahmadi, Ghasemia ve Baghban (2013) tarafından geliştirilen Evlilikte Adalet Ölçeğini (EAÖ) Türkçe'ye uyarlamak ve geçerlik güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu: Araştırma kapsamına 18 yaş üstündeki yetişkin bireyler dahil edilmiştir. Çalışmanın örneklemini, 200 evli birey oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı: Ghaffari ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen Evlilikte Adalet Ölçeği, 20 maddeden oluşmaktadır. 1-Asla, 2- Nadiren, 3-Ara sıra, 4-Sıklıkla ve 5-Her zaman şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahip olan ölçek; prosedürel/etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet şeklinde iki alt boyuttan oluşmaktadır. Prosedürel/etkileşimsel Adalet boyutunda 12 madde (örneğin; a. Eşim evlilik hayatımızda yaptığı planlar ve verdiği kararlar için uygun gerekçeler sunar ve b. Eşim benimle açık, şeffaf ve güvene dayalı bir ilişkiye sahiptir), Dağıtımsal Adalet boyutunda 8 madde (örneğin; a. Evlilik hayatımdaki sorumluluklarım hakkaniyetlidir ve b. Evliliğim için sergilediğim çabaların karşılığında eşim beni takdir eder) bulunmaktadır.

Ölçeğin orijinal formunun yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk katsayısı .97 olarak bulunmuştur. Açımlayıcı faktör analizinde toplam varyansın %66.70'sini açıklayan ve öz-değeri 1.5'in üzerinde olan iki boyut elde edilmiştir. Birinci boyut olan Prosedürel/etkileşimsel Adalette yer alan maddelerin

faktör yükleri .59 to .96, ikinci boyut olan Dağıtımsal Adalette yer alan maddelerin faktör yükleri .58 to .86 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin uyum geçerliği için yapılan korelasyon analizi sonucunda Revize Edilmiş Eş Uyum Ölçeği ile Evlilikte Adalet Ölçeği arasında pozitif ($r = .79$), Evlilik Çatışması Ölçeği ile Evlilikte Adalet Ölçeği arasında negatif ($r = -.43$) ilişki bulunmuştur. Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .97, prosedürel/etkileşimsel adalet alt ölçeği için .96, dağıtımsal adalet alt ölçeği için .93 olarak bulunmuştur. 2 ay arayla yapılan test-tekrar test güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .84, prosedürel/etkileşimsel adalet alt ölçeği için .81, dağıtımsal adalet alt ölçeği için .87 olarak bulunmuştur.

Çeviri İşlemi: Veri toplamak için uygulamaya başlamadan önce öncelikle ölçeği geliştiren yazardan izin istenmiş ve ölçeğin uyarlanabileceğine dair gerekli izin alınmıştır. Sonrasında ölçek dört kişilik bir komite tarafından İngilizceye tercüme edilmiş. Denemelik form incelenmiş ve yazım ve alan uygunluğu açısından gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

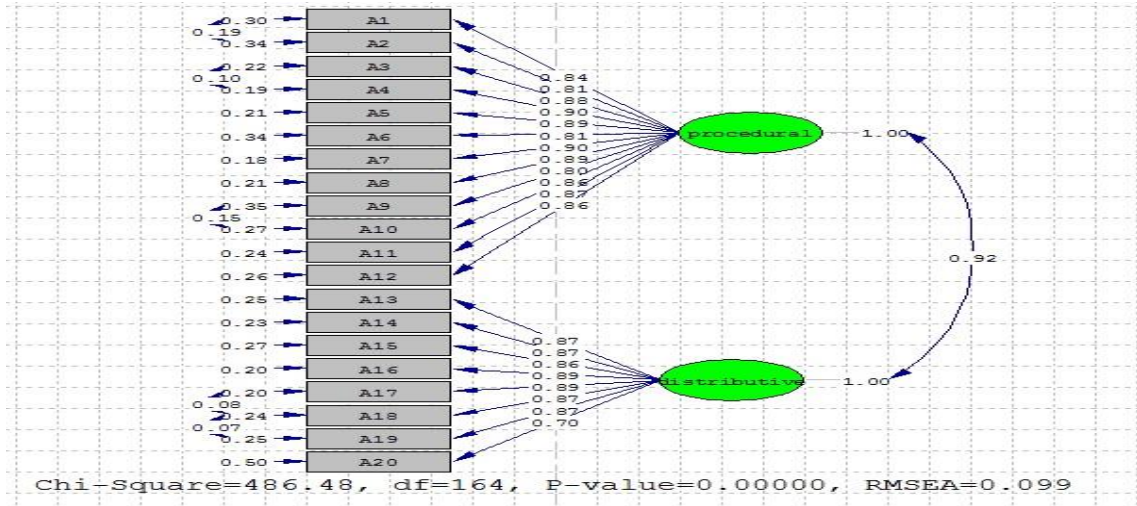
İşlem: Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin orijinal formunun faktör yapısının Türk çalışma grubunda geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla yapı geçerliği kapsamında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 ve LISREL 8.51 paket programları ile yapılmıştır.

BULGULAR

Madde Analizi: Tablo 1’de Evlilikte Adalet Ölçeğine ait ortalama, standart sapma ve düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları yer almaktadır.

Yapı Geçerliği: Evlilikte Adalet Ölçeği özgün formu 20 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliğini incelemek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA’ya ait standardize değerler Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Evlilikte Adalet Ölçeği DFA standardize değerler

Şekil 1’de yer alan Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe formuna ait uyum değerleri ($\chi^2(164)=486.48$, RMSEA= .099, SRMR= .033, CFI= .94, IFI= .94, NFI= .91, NNFI= .93) kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Ancak 1.-2., 3.-4., 9.-10. ve 17.-18. maddeler arasında ikili hata kovaryansları ile modifikasyon yapılmıştır.

Güvenirlilik: Evlilikte Adalet Ölçeği’nin güvenirliği için Cronbach Alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısına bakılmıştır. Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .98, prosedürel/etkileşimsel adalet alt ölçeği için .97, dağıtımsal adalet alt ölçeği için .96 olarak bulunmuştur.

Tablo 1: Evlilikte Adalet Ölçeği Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları

Madde no	Düzeltişmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları	Madde silindiğinde Cronbach Alfa
A1	,826	,979
A2	,812	,979
A3	,870	,979
A4	,879	,979
A5	,862	,979
A6	,801	,979
A7	,880	,979
A8	,860	,979
A9	,801	,979
A10	,848	,979
A11	,850	,979
A12	,848	,979
A13	,850	,979
A14	,824	,979
A15	,812	,979
A16	,837	,979

A17	,853	,979
A18	,857	,979
A19	,832	,979
A20	,677	,980

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma Evlilikte Adalet Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve Türkçe formun geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yapı geçerliği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde, Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe formunun faktöryel yapısının orijinal formla uyumlu olduğu, uyum indeksi sınırları göz önüne alındığında, modelin iyi uyum verdiği ve sonuç olarak ölçeğin orijinal faktör yapısının Türkçe formun faktör yapısıyla uyduğu görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi ile model-veri uyumuna ilişkin olarak Ki-kare (χ^2), χ^2/sd , RMSEA, SRMR, CFI, GFI, IFI ve NFI istatistikleri kullanılmıştır. Hesaplanan χ^2/sd oranının 5'ten küçük olması, GFI değerinin .90 olması, model-veri uyumunu göstermektedir (Marsh & Hocevar, 1988). Bununla birlikte, SRMR değerinin 0'a yakın olması, CFI ve IFI'nin 1'e yakın olması, NFI'nin .90 olması model veri uyumunun yeterli olduğunun göstergesidir (Hu & Bentler, 1996; Marsh, Balla, & McDonald, 1988; Schermelleh-Engel, Moosbrugger, & Müller, 2003).

Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe formunun güvenilirlik katsayıları son derece yüksektir. Araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için öngörülen güvenilirlik düzeyinin .70 olduğu (Tezbaşaran, 1996) dikkate alınırsa, ölçeğin güvenilirliğini belirlemeye yönelik olarak elde edilen bulgular ölçeğin yeterli düzeyde güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Madde analizi sonucunda, ölçeğin madde-toplam korelasyon katsayılarının .30 ölçütünü karşıladığı ve ölçekten madde atılmasına gerek olmadığı görülmektedir.

Evlilikte Adalet Ölçeği Türkçe Formu'nun geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen tüm bulgular, ölçeğin evli bireylerin evlilikte adalet algılarını belirlemek amacıyla yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Gelecek araştırmalarda ölçeğin test tekrar test yöntemiyle güvenilirliğinin belirlenmesi önerilebilir. Bunun yanı sıra ölçeğin uyum geçerliği; geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış başka ölçekler aracılığıyla incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Ghaffari, M., Fatehizadea, M., Ahmadia, S. A., Ghasemia, V., & Baghban, I. (2013). Construction and validation of the Marital Justice Scale: Adaptation of Social Justice Theory in marriage. *Europe's Journal of Psychology*, 9(4), 731-743.
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1996). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391-410.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness of fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Tezbaşaran. A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

ENDÜLÜS'TE GELİŞEN İLMÎ VE FİKRÎ HAYATIN AVRUPA'YA ETKİSİ*

Dr. Selim Kaya, Afyon Kocatepe Üniversitesi
skaya@aku.edu.tr

ÖZET

İslam kültür ve medeniyetinin bir parçası olan bilim ve düşünce, Endülüs'te yeni bir ivme kazanmış ve Avrupa'yı etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa halklarının değişimine ve dönüşümüne öncülük eden temel etkenlerin ilki Endülüs olmuştur. İslam kaynaklı ilim, hikmet, estetik ve zarafet ile Endülüs'te ortaya çıkan fikri hayat, Avrupa'yı siyasi, edebî, zirai, içtimai ve mimari gibi pek çok alanda etkilemiştir. İslam kültürü ile donatılan Kurtuba, camileri, hanları, hamamları ve çarşılarıyla göz kamaştırırken, İşbiliye, Tuleytula, Sarakusta, Batalyevs, Gırnata ve Belensiye gibi şehirler de her bakımdan gelişmiş ve yaşanılacak hale gelmiştir. Endülüs şehirlerindeki atölyelerde pamuk, keten, yün ve ipek üretilmiş, Müslümanlar tarafından hazırlanan giysiler İspanya ve Avrupa'da hem soylular ve krallar hem de din adamları tarafından tercih edilmiştir. Avrupa üniversitelerine öncülük ve örneklik eden Endülüs medreselerinde her din ve ırktan insan öğrenim görmüştür. Meşhur Katolik Hristiyan Dominicus Gondislavi ile Hugh Santalla ve Yahudi Abraham İbn Ezra, Endülüs medreselerinde öğrenim gören farklı din ve ırktan birkaçıdır. Müslüman âlimlerden ez-Zehravî, İbn Rüşd ve İbn Hâtime Avrupa felsefesine ve tıbbına ışık tutarken, İbnü'l-Baytar, botanik ve eczacılık alanlarında bin dört yüz farklı bitki ve ilacın ansiklopedik tanım ve tarifini ortaya koymuştur. Mesleme el-Mecritî ve öğrencisi Ebul-Kasım b. es-Semh el-Hendesî, aritmetik, geometri ve astronomi alanlarında pek çok eser kaleme almıştır. Avrupa'da gerçekleşen Rönesans ve bilim devriminin temelleri Endülüs'te atılmıştır. Bu bildiride Avrupa bilim ve düşüncesinin kaynağı olan Endülüslü bilim insanlarının yarımada ve kıtaya etkileri ile yansımaları ele alınacaktır. Endülüs İslam medeniyetinin Hristiyan Avrupa dünyasına ilmi ve fikri etkisi incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Endülüs, Avrupa, İlim, Fikir.

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 18.KARİYER.14 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

THE EFFECT OF SCIENTIFIC AND INTELLECTUAL LIFE DEVELOPED IN ANDALUSIA ON EUROPE

ABSTRACT

Science and thought as part of the Islamic culture and civilization gained a new momentum in Andalusia and influenced Europe. The first of the main factors leading the change and transformation of the medieval European peoples was Andalusia. Intellectual life, wisdom, aesthetics and grace with the intellectual life that emerged in Andalusia, has affected Europe in many areas, such as political, literary, agricultural, interior and architecture. Equipped with Islamic culture, Cordoba dazzled with its mosques, inns, baths and bazaars, cities like Sevilla, Toledo, Zaragoza, Badajoz, Granada and Valencia have become well advanced in all respects and to live. In the workshops in Andalusia, cotton, linen, wool and silk were produced, the clothes produced by Muslims were preferred by both nobles and kings and clergy in Spain and Europe. In the Andalusian madrasas, which pioneered and exemplified the European universities, people of all religions and races studied. Famous Catholic Christian Dominicus Gondislavi and Hugh Santalla and Jewish Abraham Ibn Ezra are some of the members of different religions and ethnic groups who studied in the Andalusian madrasas. While the Muslim scholars of ez-Zehravi, Ibn Rushd and Ibn Hâtime shed light on European philosophy and medicine, Ibn al-Baytar revealed the encyclopedic definition and description of a thousand and four hundred different plants and drugs in the fields of botany and pharmacy. Mesleme al-Mecritî and his student Ebul-Kasım b. al-Semh al-Hendesi has written many books in the fields of arithmetic, geometry and astronomy. The foundations of the Renaissance and scientific revolution in Europe were laid in Andalusia. In this paper, the effects of the Andalusian scientists, the sources of European science and thought, on the peninsula and the continent will be discussed. The scientific and intellectual impact of the Islamic civilization of Andalusia on the Christian European world will be studied.

Keywords: Andalusia, Europe, Science, Idea.

GİRİŞ

İslam dünyası ortaçağ Avrupasını en çok Endülüs ile etkilemiştir. Müslümanların "davetsiz misafir" olarak geldiği İspanya'dan yayılan ilim ve kültür, bütün Avrupa'ya intikal etmiş ve böylece zaman içinde Batı Medeniyeti doğmuştur. Ancak Müslümanların Hristiyan dünyasına yaptığı katkı, etki ve değişimin kıymet ve değeri uzun yıllar boyunca ya küçümsenmiş⁶² ya da görmezlikten gelinmiştir.

İslam kültürünün Avrupa'ya tesiri İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethinden sonra olmuştur. Latin Hristiyan dünyasının hemen yanında yeni bir devlet kuran Müslümanlar, İspanya'da sadece askeri ve siyasi bir güç değil, aynı zamanda ilmi ve kültürel güç olmuştur. Özellikle de III.Abdurrahman döneminin (912-961) sonuna kadar gerçekleştirilen İslamî eğitim, bilim ve sanat çalışmaları Avrupa'yı beslemiştir. Endülüs, önce Doğu'nun Batı'ya açılan ilk bilim ve kültür penceresi, sonra da Batı'nın dünyaya açılan medeniyet kapısı olmuştur.

İLMÎ VE FİKRÎ HAYATIN DİNAMİKLERİ VE AVRUPA'YA ETKİLERİ

Endülüs'te yaşayan Müslümanlar güncel yaşamda ayrıca sosyal ve kültürel hayatın her alanında Avrupa'ya etki etmiştir. Endülüs Müslümanları bilgi birikimleri ve yaşam tecrübelerini Avrupa halkları ile paylaşmıştır. Örneğin Endülüs'te faaliyet gösteren belediyeler, Müslümanların Ortadoğu'da tevarüs ettikleri binlerce yıllık şehir hayatı tecrübelerine dayanmıştır. İspanyolca'daki pek çok ölçü ve tartı terimi Müslümanlar eliyle Arapça'dan alınmıştır. Müslümanlar hem nazari hem ameli musikiyi Endülüs'te en güzel şekilde icra etmişlerdir. Endülüs'te yaşayan Hristiyan halkın önemli bir kesimi günlük hayatlarında Arapçalaşmış kelimelerle dolu Latin lehçesi kullanmaları sebebiyle eleştirilmiş ve "Araplaşanlar" olarak tenkit edilmiştir. Nitekim Piskopos Alvar, 854 yılında Arap şiirinin çok fazla tesirinde kalan ve bu sebeple de Latinceyi bırakıp Arapça öğrenen Hristiyan gençlerin durumundan yakınmıştır (Watt, 1986, s. 34-36).

Cerrahî alanında getirdiği yeniliklerle tanınan Endülüslü tıp âlimi Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî (ö.1013), meşhur eseri *et-Tasrîf li-men Aceze ani't-Te'lîf* ile büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu eser İbn Hazm (ö. 1064) tarafından "tıp sahasında konu bakımından en kapsamlı, ifade ve uygulama bakımından en güzel eser" olarak nitelendirilmiştir (İbn Hazm, 1968, 18). Hadis ve biyografi âlimi Humeydî (ö.1095) de Zehrâvî'yi tıp alanında yetişmiş ilim ve fazilet ehli bir âlim, eseri *et-Tasrîf*'i de büyük ve önemli bir eser olarak zikretmiştir (Humeydî, 1989, 325-326). Doğu İslâm dünyasının tıp tarihçilerinden İbn Ebu Usaybia (ö.1269) da Zehrâvî'yi basit ve mürekkep ilâçlar hususunda tecrübeli, doğru tedavi uygulayan

⁶² "Yunanlılarda gördüğümüz zekâ ve ilmi tahayyül kabiliyeti ile orijinal düşüncenin bir benzerinin Müslümanlarda da olduğunu düşünmek hatadır. Zira Müslüman Arapların yaptığı, aslında Yunanlıların ilminin muhafaza edilerek büyütülmesi ve geliştirilmesidir". Bkz: Carra de Vaux, "Astronomy and Mathematics", *The Legacy of İslam*, Oxford University Press, London 1931.

iyi bir tabip (İbn Ebû Usaybia, 501) olarak tavsif etmiştir. Ez-Zehrâvî tıbbın pek çok dalıyla ilgilenmişse de en çok cerrah özelliğiyle tanınmıştır. Avrupa’da Abulcasis, Albuchasius, Abulcasis, Alcarani, Alcaravius, Alzahavi, Ezzahravi, Ezaharagui gibi adlarla anılmış ve cerrahînin pîri kabul edilmiştir. Ez-Zehrâvî’nin ansiklopedi niteliğindeki *et-Tasrîf*’i, Batı İslâm dünyasında tıp alanında yazılan en muhtevalı ve Avrupa’da en çok rağbet gören eser olmuştur. Ez-Zehrâvî’nin bu eseri elli yıllık şahsî tecrübelerinin sonuçlarını vermesi, ayrıca cerrahî operasyonlara dair açıklamaları ve içerdiği âlet resimleri sebebiyle İslâm dünyasından çok Batı’da etkili olmuş, birçok Batılı hekim bu eserden istifade etmiştir. Eserin özellikle cerrahîye dair kısımları Latince’ye çevrilmiş, yazma nüshaları İspanya, İtalya ve Fransa’da istinsah edilmiş, XV ve XVI. yüzyıllarda defalarca basılmıştır. Fransa’da cerrahînin babası kabul edilen Guy de Chauliac’e esin kaynağı olan ve yaygın biçimde kullanılan eser XVIII. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür (Kahya, 2013, 189-190).

Endülüslü Müslüman âlimler matematik ve astronomi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Bu konuda Mesleme el-Mecritî (Madridî), İbnü's-Semh ve İbnü's-Saffar ile İbn Ebi'r-Rical (Abenragel) öne çıkan isimler olmuştur. XII.asrın sonlarına doğru İşbiliye (Sevilla) şehrinde bilhassa kürevî trigonometri hakkındaki eseri ile meşhur Cabir ibn Eflah ile Aristo felsefesinin ihya edildiği döneme uygun olarak Batlamyus'un bazı nazari düşüncelerini tenkid eden el-Bitruci (Alpetragius) yetişmiştir (Watt, 1986, 45).

Endülüslü âlim Ebû Muhammed Câbir b. Eflah el-İşbilî (ö. XII. yüzyıl), “Batı’da Geber adıyla bilinen, ortaçağda İslâm dünyasından çok Batı’da Batlamyus’u eleştiren bir astronom olarak tanınmıştır. Batlamyus’un meşhur eseri *el-Mecistî*’deki yanlışları düzeltmek üzere *Kitâbü'l-Hey’e fî Islâhi'l-Mecistî* adlı kitabını kaleme almıştır. *Kitâbü'l-Hey’e*, önce Latince’ye çevrilmiş ve yayımlanmış, sonra 1274’te Moses b. Tibbon ve bir süre sonra Jakob b. Mâhir İbrânîce’ye çevirmişler, bu çeviriyi de 1335’te Samuel b. Judah yeniden gözden geçirip düzeltmeler yaparak yayımlamıştır. Câbir’in eserin giriş kısmına koyduğu küresel trigonometri bilgileri çok önemlidir; meselâ C açısı dik bir küresel üçgen için “ $\cos A = \cos a \cdot \sin B$ ” bağıntısına eş değer bir formül vermiştir ki bu o döneme göre büyük bir başarıdır. Düzlem trigonometride ise Batlamyus yöntemine göre hareket etmiş ve kosinüs yerine kirişleri kullanarak problemlerin çözümünü başarmıştır. Câbir, eserinde Batlamyus’un bazı görüşlerini eleştirmiş ve bu arada iç gezegen Merkür (Utârid) ve Venüs’ün (Zühre) görülebilir paralaksı (uzaklık açısı) olmadığını iddia eden ve güneşe 3 dakikalık bir paralaks atfeden tezini de haklı olarak reddetmiştir”. “Câbir’in ilim âlemine yaptığı en önemli katkı, Batı trigonometrisi üzerinde olmuş ve özellikle etkisi, Regiomontanus’un “*De Triangulis*” (üçgenler hakkında) adlı eserinde hissedilmiştir. Batı’da şahsını ve eserlerini konu alan pek çok çalışma yapılan Câbir b. Eflah’ın küresel trigonometriyle ilgili tesirleri konusunda R. P. Lorch tarafından “*Jâbir Ibn Aflah and His Influence in the West, Manchester 1970*” başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır” (Dizer, 1992, 532-533).

Endülüslü astronom İbnü’z-Zerkâle Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ en-Nakkâş et-Tuleytûlî el-Kurtubî (ö.1100) “Tuleytula’nın büyük hayranlık uyandıran su saatlerini imal etmesiyle ün kazanmıştır. İbnü’z-Zerkâle’nin saatleri oldukça kesin bir ay takvimini esas almış ve bir ölçüde

Avrupa’da XVII. yüzyılda yaygın olan saatlere öncülük etmiştir. İbnü’z-Zerkâle, Kastilya-Leon Kralı VI.Alfonso’nun 1078’de Tuleytula’yı zaptetmesinin ardından Kurtuba’ya yerleşmiş ve çalışmalarını burada sürdürerek Regulus yıldızının boylamını ve gezegenlerin en yüksek noktalarını belirlemiştir”. Hazırladığı *Tuleytula Zîci*’nin, Latince tercümeleri günümüze ulaşmıştır. “Bu zîc Batı dünyasında çok etkili olmuş, 1140’larda hazırlanan ve XII.yüzyıl boyunca bütün Avrupa’da kullanılan Marsilya Cetvelleri ona dayanarak düzenlenmiştir. İbnü’z-Zerkâle bu eserinde, yıldızlara nisbetle güneş apojesinin (medâr-ı şemsin evc noktası) hareketini güneşin tâdil merkezinin yüzyıllık bir değişimi olarak açıklamıştır ki bu keşif onun astronomi ilmine yaptığı en önemli katkı olmuştur.

Bu çalışmasıyla yirmi beş yıllık rasatlardan faydalanarak güneş apojesinin öz hareketinin, batıdan doğuya doğru yılda 12.04 saniyelik bir değişim gösterdiğini bulmuştur ki bu değer bugünkü ölçülere göre 11.8 saniyedir. İbnü’z-Zerkâle, ekliptiğin eğimi rasatları ile daha önceleri bulunmuş değerleri mukayese ederek bu eğimin 23° 33' ile 23° 53' arasında salındığı sonucuna varmış, bununla beraber yanlış olarak ekinoks (gece ile gündüz eşitliği) noktasının titrediğini kabul etmiştir. Batlamyus astronomisinde güneşin evc noktası sabit ve tâdil merkezi de değişmez olduğundan bu durumu göz önünde tutarak güneş için yeni bir teori önermiş ve bununla tâdil merkezindeki düzensizliği ortadan kaldırmıştır. İbnü’z-Zerkâle bu teorisiyle Batlamyus astronomisine büyük bir darbe vurmuştur.

Nitekim Paris Rasathânesi müdürlerinden Laland, L’astronomie adlı kitabında İbnü’z-Zerkâle’nin astronomiye çok önemli bir katkıda bulunduğunu belirtmiş, ve nazariyesini Copernicus’un kullandığını, Horacius’un aya uyguladığını ve daha sonra da Newton ile Halley tarafından bugünkü astronomiye uyacak şekle getirildiğini yazmıştır. İbnü’z-Zerkâle’nin bu keşfi Marsilya Cetvelleri’nde de gösterilmiş, ayrıca XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Ebü’l-Hasan Ali adlı bir astronom tarafından da açıklanmaya çalışılmıştır. G.J.Toomer, İbnü’z-Zerkâle’nin güneşin hareketi teorisiyle ve bu teorinin Latin dünyasına ve Rönesans astronomi geleneğine etkisiyle ilgili iki önemli çalışma yayımlamıştır. Julio Samsó ve Eduardo Millas, İbnü’z-Zerkâle’nin bu eserinin astronom İbnü’l-Bennâ el-Merrâküşî üzerindeki etkisini incelemişler, bu etkinin İbn İshak, İbnü’l-Kemmâd ve İbnü’l-Hâim’in eserleriyle İbnü’l-Bennâ’ya intikal ettiğini tesbit etmişlerdir” (Dizer, 2000: 243-244).

İbn Bâcce adıyla tanınan, Batı İslâm dünyasında yetişen ilk Müslüman filozof olan Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîğ b. Bâcce et-Tücîbî el-Endelüsî es-Sarakustî (ö.1138) Batı literatüründe genellikle Avempace diye anılmıştır. Meşhur tabip Ebü’l-Alâ İbn Zühr ile dil ve edebiyat âlimi İbnü’s-Sîd el-Batalyevsî’nin de muhalif olduğu İbn Bâcce sıkıntı bir yaşam geçirmiş olmakla birlikte bilim ve felsefe alanında şöhret kazanmıştır. Şiir ve müzik alanındaki derinliği felsefedeki şöhretinden daha az olmamıştır. Kendisini dinsizlikle itham eden Feth b. Hâkân bile onun edebiyatçı ve şâirlik yönünü takdir etmiştir. Endülüs’te yaygın bulunan felsefi eserleri anlama ve yorumlama konusunda Endülüs Emevî halifesi II.Hakem döneminden (961-976) sonra İbn Bâcce’ye gelinceye kadar dikkate değer bir gelişme olmamıştır. İbn Tufeyl de

İbn Bâcce'nin o döneme kadar Endülüs'te felsefî disiplinlerde yetişmiş en güçlü fikir adamı olduğunu kaydetmiştir (Aydınlı, 1999, XIX, 349)

İbn Bâcce, felsefî literatür bakımından oldukça yüklü bir mirasa sahip bir ortamda yaşamıştır. “Bu dönemde Eflâtun ve Aristo gibi Grek filozoflarının yanı sıra Doğulu büyük İslâm filozoflarının birçok eseri de, ya bizzat ya da şerhleri aracılığıyla Endülüs'e ulaşmıştır”. İbn Bâcce, Aristo'nun bütün eserlerini, Eflâtun'un *Politeia* (Devlet), *Phaidon* vb. diyalogları, Galen ve Hipokrat'ın yazıları okumuştur. İslâm filozofları arasında İbn Bâcce'nin ismen zikrettiği ve büyük ölçüde etkilendiği filozof ise Fârâbî'dir (Aydınlı, 1999, 349). “Aristo'nun çeşitli eserlerini şerheden İbn Bâcce onları model alarak bazı telif çalışmaları da yapmıştır. Bu sebeple İbn Rüşd ile zirveye ulaşacak olan Aristo şârihliği bakımından İbn Bâcce önemli bir konumda bulunmuştur. İbn Bâcce, Gazzâlî'nin kişiliğinde sûfileri eleştirmiştir. İbn Bâcce'nin Gazzâlî'ye yönelik tenkitleri “tehâfüt” geleneğinde bir basamak oluşturmıştır. Onun teorik bilgi ve aklî araştırma lehine mistisizme yönelttiği eleştiri, Endülüs'te akla dayalı bir kültür ortamının oluşturulmasına ciddi katkılar sağlamıştır”. İbn Bâcce, astronomi ve tabiat felsefesine birtakım yeni yorumlar getirmiş ve kendinden sonraki filozoflar vasıtasıyla Batı Avrupa'da yankılar uyandırmıştır. İbn Bâcce'nin hareket ve dinamik alanlarında ileri sürdüğü görüşleri modern fiziğin kuruluşu aşamasında ciddi katkılar sağlamıştır (Man Ziyade, 1985, 102 vd.; Moody, 1951, 191-192; Aydınlı, 1999, 349).

İbn Bâcce, insanın bir mikrokozmoz, bir âlem-i suğrâ olduğunu, kâinatın bütün yönlerini muhtelif nisbetler de ihtiva ettiğini ifade etmiştir. İnsan belli varlık alanlarının özelliklerini belli oranlarda kendinde taşıdığı için âlemin küçük bir modelidir demiştir. İbn Bâcce, kötü bir toplumda yaşamak zorunda kalan iyi bir insan, mutlu değilse mutlu olabilmek için; mutlu ise mutluluğunu devam ettirebilmek için nasıl bir yol takip etmelidir sorusuna cevap aramıştır. Fikirleriyle ve insan anlayışı ile kendisinden sonra gelen İbn Tufeyl ve İbn Rüşd'ü etkilemiştir. Aristocu geleneğe bağlı olmakla beraber Aristo'nun hareket teorisini temsil etmiş ve ortaya koyduğu teori batı dünyasında tanınmış ve Galilei üzerinde etkili olmuştur (Bolay, 1996, 50-51).

Endülüslü filozof, astronom ve hekim İbn Tufeyl, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî (ö.1185) "fiziki astronomi" yaklaşımını formüle etmiştir. Felsefî eseri *Hay b.Yakzan*'ı İbn Sina'nın ifade ettiği “meşriki hikmet”in sırlarını açıklamak için kaleme almıştır. “İbn Tufeyl, sosyokültürel yönden herhangi bir şartlandırmaya maruz kalmadan tamamıyla el değmemiş tabii çevrede her şeyi kendi kendine öğrenen bir kahramanı kurgulamak suretiyle düşünce sistemini fitrat kavramına dayandırmak istemiştir. İbn Tufeyl'e göre âlem ister hadîs isterse kadîm kabul edilsin her iki durumda da zorunlu olarak Tanrı'nın varlığı fikrine götürmektedir. İbn Tufeyl, İbn Sina ve Gazzali'nin eserlerinden hareket ederek bahis ve nazar yöntemiyle zevk ve müşahade tecrübesinin bir sentezine ulaşmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, daha sonra Şehabeddin es-Sühreverdi'nin (Maktûl) *Hikmetü'l-İşrak* adlı eserinde sistemleştirmiştir. İbn Tufeyl'e göre felsefî, tasavvufî ve kitlesel idrak düzeyleri farklılık arz etmekle birlikte esas itibarıyla din bütün bu seviyeler için

anamlı olan nebevi bir ęğretidir". İbn Tufeyl'in sistemini oluşturan fikirlerinin yer aldđđ en ęnemli eseri *Hay b. Yakzan* biręok Doğu ve Batı diline ęevrilmiřtir (Kutluer, 1999, 419-423).

İbn Tufeyl, "İbn Rüşd'ü belli ęlęüde etkilemiştir. Ama asıl ęnemli etkisi Batı dűřüncesine olmuştur. Bu etki, *Hay b. Yakzan*'ın Moise de Narbanne tarafından 1349 yılında İbranice'ye tercüme ve řerh edilmesiyle başlamış, daha sonra Latince tercümesi ile devam etmiştir. Eserin ęeřitli Batı dillerine ęevrilmesiyle de *Hay b. Yakzan* Batı felsefe dűnyasında yaygın bir şöhrete sahip olmuştur. Bu eserdeki fitri aklın mutlak hakikate ulaşabileceği şeklindeki ana fikir Batı'da ęylesine etkili olmuştur ki Simon Ockley, *The Improvement of Human Reason* adıyla yayımladığı *Hay b. Yakzan*'ın İngilizce tercümesi ięin yazdığı girişte böyle bir fikrin yaygınlaşmasından duyduğu tedirginliği dile getirmiştir. *Hay b. Yakzan*'ın İşpanyol yazar Gracian Baltasar'ın *el-Criticon* adlı eserine etkisi de Batı ilim dűnyasında tartışılmış, ayrıca Daniel de Foe'ya *Robinson Crusoe* adlı romanında ilham kaynağı olduğu ortaya konulmuştur" (Kutluer, 1999, XX, 424). İbn Tufeyl ayrıca John Locke, David Hume, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau gibi Aydınlanma ęaęı filozoflarını da etkilemiştir (Bayrakdar, 1988, 295-296).

Meřřâi okulunun son temsilcisi, filozof, fakih ve hekim İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö.1198), Kurtuba'da (Cordoba) doğmuştur. Kendisi gibi babası ve dedesi de Kurtuba'da kadılık yapmışlardır. "Aristo'nun felsefi doktrinine sadık kalarak eserlerini řerh ettiğinden dolayı İşlâm âleminde "şârih", Latin dűnyasında "commentator" unvanıyla tanınmış, Batı'da "Averroes" olarak anılmıştır. İbn Rüşd ismi Endülüs'teki Yahudiler tarafından Aben Rořd diye telaffuz edilmiş, isim İşpanyollar'ca Aven Rořd şekline dönüştürölmüş, bu da Latince'deki bazı telaffuz ęzelliklerinin tesiriyle Averroes veya Latince ęekim kurallarına uydurularak Averroys olarak söylenmiştir" (Karlığa, 1999, XX, 257).

Aristo'nun eserlerine řerh yazmanın yanında müstakil eserler de kaleme almıştır. "Batı dűnyasında İbn Rüşdcü olarak bilinen Averroistler'in anladığı yahut anlattığı gibi dine karşı aklı esas alan bir rasyonalist değil Sünni ilahiyatı savunan bir Müslümandır. Dilin yöresel, dűřüncenin ise evrensel olduğunu belirtmiş, lafız ile onun delalet ettiği mana arasındaki karışıklığı önlemek ięin tarifler ve ifadelerden ęok semboller kullanmanın daha doğru, ęğretim metodu bakımından da daha yararlı olacağını söylemiştir. Ancak İbn Rüşd, Aristo'yu kendi anladığı gibi değil, Muallim-i Evvel (Aristo) kendisini nasıl anlatmışsa o şekilde anlayıp yorumlamaya ęalıřmıřtır. Öncelikle Aristo'nun görüşlerini ve bu görüşlerin dayandığı ilkeleri belirlemiş, sonra da bu ilkeler doğrultusunda filozofun görüşlerini yorumlamıştır. İbn Rüşd, felsefe den m eye layık görüşlerin sadece Aristo'nun görüşleri olduğunu dűřünmüřtür. İbn Rüşd'ün, vahiy ile felsefenin birbirinden bağımsız olarak nasıl anlaşılıp değerlendirilebileceğini tesbit etmek ve buna bağlı olarak ikisi arasında biri diğerini geğersiz kılmayacak biğimde sağlam bağlantılar kurmayı amaç edinmiştir, ęünkü vahiy ile akıl uyum halindedir. İbn Rüşd'e göre kesin bilgi burhana, diyalektik bilgi zan ve tahmine, retorik ise hayale dayanır. řu halde te'vil demek, diyalektik ve retorik söylemi burhanî söyleme ęevirmek demektir. Vahiye te'vil

edilebilecek ve edilemeyecek hususlar vardır. Allah'a, peygamberlere ve ahiret gününe imandan ibaret olan üç temel ilkede te'vile asla yer yoktur. Bunların dışında kalan konularda usulüne uygun olmak şartıyla te'vil yapılabilir demiştir" (Karlığa, 1999, XX, 259-260).

"Ölümünden bir süre sonra Endülüs'te İslam hâkimiyetinin son bulması ve Mağrib'de çıkan karışıklıklar sebebiyle İbn Rüşd'ün fikirleri yaşadığı coğrafyada yeterli yankıyı bulamamış, öğrencileri tarafından da açıktan savunulamamıştır. Bu durumun sebebi de muhtemelen felsefeyle ilgilendiği için küfrüne fetva verenlerin bulunması olmuştur. Nitekim Endülüslü âlim Lisanüddin İbnü'l-Hatib, İbn Rüşd hakkında "ülkenin başkadısı ve müftüsü, doğru yolun (rüşd) arayıcısı, yönlendiricisi ve şeriatı imam iken felsefe ile uğraşması aleyhinde kızgınlıklara yol açmıştır" demiştir. Her ne kadar İbn Rüşd tarafından İbn Sina'nın *el-Urcuze fi't-Tıbb*'ına yazılan şerh Endülüs ve Mağrib'de okutulmuş olsa da onun İslam toplumuna etkileri oldukça sınırlı kalmış, ancak Batı'ya etkileri hem çok yönlü olmuş hem de uzun asırlar devam etmiştir. Bazı bilim insanları İbn Rüşd'ün fikirlerinin modern bilim ve düşüncenin oluşumunda önemli roller üstlendiğini belirtmiştir. Nitekim Avrupa Birliği onu Avrupa'nın fikri mimarlarından biri olarak kabul etmiştir. İbn Rüşd'ün Batı'ya etkileri Latin İbn Rüşdcüler, Skolastikler ve Yahudi İbn Rüşdcüler olmak üzere üç bölüm halinde incelenebilir" (Karlığa, 1999, XX, 268).

XII.yüzyılın Endülüslü ünlü astronomi âlimi Ebu İshak Nurüddin el-Bitrucî el-İşbîlî (ö.1207), "Kurtuba'nın kuzeyinde bulunan Bitrûc (Pedroche) şehrinde doğduğu için Bitrûcî, uzunca bir süre İşbîliye'de oturduğu için de İşbîlî nisbesiyle anılmış, Batı literatüründe Alpetragius adıyla tanınmıştır. İbn Rüşd'ün çağdaşı olan Bitrûcî, hocası ünlü filozof İbn Tufeyl'in tavsiyesi doğrultusunda *Kitâbü'l-Hey'e* başlıklı eserini kaleme almıştır. Eserinde kendi dönemine kadar sayıları sekiz kabul edilen gök kürelerine dokuzuncusunu ilâve etmiş ve kâinattaki her çeşit hareketin (değişmenin) kaynağının bu küre olduğunu savunmuştur. Bitrûcî, göğün iç içe duran bütün kürelerinin en üstteki dokuzuncu kürenin etkisiyle doğudan batıya doğru hareket ettiğini (döndüğünü), bu kürelerin hareketlerinin de dokuzuncu küreye olan yakınlıklarıyla doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir. Bitrûcî ayrıca Batlamyus'un sisteminde Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars... şeklinde sıralanan gezegenlerin Ay, Merkür, Güneş, Venüs, Mars... düzeninde sıralanmaları, yani Güneş'in Venüs'ten aşağıda bulunması gerektiğini savunmuş, hiçbir zaman Venüs'ün Güneş'in önünden geçtiğinin görülmediğini kaydetmiştir. Böylece Bitrûcî'nin astronomi sistemi XIII. yüzyıl Avrupasında büyük bir yankı uyandırmıştır. İngiliz astronomlar William ve Grosseteste ise görüşlerini Bitrûcî'ye dayandırmışlardır. İbrânî müelliflerden Solomon Kohen, Bitrûcî'nin eserinin bir muhtasarını oluşturmuş, Toledolu Isaac İsraili (İshak el-İsrâîlî) ise Bitrûcî'yi "teorisi dünyayı sarsan adam" diye tanımlamıştır. Aralarında Bitrûcî'nin de bulunduğu bazı Endülüslü âlim ve filozofların, Aristocu fizik ilkeleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle Batlamyus astronomisine yönelttikleri eleştiriler, Batı ortaçağında önemli yankılar yapmış, Bitrûcî'nin fikirleri ve çalışmaları Rönesans döneminde Batlamyus'u eleştirenler için de ilham kaynağı olmuştur" (Kaya, 1992, VI, 229-230).

"Endülüs, her ne kadar XI.yüzyıldan itibaren siyasi bakımdan bir sarsıntı dönemine girmişse de "reconquista" hareketi çerçevesinde bu ülke topraklarını tekrar ele geçirmeye

başlayan Hristiyan idareciler, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latince'ye tercümesi işini teşvik hatta bizzat himaye etmişlerdir. Ortaçağ Avrupası bu faaliyetler sayesinde eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu ilk defa duyma ve tanıma imkânına kavuştu. Müslüman filozofların din ile aklı uzlaştırma yönündeki fikirleri büyük bir yankı uyandırdı ve bir zihin inkılâbı meydana getirdi. Bu arada İbn Rüşd, Aristo üzerine yazdığı şerhlerden başka *Tehâfütü Tehâfütü'l- Felasife* adlı eseriyle Avrupa'da kendisine en fazla itibar edilen filozof haline geldi. Eserleri, kilise çevrelerinin itirazları doğrultusunda bazı kısımları çıkarıldıktan sonra Paris Üniversitesi'nde ve öteki akademik kurumlarda okutulan kitaplar arasına girdi ve adını ondan alan Avverroism, XVI. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da hâkim düşünce ekolü olarak kaldı. İbn Rüşd'ün fikirlerini benimsemiş bir diğer Endülüslü filozof olan Yahudi asıllı Musa b. Meymun, hem Yahudi hem de Hristiyan ilahiyat çevrelerine tesir etmiştir. Yapılan ilmi araştırmalar Albert Magnus, Duns Scottus, Spinoza ve hatta Immanuel Kant'ın ondan etkilendiğini göstermektedir. Albert Magnus'u etkileyen bir diğer Endülüslü filozof da İbn Bacce olmuştur. Kastilya-Leon Kralı X.Alfonso el Sabio, Dante ve Bacon, Müslüman mütefekkirlerin tesiri altında kalan ve bunu itiraf eden Avrupalı düşünürlerden bazılarıdır. Tıp alanında yapılan tercümeler sayesinde, XII.yüzyıla kadar Avrupa'ya hakim olan hastalıkların insanın içine giren şeytandan kaynaklandığı, bundan kurtulmak için rahibin dua ederek onu kovması gerektiği şeklindeki anlayış yerini modern anlamda tedavi usullerine bırakmıştır. Romen rakamlarının yerini alan bugünkü Arap rakamları, hala kullanılan "algebra" (el-cebr), "betelgeuse" (beytü'l-cevze) ve "cenit" (es-semt) gibi terimler, matematik ve astronomi alanındaki İslam tesirleri hakkında fikir vermektedir. XI.yüzyılda Tuleytula'da kurulan Zerkali'nin rasathanesinin de Avrupa'ya çok tesir ettiği ve astronominin gelişmesine önemli katkılar yaptığı bilinmektedir. Ortaçağ Avrupası'nda halkın Ortadoğu ve Uzakdoğu hakkındaki coğrafi bilgilerinin kaynağını da uzun süre, Müslüman coğrafyacı ve seyyahların kaleme aldıkları eserlerin Latince'ye yapılan tercümeleri teşkil etmiştir” (Özdemir, 1995, 223).

Endülüs Emevi halifesi II.Hakem (961-976) ilim ve medeniyetin gelişmesi için büyük gayret sarf etmiştir. Kurtuba'da 400.000'e yakın kitabın bulunduğu bir kütüphane inşa ettirmiştir. II.Hakem'in Kahire, Dımaşk, Bağdat, Mekke, Medine, Kayrevan gibi ilim ve kültür merkezlerinden kitap toplamak için görevli tayin etmiştir. Öyleki Doğu'da telif edilen kitaplardan henüz orada tanınmadan haberdar olmuş ve satın aldırıp ülkesine getirtmiştir. Bu dönemde artan refaha ve gelişen eğitim seviyesine paralel olarak kitap okuma ve toplama merakı Kurtuba halkını da sarmış ve bu sebeple, “İşbiliye'de bir âlim ölünce kitapları satılmak istenirse Kurtuba'ya götürülür” sözü darbimesel haline gelmiştir (Özdemir, 1997, 174).

“Özellikle cebir, geometri, astronomi ve tıp gibi ilimlerin (ulûm-i riyâziyye) büyük gelişme gösterdiği Kurtuba Medresesi'ni devrin en meşhur ilim merkezi haline getiren II.Hakem İbnü'l-Kütiyye, Ebû Bekir b. Muâviye el-Kureşî ve Ebû Ali el-Kālî gibi bilginlerin burada ders vermesini sağlamıştır. Birçok âlim onun sarayına giderek himayesi altına girmiş, sarayda düzenlenen ilmî toplantılarda fikirlerini rahatça ifade etme imkânı bulmuştur. Eğitimin gelişmesi ve yaygınlaşması için de gayret sarfeden Hakem özellikle fakir çocukların eğitimi

için okullar açtırmıştır. Sadece Kurtuba’da bu türden yirmi yedi okul bulunmaktaydı. Hakem’in bu icraatı, Avrupa’da din adamları dışında pek az kişinin okuma yazma bildiği bir dönemde halkın büyük çoğunluğunun okuryazar olmasını temin etmiştir” (Özdemir, 1997, 174). II.Hakem’in başkentte yaptırdığı, meşhur bir ilim merkezi olarak Avrupa ile Afrika’nın eğitim kurumları arasında seçkin bir konumda olan ve özellikle cebir, geometri, astronomi ve tıp alanlarında büyük gelişme gösteren Kurtuba Medresesi’nde, o dönemde bilinen dünyanın hemen her yerinden ve her dinden insanlar, öğrenim görmek için gelmişlerdir (Hitti, 1970, 530).

Endülüs Medeniyeti’nin Avrupa’nın eğitimine yaptığı katkılar çok fazla olmuştur. “Müslümanlar eliyle bilimin deneysel metodu Batı’ya nakledilmiştir. Batı, Endülüs Müslümanları sayesinde Arap rakamları ve onlu sistem ile tanışmıştır. Endülüslü ilim ve fikir adamlarının eserleri Latinceye ve diğer Batı dillerine çevrilmiş ve yüksek eğitimde XVII. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Endülüs’teki ilmi faaliyetler Avrupa düşünce dünyasını kamçıl原因mış, Grek ve Yunan kültürleriyle tanışmaları sağlanmış ve Rönesans’ın oluşmasına yardımcı olmuştur. Endülüslü Müslümanların kurduğu üniversiteler Avrupa üniversitelerinin temelini oluşturmuştur. Avrupalı gençlere İber Yarımadası’ndaki üniversitelerde yeni eğitim yöntemleri öğretilmiştir. Koruyucu hekimlik, hastahane, sağlık önlemleri ve yemek konusunda Avrupa’nın bilgi dağarcığını genişletmişlerdir” (Budak, 2016, 169).

Avrupa ve Akdeniz havzasını 1348 yılında etkisi altına alan ve Meriye’ye (Almeria) de sıçrayan veba salgını Avrupa’da ilahi cezalandırma olarak yorumlanırken şâir, tabip ve Endülüslü tarihçi İbn Hâtıme, Ebu Ca’fer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hatime el-Ensari el-Merî el-Endelüsî (ö.1369) *Tahsîlü Garazi’l-Kâsıd fî Tafşîli’l-Marazi’l-Vâfid* başlıklı eserinde vebanın mahiyetini, belirtilerini, korunma yollarını ve tedavi yöntemini açıklamıştır. İbn Hâtıme’nin tıp bilgisi yanında eserine yansıttığı müşahede ve tecrübeleri de dikkat çekicidir. Bu eserin pek çok Batı diline tercüme edilmesi sonrası Avrupa hem vebadan korunma yolunu öğrenmiş, hem de kitaptaki ilmî açıklamalar ile temelsiz önyargılardan kurtulmuştur (Osseiran, 2004, 203; Hitti, 1960, 140-141; Durmuş, 1999, XX, 33).

Botanik âlimi İbnü’l-Baytâr, Ebû Muhammed Ziyâüddîn Abdullâh b. Ahmed el-Aşşâb el-Mâlekî (ö.1248) Endülüs’ün Mâleka (Malaga) şehrinde, dünyaya gelmiş, İbnü’l-Baytâr lakabını babasının veterinerliğinden dolayı almıştır. “Onun botanikçi (aşşâb) olmasındaki en önemli pay yirmi yaşına kadar birlikte çalıştığı, daha çok İbnü’r-Rûmiyye diye tanınan İşbîliyeli (Sevilla) Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed en-Nebâtî’ye aittir. İbnü’l-Baytâr, Nebâtî ile dostluğu süresince Endülüs bölgesinde yetişen tıbbî bitkileri ve bunların özelliklerini, yetiştikleri yerleri, ilmî ve mahallî adlarını öğrenmiştir. Muvahhidler’in başşehri İşbîliye’de dönemin ünlü eczacılarından Abdullah b. Sâlih el-Kûtâmî ile İbn Haccâc el-İşbîlî’nin yanında çalışmalarına devam etmiştir. Bir yandan da Dioskorides ve Câlînûs’un basit ilâçlar hakkındaki eserlerini okumuş, bir yandan da Endülüs’ün çeşitli kesimlerindeki araştırmalarını sürdürerek malzeme toplamıştır. *Kitabü’l-Câmi li-Müfredâti’l-Edviye ve’l-Ağziye* başlıklı eseri basit ilâçlar konusundaki yazılmış en önemli ve en güvenilir kitap olarak tanınmıştır. İbnü’l-Baytâr’ın hayatının sonlarına doğru yazdığı bu alfabetik eserde 2353 madde yer alır. Avrupa’da XV. yüzyılın sonlarında ilgi çekmeye başlayan eser Latince, İspanyolca, Almanca ve Fransızca’ya

tercüme edilmiş”, Avrupa halklarının hizmetine sunulmuştur (Hitti, 1970, 576; Kaya, 1999, 527).

İspanya’nın Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden sonra Abbasi katliamından kurtulmayı başarıp Endülüs Emevî Devleti’ni kuran I.Abdurrahman (Abdurrahman b. Muâviye) döneminde (756-788), tarım faaliyetleri ve kovalarla suyun aşağıdan yukarıya taşınmasını sağlayan sulama tekniklerine ek olarak, çeşitli meyve ve sebzeleri de İspanya topraklarında yetiştirilmiştir; Romalılar döneminden kalan su kanalları, su yolları ve yer altı su sistemleri onarılmıştır. Müslümanlar pirinç, şeker kamışı, pamuk ve narenciye ağaçlarını Avrupa milletlerine öğretmişlerdir (Budak, 2016/1, 172).

Endülüs Emevî Devleti’nin dördüncü emîri II.Abdurrahman döneminde (822-852) Endülüs’te ilk ipekli dokuma atölyesi kurulmuştur. Kurtuba’da 13.000 kişinin çalıştığı atölyelerde pamuk, keten, yün ve ipek üretim ve işleme tesisi fikri Sicilya’da da kabul görmüş ve daha sonra burayı fetheden Normanlar tarafından da benimsenmiştir. Meriye şehrinde üretilen giysiler İspanya ve Avrupa’da soylular ve krallara ek olarak, din adamları tarafından da tercih ve talep edilen ürünler olmuştur. Yarımada da kullanılan ve isimleri *Guadamiçi* ile *Cordoba’lı* olan iki tabaklama tekniği Endülüs’ten Batı’ya geçmiştir (Budak, 2016, 173; Osseiran, 2004, 200; Yıldız, 1988, 151).

SONUÇ

Endülüs medeniyetinin Avrupa’ya armağan ettiği buluşlar oldukça fazla olmuştur. Kitap koleksiyonları ve kütüphaneleri bakımından Endülüs şehirleri bütün Avrupa’da büyük bir şöhret elde etmiştir. Doğu’daki Mutezile mezhebine benzer Meriye Ekolü oluşmuş, fikir ve düşünce hayatı zenginleşmiştir. Kahire el-Ezher ve Bağdat Nizamiye medreseleri yok iken Kurtuba Üniversitesi bütün Avrupa’ya ilim ve fikir üretilen merkez olmuştur. Zaman içinde diğer şehirlerde de inşa edilen üniversitelerde sadece Müslümanlar değil, farklı din ve kültürlerden öğrenciler eğitim görmüşlerdir.

II.Abdurrahman zamanında yaşamış çok yönlü bilim adamı Abbas b. Firnas, ilim ve kültür faaliyetlerinin yanında musikiye vukufiyeti olan, cam imal etmeyi başarmış, astronomi ile ilgilenmiş çok yönlü bir alimdir Hatta evinin duvarına bir uzay haritası çizmiş, tarihte uçan ve yere sağ olarak inmeyi başaran ilk insan olmuştur. Diğer başka bir Endülüslü âlim Ziryab ise kendi imal ettiği ud ile Abbasi halifesi Harun Reşid’in huzurunda musiki icra etmiştir. Bunlardan başka ez-Zehrâvî, Mesleme el-Mecritî, İbnü's-Semh, İbnü's-Saffar, Cabir b. Eflah, el-Bitrucî, İbn Rüşd, İbn Tufeyl, İbnü'z-Zerkâle, İbn Bâcce, İbnü'l-Baytâr ve diğer Endülüslü ulemâ, eserleriyle Avrupa’nın bilim, düşünce hayatına ve aydınlanmasına büyük katkılar yapmışlardır.

Endülüs ilim ve fikir hayatı çok yönlü ve çeşitli olarak gelişmiştir. Avrupa’ya etkisi de derin ve kapsamlı olmuştur. Batı medeniyetini Endülüs’e borçludur. Endülüslü Müslüman

âlimler matematik, astronomi, fizik, felsefe ve diğer alanlarda ortaya koydukları eserler ile modern Avrupa bilim tarihinin de temellerini atmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aydinli Yaşar, “İbn Bâcce”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 348-353.
- Bayrakdar Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara 1988.
- Bolay S.Hayri, “Endülüs’te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1996.
- Budak Muhammed Ali, “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti’nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa’ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/1, S. 23, s. 163-176.
- Carra De Vaux, “Astronomy and Mathematics”, *The Legacy of İslam*, Oxford University Press, London 1931.
- Dizer Muammer, “Câbir b. Eflah”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 532-533.
- Dizer Muammer, “İbnü’z-Zerkale”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 243-245.
- Durmuş İsmail, “İbn Hatime”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 32-34.
- Hitti Philip K., *History of the Arabs*, Macmillan Education Ltd.(10th Edition), London 1970.
- Hitti Philip K., *The Arabs*, Macmillan Co. Ltd. (4th Edition), London 1960.
- Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Kahire 1989.
- İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü’l-Enbâ’ fi Tabakâti’l-Etubbâ*, Daru Mektebeti’l-Hayat, Beyrut tarihsiz.
- İbn Hazm, *Fezâilü’l-Endelüs ve Ehlihâ*, (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1968.
- Kahya Esin, “Zehrâvî”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2013, s. 189-191.
- Karlığa H. Bekir, “İbn Rüşd”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 257-288.
- Kaya Mahmut, “Bitrûcî”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 229-230.
- Kaya Mahmut, “İbnü’l-Baytâr”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 526-527.
- Kutluer İlhan, “İbn Tufeyl”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 419-423.
- Man Ziyade, "el-Hareke mine't-Tabia ila ma Ba'de't-Tabi'a" (trc. Talib Hicco), *Dirâse fi Felsefeti İbn Bacce el-Endelüsî*, Beyrut 1985.
- Moody E. A., "Galileo and Avempace: The Dynamics of the Learning Tower Experiment", *Journal of the History of Ideas*, XII, New Brunswick 1951.
- Osseiran Sanaa, *Cultural Symbiosis In Al-Andalus*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Regional Office for Education in the Arab State, Lebanon 2004.
- Özdemir Mehmet, “Endülüs”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 211-225.
- Özdemir Mehmet, “Hakem II”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 174-175.
- Watt Montgomery, *İslamın Avrupa’ya Tesiri*, (Türkçe terc. Hulusi Yavuz), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- Yildiz Hakkı Dursun, “Abdurrahman II”, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 150-152.

September 3-6, 2018
Podgorica, Montenegro

İSKİLİPLİ ATIF HOCA'NIN SÜRGÜN YILLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME *

Dr. Ahmet Yaramış, Afyon Kocatepe Üniversitesi
ahmetyaramis@aku.edu.tr

ÖZET

İskilipli Atıf Hoca, 1875-1926 yılları arasında yaşamış bir ilim ve fikir adamıdır. İskilip'te bir süre medrese tahsili gördü ve ardından tahsilini ilerletmek için İstanbul'a geldi. İstanbul'da önce medrese tahsilini tamamladı ve ardından "İstanbul Müderrisi" payesiyle ders verdi. Bu arada İstanbul Darülfünun Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesinden mezun oldu. Aydın olmanın kendine verdiği sorumlulukla Meşihât-ı İslamiyye Dairesi'nde bulunan dersiâmların mağduriyetinin giderilmesi için yaptığı çalışmaları, siyasi faaliyet olarak değerlendirildi ve takibata alındı. Bu nedenle Atıf Hoca, İstanbul'dan firar etti ve deniz yoluyla Kırım'a kaçtı. Kırım'da bulunduğu sürede ilahiyat üzerine konferanslar verdi. Ardından Varşova'ya geçti ve II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce de İstanbul'a döndü. İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarı iyiden iyiye ele geçirdiği dönemde kendisi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayında dahil olduğu gerekçesiyle Sinop'a sürgün edildi. Sinop'tan sonra sırasıyla Çorum, Boğazlıyan ve Sungurlu'da sürgün hayatı devam etti. 1918 yılının sonunda affedildi ve İstanbul'a döndü.

Anahtar Kelimeler: İskilipli Atıf Hoca, Sürgün, Çorum, Boğazlıyan.

A STUDY ON THE LIFE OF ATIF HODZA FROM ISKILIP IN EXCILE YEARS

ABSTRACT

Atif Hodza From Iskilip was a scholar and ingtellectual who lived between the years of 1875-1926. He educated in a madrasah in Iskilip for a time and after that came to Istanbul for receiving education in higher levels of institutions. He first completed his education in madrasah in Istanbul and then gave lectures as an "İstanbul Mudarris". In the mean time, he graduated from the Faculty of Theology in Istanbul Darulfunun University. With the responsibility of being an enlightened person, his efforts of finding solutions for unjust treatments towards Lecturers (as called dersiâm) in Sheikh al Islam Office were regarded as a political activity and he was fallowed by the police. After a while, Atif Hodza fled from Istanbul and escaped to Crimea by sea. He gave lectures about theology during the the period that he stayed in Crimea. Then he went to Warsaw and returned to Istanbul shortly before the proclamation of the Second Constitutional Era. He was exiled to Sinop on account of the fact that he got involved in the incident of killing Mahmut Sevket Pasha during the period that Party of Union and Progress took over the government thoroughly. Following Sinop, his life of exile continued in Corum, Bogazliyan, and Sungurlu respectively. He came back to Istanbul after being forgiven towards the end of 1918.

Keywords: Atif Hodza from Iskilip, Excile, Corum, Bogazliyan.

GİRİŞ

İskilipli Atıf Hoca, Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Şapka Kanunu'na muhalefeti iddiasıyla yargılandı ve idam edildi. İdam edilişinden çok uzun bir zaman geçmesine karşın; ona yönelik suç isnadı, onu yargılayan istiklal mahkemesi üyelerinin tutum ve davranışları, yargılanma süreci, idam edilişi ve idamı sonrasında yaşananlar günümüzde de tartışılmakta ve akademik çalışmalara konu teşkil etmektedir.

İskilipli Atıf Hoca, 1875 /H.1292⁶³ yılında Çorum'un İskilip İlçesine bağlı Toyhane köyünde doğdu. Babası Mehmed Ali Ağa ve annesi Nazlı Hanım'dır. Altı aylıkken annesi Nazlı Hanım'ı kaybetti. Dedesi Hasan Kethüda'nın yakın ilgi ve alakası altında büyüdü. İlk eğitimini köyün hocalarından aldı. Daha sonra İskilip'teki Müderris Hoca Abdullah Efendi'nin başında olduğu medresede eğitimini sürdürdü.

İlim tahsilini daha fazla ilerletmek için İstanbul'a gitti. Genç yaşta İstanbul'a gelen Atıf Hoca, bir yandan Fatih Medresesinde tahsiline devam ederken, bir yandan da maişetini temin için çalıştı. 1902 yılında medrese öğrenimini tamamladı. Aynı yılda girdiği müderrislik sınavını kazandı ve "*İstanbul Müderrisliği*" payesini elde etti. 1903 yılında Fatih Camiinde ders vermeye başladı. Bu arada 1902 yılında girdiği İstanbul Darülfünunun Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesini 1905 yılında bitirdi. Aynı yıl Fatih Dersiâmlığı yanında Kabataş Lisesinde de Arapça muallimliği görevinde çalışmaya başladı. Meşihat-ı İslamiyye dairesinde görev yapan dersiâmların mağduriyetini giderme hususunda yaptığı çalışmalar nedeniyle bir süreliğine yurtdışına kaçmak zorunda kaldı.

II. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce İstanbul'a geri döndü. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesi hadisesinde dahil olduğu iddiasıyla yargılandı ve Sinop'a sürgün edildi. Aff-ı Umumi Kararnamesi ile affedilmesinin ardından İstanbul'a döndü ve Fatih Camii dersiâmlığına yeniden atandı. 1919 yılında İbtidâ-i Dâhil Medresesi Umum Müdürlüğü görevine tayin oldu. Aynı yılda kurulan Cemiyet-i Müderrisinde İkinci Başkanlık görevinde bulundu. Cemiyet, aynı yılın sonlarına doğru Teali-i İslam Cemiyeti adını aldı ve bir süre sonra da cemiyetin başkanı oldu.

Sırat-ı Müstakim, Alemdar ve Mahfil gibi mecmua ve gazetelerde yazılar yazan Atıf Hoca, 1924 yılında yazdığı ve Maarif Vekâletinin izni ile bastırdığı *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı kitabı nedeniyle Şapka Kanununa muhalefetten dolayı 7 Aralık 1925'te tutuklandı. Hakkında yapılan yargılamada suçlu bulunan Atıf Hoca, idam cezasına çarptırıldı ve 4 Şubat 1926'da idam edildi (Albayrak,2000:583-584;Sılay,2014: 19-29). Bu bildiride, İskilipli Atıf Hoca'nın sürgün yılları incelenecektir.

⁶³ Atıf Hoca, kendisinin H. 1292 yılında doğduğunu söylemiştir. 7 Şubat 1875-27 Ocak 1876 tarihleri arasına karşılık gelen H. 1292 yılı nedeniyle Atıf Hoca'nın doğum tarihine ilişkin bilgi veren eserlerde farklılık görülmektedir. Bkz. Albayrak, 2000, .583; Sılay, 2011:21.

Bodrum'a Sürgün Edilmesi İddiası ve Kırım'a Kaçışı

Atıf Hoca, 1902 yılında İstanbul Dersiâmlığını⁶⁴ kazandı. 1903 yılında Fatih Camiinde ders vermeye başladı. Bu dersler genellikle sabah namazı ile öğle namazı arasında yapılmaktaydı. 1905'te Dârülfünûn'un Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesi'nden mezun oldu. Atıf Hoca'nın Fatih Camii dersiâmlığının yanında, ikinci bir iş olarak Kabataş Mekteb-i İdadisinde Arapça muallimliği yapmaya başladığı (Albayrak,2000:583-584;Sılay,2014: 27) şeklindeki iddialar, açıklanmaya muhtaçtır. Zira Kabataş Mekteb-i İdadisi 1908 yılında kuruldu. Bu okul kurulmadan önce burada 1892 yılında kurulan Aşiret Mektebi bulunmaktaydı. Dolayısıyla Atıf Hoca'nın 1905 yılında Kabataş Mekteb-i İdadisinde Arapça öğretmenliği yaptığı iddiası olsa olsa Aşiret Mekteb-i Hümayun'u için olsa gerektir. Zira Aşiret Mekteb-i Hümayun'u 1907 yılına kadar eğitim faaliyetini devam ettirmiştir. Bu mektep, yatılı ve ücretsiz olarak okuyan öğrencilerin verilen yemekleri beğenmeyerek mektep idaresine karşı isyan etmeleri üzerine 1907 yılında kapatıldı (Kodaman,1991:9-11).

Bu yıllarda çalışan devlet memurlarının maaşları ya beş altı ay geç ödenmekte veya az bir kısmı gecikmeli olarak verilmekteydi. Bâb-ı Meşihat'e bağlı bir dersiâm olan ve aynı zamanda ikinci bir iş olarak Kabataş mektebinde Arapça muallimliği de yapan Atıf Hoca, maaşının mütemadiyen geç ödenmesinden dolayı diğer memurlar gibi maddi sıkıntı çekmekteydi. Bu amaçla Bâb-ı Meşihat, dersiâmların mağduriyetinin giderilmesi için yakın arkadaşı Ahmed Rasim Avni Efendi ile birlikte girişimlerde bulundular. Özellikle Rasim Efendi'nin "...her tarafa başvurarak bütün tanıdıkları büyüklerin yardımlarını sağlayarak, günlerce..." uğraşması ve Beyazıt Camii dersiâmlığı yanında idâdi muallimliği görevi almak için yaptığı başvuru ve bunun için araçlar koyması, Şeyhülislamlıkta rahatsızlık meydana getirdi. Şeyhülislam Hâlidefendizade Cemâleddin Efendi, "*Hocaları harekete sevk ederek, mercii tecavüz...*" de bulunduğu suçlaması üzerine Rasim Efendi, Eylül 1907'de Şebinkarahisar'a sürüldü (İskilipli Atıf Hoca Nasıl İdam Edildi?, 1950:V) ⁶⁵. Bununla birlikte Atıf Hoca ve Rasim Efendi'nin gayretleri boşa gitmedi. Dersiâmların ödenmeyen maaşları ödendi. Bu arada Sadık Albayrak, Atıf Hoca'nın bu maaş meselesi yüzünden Bodrum'a sürgün edildiğini ifade etmektedir(Albayrak,2000:583). Ancak Atıf Hoca'nın Bodrum'a sürgün edilişi ve orada bulunuşuna ilişkin resmi bir evraka ulaşılamamıştır.

Atıf Hoca, Rasim Efendi'nin Şebinkarahisar'da yokluk içinde yaşaması üzerine tanıdık bazı dersiâmlarla görüştü ve onlara "*Biz(i) muzayakadan kurtarmak için nefsin feda ederek çalışan ve bu esnada jurnal edilip hapse atılan bu arkadaşımıza yardım etmeliyiz...*" dedi. Bu görüştüğü kişilerden Zeynelabidin adındaki birisi, "*Meşihatın menfur bir zatı himaye etmek istiyor*" diyerek Atıf Hoca'yı ihbar etmiştir. Atıf Hoca, şikâyet üzerine hafiyeler tarafından sıkı bir şekilde takibe alındığını fark etti ve arkadaşı Rasim Efendi'nin maruz kaldığı gibi bir

⁶⁴ Dersiâm, medreselerde öğrencilere ve halka açık ders verme yetkisine haiz müderrisler için kullanılan bir tabirdir. Bkz. İpşirli(1994):185-186.

⁶⁵ Rasim Efendi'nin bu tarihte Bodrum'a sürgün edildiğine ilişkin kimi eserlerde geçen bilgiler doğru değildir. 3 Haziran 1909'da 31 Mart Olayından sonra Bodrum'a sürgün edilmiştir. Bkz. Birinci,1998 :194.

muameleye uğrayacağı endişesiyle bir süreliğine İstanbul'dan gitmeye karar verdi. Medresede beraberce okuduğu arkadaşlarından Kırımlı İbrahim Tâli Efendi'nin pasaportu ile Tophane'den kalkan bir gemiyle Karadeniz'e açılır ve Kırım'a gider(İskilipli Atıf Hoca Nasıl İdam Edildi?, 1950:V; Sılay,2014: 28). Böylece Atıf Hoca'nın ülke dışındaki bir çeşit sürgün hayatı, büyük olasılıkla, 1908 yılı Nisan Ayında başlamış olur.

Kırım Bahçesaray'a giden Atıf Hoca, burada çok sıcak karşılandı. Vermiş olduğu vaaz ve dersleri nedeniyle Atıf Hoca, Müslüman ahaliden büyük bir ilgi ve alaka gördü. Kırım'a yerleşmesi ve irşat faaliyetine burada devam etmesi yönündeki ısrarları kabul etmedi. Kırk gün kadar Kırımda kalan Atıf Hoca, tren yoluyla Varşova'ya gitti. Bir aydan fazla da Varşova'da kaldı. Varşova'da bulunduğu süre zarfında kimlerle görüştüğü ve ne yaptığına ilişkin elimizde bir bilgi yoktur. Atıf Hoca, İstanbul'dan ayrıldıktan tam üç ay sonra ve İkinci Meşrutiyet'in İlan (23/24 Temmuz1908) edilmesinden bir hafta önce İstanbul'a geri döndü(Sılay,2014: 28-29). Atıf Hoca, 13 Nisan 1909'da İstanbul'da ortaya çıkan ve tarihe 31 Mart Olayı olarak geçen isyan sırasında Mahfel'de yazmış olduğu bir yazı nedeniyle tutuklandı. Bir hafta kadar hapis yattı ve suçsuz olduğu anlaşıncaya tahliye edildi(Erkoç,2016:s.18).

Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Sinop'a Sürgün Edilmesi

Mahmut Şevket Paşa, 23 Ocak 1913'te Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Sadrazam olmasıyla beraber yetkilerini İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenleriyle paylaşmaya pek sıcak bakmadı. Bu nedenle Paşa ile Fırka yönetimi arasındaki sürtüşme git gide büyüdü. Fırka yönetimi, Paşa'yı kendileri için bir tehdit olarak görmeye başladı. 11 Haziran 1913 sabahı İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'nın kendisine yönelik bir suikast düzenlenebileceğine dair uyarısını pek dikkate almadı. Mahmut Şevket Paşa, bu görüşmeden kısa bir süre sonra Harbiye Nezaretinden Babıali'ye gitmek üzere arabayla hareket etti. Bu sırada suikastçılar Beyazıt meydanının etrafına dağılmışlar, saldırı için Paşa'nın oradan geçmesini beklemeye koyulmuşlardı. Suikastçılar, Paşa'nın arabasını Çarşıkapı civarında ateş altına aldılar. Ağır yaralı olarak oradan uzaklaştırılan Paşa, doktorların tüm müdahalelerine rağmen kurtarılamadı. Silahı ateşleyen Topal Tefvîk başta olmak üzere diğer işbirlikçiler yakalandılar ve kısa bir yargılamanın ardından idam edildiler (Türkmen,2003:385-386).

İttihat ve Terakki Fırkası, Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik suikast hadisesini muhalefeti susturmak için bir vesile kıldı. Esas suçluların yanında İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif isimler birer birer tutuklanmaya başlandı ve ardından çok sayıda muhalif Sinop'a sürgün edildi. Sinop'a sürgün edilenler arasında bulunan Ahmet Bedevi Kuran, Sinop'a bir gemi ile vardıklarında sürgünler ve Sinop hakkındaki yorumu şöyleydi: *"Sinop İskeleyi'ne çıktığımız zaman bir insan kalabalığıyla karşılaştık. Mahmud Şevket Paşa olayı üzerine "İttihat ve Terakki" hükümeti İstanbul'da kendi siyasetine zararlı gördüğü ne kadar adam varsa, haklı haksız demeyerek, hepsini Sinop'a sürmüştü. Bunların sayısı beş altı yüzü buluyordu. ... Kale ile deniz arasına sıkışmış gibi duran Sinop şehri her açıdan bu iş için tam uygun bir zindandı.*

İstanbul'un büyüklüğü ve gösterişi yanında pek dar ve sönük bir şehir olan Sinop'ta meşguliyetsizlikten bunalan sürgünlerin tek eğlenceleri vapur günü iskeleye koşmakmış..."(Kuran,2000:407).

1913 yılında Ahmed Bedevi Kuran gibi Sinop'a sürgün edilenler arasında Atıf Hoca'da bulunmaktaydı. Babası Süleyman Efendi ile beraber Sinop'a gelen Cevdet Soydanses, Sinop sürgünleri ve Atıf Hoca ile alakalı olarak şunları ifade etmektedir: *"....İskilipli Atıf Hoca'yı ilk defa Sinop'ta gördüm. İttihatçılar takriben altı yüz kişiyi Sinop sürgününe gönderiyordu. Aralarında babamla Atıf Hoca'nın da bulunduğu bu sürgün gurubunun ekseriyeti sarıklı hocalardandı. Din adamlarıydı. Atıf Hoca sakın, heybetli ve efendi bir insandı. Çok etkili konuşan ve eli kalem tutan münevver bir adamdı..."*(Sılay,2014:34-35). Atıf Hoca, 1926 yılında kendisini yargılayan mahkeme başkanının kendisine Sinop'a sürgün olma nedenini sorduğunda şu cevabı vermiştir: *"...Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra 600 kişiyle birlikte bir şilep ambarında Sinop'a sürgün edilmiştim... Hala hakiki sebebini bilemiyorum..."*(Sılay,2014:138).

Çorum, Sungurlu ve Boğazlıyan'a Sürgün Edilmesi

Sinop'ta bir buçuk yıl kadar sürgünde kalan Atıf Hoca, Dâhiliye Nezareti'nin emriyle bir kısım Sinop sürgünüyle beraber 16 Temmuz 1915 tarihinde Çorum'a sevk edilmiştir. Çorum'a sürgün edilmesi ile alakalı olarak, Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen şifreli telgrafnamede *"İskilibli Hoca Atıf Efendi'nin 3 Temmuz 331 tarihli ve 28 mahrem numarolu tahrirât -ı âlî-yi nezâret-i penâhîleriyle ve bazı emsâliyle Sinop'tan Çorum'a sevk edildiği anlaşılmış ..."* (DH.EUM. 1.Şb.5/1) olduğu şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.

Atıf Hoca'nın zorunlu Çorum ikameti bir yıldan biraz fazla sürmüştür. Bu süre zarfında Atıf Hoca'nın Çorum'da ikamet etmesi ve şehirdeki insanların ona olan hürmeti ve saygısı, anlaşılan birilerini rahatsız etmiş olmalı ki; Ankara Valiliğinin emriyle Atıf Hoca, Boğazlıyan'a sürgün edilmiştir. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 10 Eylül 1916 /28 Ağustos 1332 tarihli Ankara Valisine gönderdiği şifreli telgraftaki *"...cedvellerde nerenin emriyle ve ne esbâba mebnî nefy edildikleri zikr edilmemiş, bi'l -tedkîk iş'ârı..."* (DH. ŞFR.67/237) ifadesiyle Atıf Hoca'nın Boğazlıyan'a sürgün edilme sebebini ve kimin emriyle yapıldığını sormaktadır. Ankara Valisi imzasıyla gönderilen cevapta ise buradaki mahallin menfası ve valiliğin lüzumu üzerine Boğazlıyan'a sürgün edildiği ifade edilmektedir (DH.EUM, 1. Şb.5/1).

Atıf Hoca'nın Boğazlıyan'daki sürgün yaşamı çok kısa sürmüştür. Bir ay ya da daha kısa süre Boğazlıyan'da kalan Atıf Hoca, yine Ankara Valiliğinin bir emriyle Sungurlu'ya yeniden nakledilmiştir (DH.EUM. 1Şb. 5/1). Atıf Hoca'nın Boğazlıyan'da ve Sungurlu'da bulunduğu süre zarfında ailesi ile beraber yaşadığı bilinmektedir (Erkoç,2016:19). Ailesinin, tam olarak ve ne zaman kendisiyle beraber kalmaya başladığına ilişkin kesin bir bilgiye sahip değiliz. Atıf Hoca'nın Sungurlu'da kimlerle görüştüğü, şehrin çarşısını ve pazarını gezerken halkla sohbet ettiği ve onların sorunlarıyla ilgilendiği, Sungurlu Müftüsü Hacı Osman Efendi ve memur Sırrı Efendi, tüccar Hacı Hasan ve Derviş Ömer ve Hasta Mehmed ile görüştüğü, İskilip ve

Osmanlık kazalarında bulunanlar ile şehirdeki memur ve halktan kimseyle özel olarak görüşmediği hususunda Çorum Mutasarrıflığı Ankara Vilayetine bir rapor yazmıştır. Bu rapor üzerine Ankara Valisi Süleyman Kani, 28 Ocak 1918 /28 Kanunusani 1334 tarihli ve 19 numaralı yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne Atıf Hoca'nın kimlerle görüşüp görüşmediği hakkında bilgi vermektedir(DH.EUM.1.şb.:10/11).

Bu arada Atıf Hoca, doğduğu köy olan Toyhane'yi, Sungurluya yakın olası sebebiyle üç ya da dört defa ziyarette bulunmuştur(Erkoç,2016:19). Bu ziyaretlerini ilgili mülki amirin iznini alarak yaptığı düşünülmektedir

8 Ekim 1917/21 Zilhicce1335 tarihinde Ankara Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda (DH.EUM. 1 Şb.7/28-1), Atıf Hoca'nın “...Sungurlu'nun âb u hevâsıyla imtizaç edememekte ve orada irade-i maişetçe de müşkülât çekmekte olduğu...”, bu nedenle Çorum Mutasarrıflığından İskilip'e gitmesine izin verilmesini talep ettiği ifade edilmektedir. Atıf Hoca'nın bu talebine karşılık olarak Dâhiliye Nezareti'nin cevabı olumsuz olmalıdır. Zira, Atıf Hoca 28 Ocak 1918 tarihi itibarıyla Sungurlu'da sürgün hayatını sürdürmeye devam etmektedir(DH.EUM.1.şb.:10/11).

26 Ocak 1918/ 26 Kanunnusani 1334 tarihinde Maliye Nezaretinden Kastamonu ve Ankara defterdarlığına yazılmış olan bir yazıda; Atıf Hoca'ya müderrislik maaşından başka verilen yevmiye ücretinin kesilerek eşhâs-ı zimmî hesabına kaydedildiğini, ancak 26 Ocak 1918 tarihli bir tahriratla kesilen yevmiye ücretinin artık kesilmemesi bildirilmesine rağmen emrin, ilgili dairenin muhasebesine tebliğ edilmediği ve bu nedenle 26 Ocak 1919 tarihinden itibaren kesilen yevmiye ücretinin iade edileceği ifade edilmektedir (Albayrak,2000:583).

26 Mart 1919/26 Mart 1335 tarihli belgede, Atıf Hoca'nın Sungurlu'daki sürgün hayatı devam etmektedir. Atıf Hoca'nın sürgün hayatının tam olarak ne zaman sona erdiği tarafımızca tam olarak tespit edilememiştir. Ancak Şeyhülislamlık makamının Maliye Nezaretine 9 Ocak 1919 tarihli yazmış olduğu bir tezkireye istinaden, Atıf Hoca'nın 1919 yılı başında İstanbul'da olduğu böylece onun sürgün hayatının sona erdiği ve Fatih dersiâmlığı'na geri döndüğü anlaşılmaktadır (Albayrak,2000:583). Atıf Hoca'nın sürgün hayatının hangi tarihte sona erdiğine ilişkin elimizde henüz bir bilgi ve delil bulunmamaktadır. Eğer ki; daha önce bir affa uğramadıysa, 23 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan Umumi Af Kararnamesinden⁶⁶ yararlanarak İstanbul'a dönmüş olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

1875-1926 yılları arasında yaşamış olan İskilipli Atıf Hoca, İskilip'te bir süre medrese tahsili gördükten sonra tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a gelmiştir. 1902'de İstanbul'da medrese tahsilini tamamladı ve ardından Fatih Camiinde dersiâm olarak görev yapmaya

⁶⁶ Bu kararnameye göre, Sultan Vahdeddin'in tahta geçişi olan 3 Temmuz 1918 tarihinden önce işlenen siyasi suçlar affedildi. Bkz. Yaşar,2016:377.

başladı. Meşihât-ı İslamiyye Dairesi'nde bulunan dersiâmların maaşlarının düzenli ödenmemesi nedeniyle yaptığı çalışmalar, siyasi faaliyet olarak değerlendirildi ve takibata alındı. Atıf Hoca, siyasi ortamın İstanbul'da kalmasını mümkün kılmadığını gördü ve deniz yoluyla Kırım'a gitti. Kırım'da bir süre kaldıktan sonra Varşova'ya geçti. Bir süre Varşova'da kalan Atıf Hoca, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce de İstanbul'a döndü. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa suikastında dahil olduğu gerekçesiyle Sinop'a sürgün edildi. Sinop'tan sonra sırasıyla Çorum, Boğazlıyan ve Sungurlu'da sürgün hayatı yaşadı. Sürgünde bulunduğu süre zarfında sıkı bir şekilde takip edilmiş, kimlerle görüşüp görüşmediği araştırılmıştır. 1918 yılının sonlarına kadar Sungurlu'da kaldığı ve 23 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan Umûmî Af Kararnamesi ile affedilip İstanbul'a döndüğü düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

- *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube (DH.EUM.1.Şb)*, 10/11; 5/1; 72/28-1.
- *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi(DH. ŞFR)*, 67/237.

Kitap ve İncelemeler

Albayrak, Sadık (2000), “*İskilipli Mehmed Âtîf Efendi(1875-1926)*”, Türkiye Diyanet

Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, s.583-584.

Birinci, Ali (1998), “Hoca Râsim Efendi(1880-1939)”, *Türkiye Diyanet Vakfı*

İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, s.194-196.

Erkoç, Ethem (2016), *İskilipli M. Atîf Hoca*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yay.

İpşirli, Mehmet (1994), “Dersiâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*,

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, s.185-186.

İSKİLİPLİ ATIF HOCA NASIL İDAM EDİLDİ? (1050), Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul.

Kodaman, Bayram (1991), “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, s.9-11.

Kuran, Ahmet Bedevi (2000), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Sılay, Mehmet (2014), *İskilipli Atîf Hoca(1876-1926)*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Türkmen, Zekeriya (2003), “Mahmud Şevket Paşa(1856-1913)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.27, s.384-386.

Yaşar, Hakan (2016), “Mondros Mütarekesi’nden Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkiyalık ve Asayiş Sağlama Çabaları”, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8,s.367-386.

COMPARATIVE ASSESSMENT OF THE ADVENTURE PROGRAMS' SUPPLEMENTATION POSSIBILITY IN MONTENEGRIN TOURISM POLICY

Dr. Vukan Vujovic, University of Donja Gorica
vukan.vujovic@gmail.com

ABSTRACT

The still available capacities of natural resources set the issue of shaping the adventurous tourism in the Montenegrin interior as one of the priority ones. The aim of this paper is to point out the program forms of existing adventurous activities and to present them through a parallel overview of development possibilities and improvement, i.e. supplementing the strategy within the envisaged sectorial policy. A total of 41 new programs of adventure were supplemented. For this purpose, the method of spatial-geographic systematic classification, in combination with the final generalization, was used. Based on the discussion and the performed comparison of selected categories, it came to findings that represent potential and useful guidelines for the future national developmental tourist policy. Findings have shown that when creating a market offer of adventure programs and tour, account must be taken on facts that point to the load of the same natural resources for different purposes, and that such an aspect imposes the need for precise and careful selection of suitable sites in order to meet the adequate protection of total biodiversity and natural resources.

Keywords: Adventure, Tourist Offer, Development Possibilities, Strategic Policy, Continental Regions.

INTRODUCTION

The average age of today's adventure traveler customers on the global level is 48 years. According to agency tour operators, 50% of adventurous travelers are aged between 41 and 60 years. Of the mentioned adventure traveler, there is slightly more female sex (53%). Most of adventure travelers are couples (36%) or groups (32%), while the percentage of families and solo travelers decreases. Likewise, custom itineraries, soft, and cultural adventures are the most commonly requested types of programs (ATTA, 2016).

Regarding the economic aspects of adventure tourism, the average length of travel / trip duration is 5-9 days, with daily travel prices ranging from \$ 167 to \$ 448 (ATTA, 2016). On the other hand, each adventurous guest spends approximately \$ 145, with as many as 65% remains in the local environment - and the rest to the adventure travel tour operators. The highest percentage of adventure travelers is registered in North America (35%), Europe (21%) and South America (18%).

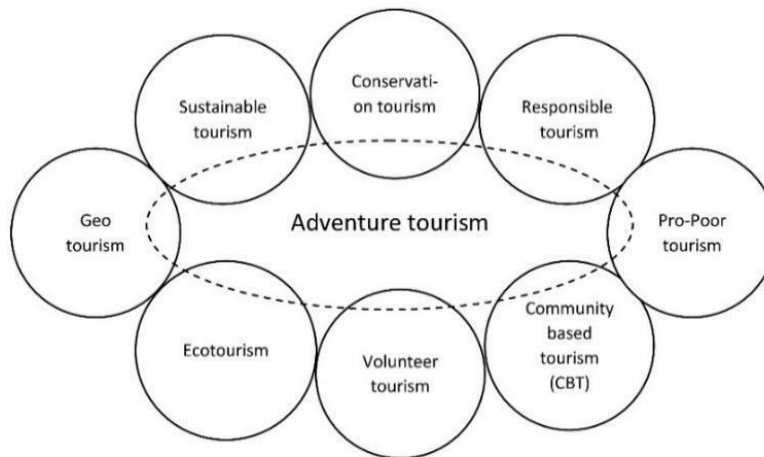
Based on general and economic indicators of adventurous tendencies, can be concluded that the global relationship between adventurous and ordinal tourists is 1:8 (UNWTO, 2014). This finding points to a marked expansion of the adventurous' market segment in recent years. The trend itself, at the same time, represents a great development opportunity for the underdeveloped countries and regions. Therefore, adventure tourism in Montenegro's national and economic policy takes a very important place. This is corroborated by a large number of adopted documents and functionally set of strategies of social activities. In this paper, as a basic goal, the supplementation of the national adventurous program offer based on conceptual comparison with one of these documents is exactly performed (MORT, 2017).

LITERATURE REVIEW

Concept of adventure

This concept involves a multidimensional tourist product. As the most basic features of adventure are the following: physical activity, contact with nature, contact with other cultures and travel (Swarbrooke et al., 2003). In accordance with the stated fact, the adventurous dimension of the tourist experience is reflected in the creation of multitude of emotional and experiential stimulating psycho-physical activities (Gilchrist et al., 1995). As such, it means the development of thought phases such as: dreaming, planning, reviewing settings, booking / destination selection, experiencing and transmitting impressions (before, during or after travel); associated with unique consumer / visitor character traits, including: spontaneity, specialty, uncertainty, extremeity, inclination to risk, excitement, challenges, research, discoveries, revelations and dangers (Sung, 2004).

Considering the concept of adventure tourism in general, it is possible first of all to talk about its connection with other (i.e. synonymous) forms of tourism (Figure 1). This connection has an essential foothold in the use of the common resource (or capacitive) basis, as well as the way in which users treats, takes and facing with the same.

Figure 1: Complementary Forms of Adventure Tourism

Source: Derived by the author

It is clear that the construction and preservation of the natural characteristics of tourism potentials rests on the principle of socially responsible behavior and primary protection by the national community. Such a context of observation means a consistent policy of controlling the sustainability indicators of the destination (Tepelus, 2010).

Resource base characteristics

Taking into account the basic mediums (land, water, air); characteristics of the environment (natural, artificial / anthropogenic), it is possible to perform a more complex/multidimensional division of adventure tourism (Vujovic, 2017). This division is the basis for analyzing the specific forms of adventure and their spatial application (Hall, 1992). The resource base of Montenegro is distinguished by the richness of geological-morphological formations and natural-geographical characteristics, which can be considered ideal preconditions for the performance, promotion and development of tourist adventure.

The national natural base is characterized by high mountains, fast streams, steep slopes and crevices, canyons, cliffs and plateaus at different altitudes. All this contributes to the impression of diversity, beauty, challenge and mystery. Along with the development of new forms of interest of adventurous travelers, there is a need for further discovery of the spatial charms of inland landscapes. What particularly contributes to strengthening of the country's adventurous destination image is the high degree of vegetation's diversity and ecological environmental capacities (Government of MNE & Ministry of Economy, 2011).

According to these characteristics, Montenegro's tourist policy relies on providing social assistance for the tourism development of underdeveloped continental areas (northern and central). The existence of such need is further conditioned by a marked development of the coastal (southern) region, covered by intensive mass tourism... which creates unusual landscape contrasts, but also tourist authenticity and attractiveness.

METHODOLOGY

As a special type of the program tourist offer, the adventurism is primarily characterized by persistence of highly uneven and conceptually distant observing frameworks, confirmed in some of earlier studies (Bentley at al., 2001; Dolnicar & Fluker, 2003). Accordingly, among the research approach types to adventure tourism, the following may be distinguished (Buckley, 2006):

- with emphasis on assessing the structure and differentiating categories of customers / visitors,
- with emphasis on monitoring of social activities / results and conception of the total tourist offer, and
- with emphasis on other (or accompanying) aspects of observing adventurous activities.

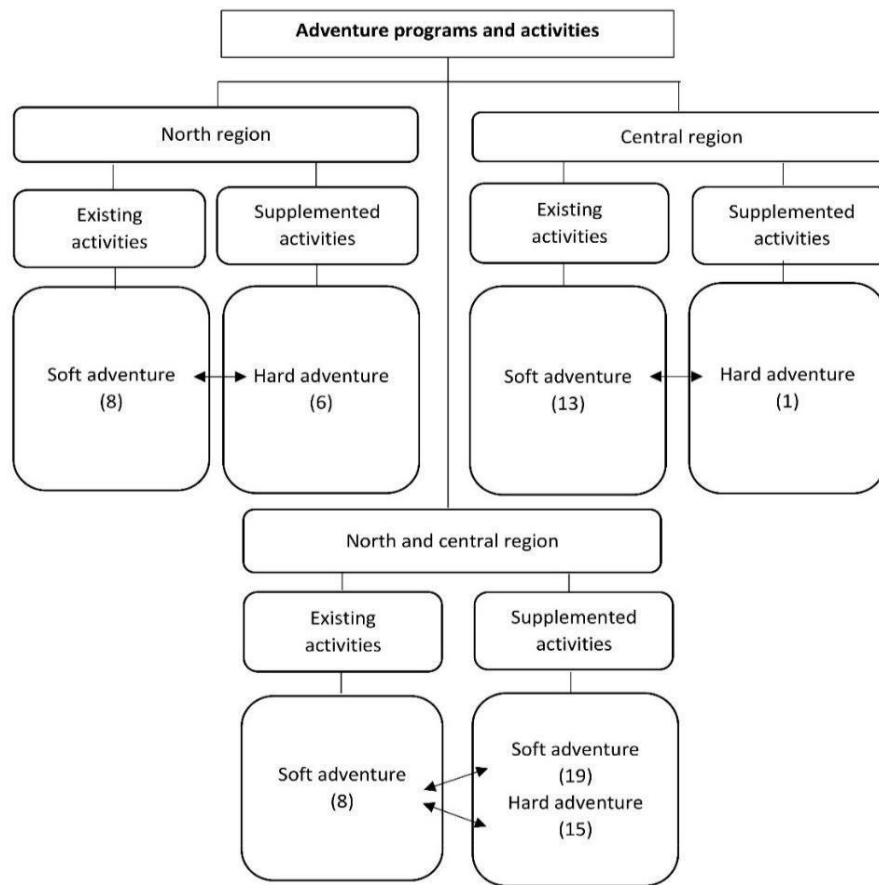
These approaches contribute to a greater coverage within research, with an emphasis on selection of the different methods and criteria (UNWTO, 2016). The approach in this paper included the comparative analysis procedure, combined with specific methods of systematic classification and generalization (discussion section).

Comparative analysis

A comparison of the envisaged activities from the new proposed typology (Vujovic. 2017) with those from the strategic development policy was carried out with the aim of determination of the degree of diversity and the possibility of finding adequate complementary solutions. Among the proposed promotional and positioning activities were the following (MSDT, 2017):

- northern region (trekking/hiking, cave tours, water sports/canoeing, bird watching, guided tours, zip line)
- central region (walking tours, trekking/hiking, cave tours, water sports/kayaking, bird watching, cultural tours, historical monuments)

When comparing, it was taken into consideration that the newly proposed forms of adventure programs not endanger the established conception of existing ones. Among the new program forms at the same time those with characteristics of extreme adventures (as a special form of hard adventure) were highlighted. For their introduction, it would be necessary to provide approval of competent state structures and the consent of participants of the adventure themselves (before its launch)... in order that the propaganda would have an extremely positivistic approach and effects on tourism market. As the basic comparison criteria the following were taken: regional affiliation of suitable sites, spatial environment in which the envisaged programs and activities can be realized, combined with the basic division into soft and hard adventures (Figure 2).

Figure 2: Comparing scheme of adventure programs and activities

Source: Derived by the author

It is evident that the newly presented programs and activities were distributed to both strategically predicted regions in a single and aggregate mode. In this way, the expansion of geographical usability's area of natural resources is achieved, and at the same time stimulate partial and integrated tourist propaganda of considerably larger dimensions. As a consequence of this, it comes to a larger number of target groups or individual customers, which is the basic prerequisite for the planned dispersion and expansion of the tourist offer of a selective form of tourism.

Discussion

Compared to the proposed number of new adventurous activities, among the soft adventures, 10 were related to land, 7 to water and 3 to air medium (Table 1). On the other hand, from hard adventures, 12 are linked to land, 4 to water and 5 to air medium. The largest percentage of land-based activities (54%) explains the primary focus on more substantial exploitation of the natural adventurous potentials in country's inland.

Table 1. The Structure of Newly Proposed Adventure Programs and Activities

Programs type	Medium		
	Land (54%)	Water (27%)	Air (19%)
Soft adventure (49%)	fortification/ruin tours	air boating	boat gliding
	conservation tours	paddle-board stepper	heli-hiking
	carriage tours	stand-up paddle boarding	hot-air ballooning
	green movement activities	hydrofoil tours	
	foliage tours	barefoot water skiing	
	goat packing	sleeves/canal	
	historical tours	cruising	
	natural reserve visiting	improvised rafting tours	
	outdoor skill schools		
	orienteering		
	glacier walking	cave rafting	air bungee jumping
	fell running	cave diving	heli-mountain biking
	abseiling	canyon speed	heli-rafting
Hard adventure (51%)	bear watching	boating	heli-skiing
	downhill skate	white-water	parapenting
	boarding	canoeing	
	downhill cycling		
	great hikes		
	gorge swinging		
	inline wheel skating		
	land luge		
	mountain boarding		
	crack crawling		

Source: Derived by the author

Other classification methods have shown a more precise diversity of activities in relation to the predicted sites. For this purpose, several different criteria of observation related to the spatial distribution of proposed programs and activities have been combined. Some of the criteria relate to urban regional centers, others to spatial-geographic natural entities (or resources), while the third were linked to spatially undefined (i.e. non-precised) sites (Table 2).

Based on the table it is evident that each of the regions would be represented in the future tourist offer, according to the natural and geographical potentials of the resource base, as well as that the region with the most performing programs and activities was the northern one (35 or 85%). By systematic review of spatial characteristics and mentioned resource potentials determines the latitude and comprehensiveness of the proposed strategic supplement of tourism policy.

In this way, new aspects of the existing and completely new tourist resources on the natural, cultural and anthropogenic basis will be included in the tourist offer, by which would be achieved better territorial coverage and integration of adventurous programs and contents. What constitutes an essential difference between spatial sites are their capacitive use capabilities.

Table 2: Adventure Programs and Activities by Analyzed Distribution Criteria

Region	Areas, urban centers and natural resources	Number of programs/activities	Total number of performing programs/activities
Northern	Pljevlja	1	35
	Bijelo Polje	1	
	Kolasin	4	
	Zabljak	4	
	Pluzine	3	
	Savnik	2	
	Berane	1	
	Rozaje	1	
	Plav	2	
	Andrijevica	1	
	Canyon of Tara	5	
	Valley of Lim	2	
	Valley of Ibar	1	
	Piva lake	4	
	Plav lake	3	
Central	Moderate mountain area	1	30
	Hilly mountain area	2	
	Area of Zeta	1	
	Podgorica	4	
	Niksic	4	
	Danilovgrad	1	
	Cetinje	5	
	Durmitor mountain	1	
	Canyon of Moraca	6	
	Skadar lake	3	
	Lakes Slano and Krupac	2	
Both	Mountain area	5	5
Other	Indefinitely	21	21

Source: Derived by the author

CONCLUSION

Discussed potentials of the envisaged resource bases should be carefully and ecologically responsible put into the function of optimal use intensity, with the aim of further strengthening competitiveness and better regional and international positioning of the country - but only to the established limits of reproducibility and control of existing natural resources. This will ensure a long-term protection and adequate regulation of spatial sustainability of the national bio-system.

By combined analysis model allows for a more complete opservation of new forms of program activities, including regional and typological affiliation to the appropriate categories. The total number of supplemented adventure programs, separated from the general typological division

at the level of whole Montenegro (120), is 41. The number of soft and hard adventures included in the new tourist offer is almost equal, and their relation was 49: 51%. This distribution arises from the fact that within the national tourist offer the soft adventures of high commercial character, but without the possibility of highlighting the regional and location specifics of the space, mostly exist. In this reflect the practical importance and the possibility of supplementing the hard adventures to already existing soft type, as well as the meaning of expanding the current adventurous offer of the Montenegro's interior.

REFERENCES

- Adventure Travel Trade Association – ATTA (2016). *Industry snapshot – 2016* [PDF file]. Retrieved from <http://www.ncetourism.com/wp-content/uploads/2016/12/2016-Industry-Snapshot.pdf>
- Bentley, T., Page, S., Meyer, D., Chalmers, D., & Laird, I. (2001). How safe is adventure tourism in New Zealand? An exploratory analysis. *Applied ergonomics*, 32(4), 327-338.
- Buckley, R. (2006). *Adventure tourism*. Wallingford, UK: CABI.
- Dolnicar, S., & Fluker, M. (2003). Behavioural market segments among surf tourists: Investigating past destination choice. *Journal of Sport and Tourism* 8, 186–196.
- Gilchrist, H., Povey, R., Dickinson, A., & Povey, R. (1995). The sensation seeking scale: Its use in a study of the characteristics of people choosing 'Adventure holidays'. *Personality and Individual Differences*, 19(4), 513-516.
- Government of the Republic of Montenegro, & Ministry of Economic (2011). *Resource map of Motenegro*. Podgorica, Montenegro.
- Hall, C.M., & Weiler, B. (1992). *Special interest tourism*. London, UK: Belhaven.
- Ministry of Sustainable Development and Tourism of Montenegro - MSDT (2017). Strategic marketing plan for the tourism in Montenegro 2018-2022: Diagnosis and marketing strategy. Draft report no. 1, Innovative Tourism Advisors, ESP, April.
- Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S., & Pomfret, G. (2003). *Adventure tourism - The new frontier*. Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.
- Sung, H.H. (2004). Classification of adventure travelers: Behavior, decision making, and target markets. *Journal of Travel Research*, 42(4), 343-356.
- Tepelus, C. (2010). Corporate social responsibility in tourism. In J.J. Liburd, & D. Edwards (Eds.). *Understanding the sustainable development of tourism*. Oxford, UK: Goodfellow Publishers Ltd.
- Vujovic, V. (2017). Innovative adventure activities -Model of typological classification in the case of Montenegro. Proceedings from I Mediterranean International Conference on Social Sciences - MECAS, 19-22 May, Podgorica, Montenegro, 149-155.
- World Tourism Organization. (2016). *Methodological notes*. Madrid, Spain.
- World Tourism Organization. (2014). *Global report on adventure tourism*. Madrid, Spain.

THE IMPACT OF FOREIGN TRADE ON ECONOMIC GROWTH: A LITERATURE REVIEW

Mrs. Sejma Aydin, International University of Sarajevo
s.sejma@gmail.com

ABSTRACT

Over the course of couple of last centuries the world economy has experienced sustained positive rates of economic growth. This was coupled with the even more accelerated growth in international trade over the same time period. International trade is of growing importance for all the countries in the world but what could make it even more interesting and important for the world economy is its relationship to the economic growth. This paper offers a summary of existing literature examining this relationship starting with the ideas presented by Marxist theory and moving to the most recent studies. The literature review reveals that while some studies were able to detect the existence of correlation between these two variables, they struggled with examining and untangling the existence of causation and its directionality. The paper also presents some recent attempts in addressing this issue, however those studies offer conflicting and these inconclusive results. As a result, based on the existing body of literature it is impossible to say with certainty if the causality between the economic growth and foreign trade actually exists.

Keywords: Foreign Trade, Economic Growth, Causation, Correlation.

INTRODUCTION

Over the course of couple of last centuries the world economy has experienced sustained positive rates of economic growth. This was coupled with the even more accelerated growth in international trade over the same time period. Although the importance of foreign trade had been pointed out in the past as well, substantial technological advances in several recent centuries enabled the acceleration in the pace of its growth resulting in gains of its importance as well.

International trade is of growing importance for all the countries in the world but what could make it even more interesting and important for the world economy is its relationship to the economic growth. There is intuitive belief among the economists that the openness of the economy positively influences the economic growth of the country. If this were true, the topic of international trade would further gain on importance.

Better understanding of relationship between international trade and economic growth would shed the light on the factors that directly or indirectly influence or cause the advances in economic growth which would in turn aid in achieving faster rates of world economic growth.. Alternatively, in case there is no significant relationship between the two the results still remain significant as this would entail that the efforts invested in aiding the economic growth should be directed in a more effective and efficient manner.

This paper provides short overview of the past and current literature on the relationship between economic growth and foreign trade. The first part of the paper introduces the definition of international trade and openness of the economy. Second part includes the definition of economic growth and explanations of different approaches used over the years in understanding the economic growth. Third part contains the overview of different theories and approaches to studying the relationship between economic growth and international trade developed over the years. Following part contains short overview of the empirical studies conducted on the issue. Final part constitutes of the concluding remarks.

DEFINING TRADE

People have been trading since the world exists. Trade had become important part of the economic and socio-political development of the country. It is practically impossible to survive in today's world without trade. At the beginning people traded goods for goods i.e. barter economy. Later, people started using precious metals, which had certain value, as type of mediator for the exchange of goods and services. Thus, trade can be defined as the transfer of the ownership of goods and services from one entity to another in exchange for other goods or services or for money. Trade which involves two entities is known as bilateral trade, whereas the trade which involves three or more entities is known as multilateral trade, and the place

where the goods and services are exchanged is called the market. Today, as a result of globalization the global market exists and all countries can involve in the trade with one another.

Trade exists due to the specialization and division of labor, in which most people concentrate on a small aspect of production, trading for other products (Dollar & Kraay, 2004). Different countries have different characteristics and are able to produce certain products. They need to engage in trade in order to obtain products which they cannot produce, or to obtain products which are cheaper to import than to be produced. Thus, different countries can have comparative advantage in producing certain product and export it, while importing products in which other countries have comparative advantage. In order to have advantage country should be abundant in certain factor of production, labor, land, capital or technology. With the existence of global market, it is possible to exchange the factors of production as well as goods and services. As a result, labor movement, capital investments in foreign countries, and technology transfer became important factors today.

There are many different definitions of trade openness, however researcher largely agree upon expressing it is as the ratio of the sum of imports and exports to GDP. Although that definition is also used for the purposes of this study it is important to recognize its drawbacks. Namely, it does not take in consideration the number and effectiveness of trade barriers and protection, and the presence of preferential trading agreements, which are all important factors that affect a country's trade openness.

DEFINING ECONOMIC GROWTH

Economic growth is constant desire of all countries in the world. The economic growth is leading to economic development of the country, and all economic policies should ultimately aim at achieving the economic growth. In literature economic growth is defined as the increase in the inflation-adjusted market value of the goods and services produced by an economy over time (Dollar & Kraay, 2004). The Gross Domestic Product (GDP) is used as a proxy for growth in empirical studies. Two types of growth can be distinguished as intensive and extensive growth. The latter represents efficient use of inputs which accelerated the growth, while former denotes the economic growth motivated by increases in output.

The definitions of trade openness and economic growth may suffer from endogeneity as both, the volume of exports and imports and the GDP level are directly related to GDP growth rates (Dollar & Kraay, 2004). Thus, we can conclude that greater trade openness leads to higher growth, but also the causality may be reversed. For instance, countries with low growth rates may choose to close their borders to trade in order to limit competition, thus the economic growth lead to the changes in trade openness. This adds to complexity of defining and studying the relationship empirically.

THEORIES OF RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND GROWTH

Multitude of theories has been developed in an attempt to explain the relationship between growth and trade. One of the earliest attempts of analyzing this relationship started with Marxism, a theory that supports the existence of relationship between exchange and production in the final analysis (Chen, 2009). According to Marxism, the relationship between production and growth goes in two directions. For example, the expansion of production is possible if the market grows, while, on the other side, the market that is growing will promote the expansion of the production in long term. This was proven to be a very important discovery for many of the economists. However, even though Marxism is considered to be a pioneer of studying this relationship, many other scholars studied the issue in a less direct way prior to the existence of Marxist theory. The approach was more intuitive than factual in most of those studies, as a result they will be reviewed briefly.

The advocates of the classical school of economics believed that there are two main ways in which trade can promote economic growth. First, foreign trade improves the optimal allocation of the resources and, as a result, productivity as well, which then stimulates the economic growth. Second, a country could get in position of raw materials and equipment that they otherwise could not obtain as they are not able to produce them themselves. This is what would provide the material basis for economic development. The theories that gained a lot of popularity include *export of surplus* by Adam Smith, *competitive advantage* by David Ricardo, *interest of the trade development* by John Mueller and the *trade as the engine of economic growth* by Robert Morrison. All of the above theories were focused on interpreting the relationship while largely ignoring the complexity of international environment.

The second prominent attempt in producing the theory of the relationship between economic growth and international trade is the *structure school*. Its representative, Lewis, was emphasizing the importance of the dual economy model that classified the developing economy into capitalist part (industrial sector) and non-capitalist part (agricultural sector). The main purpose of the capitalist sector is promoting the growth of the economy of the country by captivating and collecting the surplus labor from non-capitalist sector. If one assumes that capitalist part produces the goods for export and the non-capitalist part produces the goods for import, the foreign trade would for sure expand the market and would boost the demand for products produced by capitalist part while reducing the wages of labor simultaneously. Later on, this would result in profits increase ultimately promoting the economic growth.

Next notable understanding was offered by the effect school by its main advocate Max Corden who analyzed the foreign trade with respect to other macro-economic variables and put a special emphasis on the influence of trade on the supply of production factors and productivity. He believed that there are five ways in which country's foreign trade can affect its macroeconomic growth: the revenue effect, the effect of capital accumulation, the substitution effect, the income distribution effect and the effect of the weighted elements. It is

important to recognize that all of the above factors are actually cumulative and that impact of trade on economic growth is assumed to be gradual.

Another important attempt of understanding the relationship between growth and trade had been made by the representatives of the new-growth school - Lucas, Romer, and Svensson who considered the technology a main factor for promoting productivity. They claimed that the growth of the developed countries is a function of productivity. As this was the starting point for this school all of the further efforts were directed at designing the series of models that would help study the relationship of technological progress, international trade, and economic growth. They held a belief that international trade can promote economic growth by using the external stimulation and technological spillover. According to them, every technology had a spillover process. Those who owned advanced technologies, intentionally or unintentionally, will teach other countries how to apply these new technologies through the process of foreign trade. However, as international trade creates a bigger market, more of the exchanges of information and increases in competition take place, this process would make any country come up with new technologies and products. This would entail the permanent mutual promotion of economic growth, international trade and technological change.

Haierpoman and Paul Krugman are the economists who advocated the new-trade school. They believed that promoting economic growth through international trade can be done in two main ways. The first way is through effects of economies of scale accumulated by international trade and the second way is that international trade can promote economic growth by upgrading the optimal allocation of resources between knowledge production sector and materials production sector.

The basic postulates of macroeconomics recognize the import as leakage of revenue that will lead to unemployment instead of economic growth. Following this assumption, researching the relationship between economic growth and foreign trade can be used for studying the relationship of growth and export. This actually means that one should prove the assumption of economic growth lead by export. First conclusion of western school is that export is having a single casual relationship with economic growth. Granger causality test was used by Kwan and Cotsomitis (1991) and Kwan and Kwok (1995) in order to study the relationship between the economic growth and foreign trade on the example of China. They arrived to the conclusion that output was an exogenous variable while there was a one-way causal relationship between the two. By adding other variables like trade of time, FDI and the lagging investment Lee concluded that export promoted economic growth. As a method of studying this they used AD HOC model and regression analysis. However, Lee also found the evidence that results are affected by regional differences. Later on, using a regression analysis on the set of time-series data Behzad Yaghmaian confirmed the assumption of economic growth led by export. Also, he concluded that economic growth can be achieved by employment and output of manufacturing sector through export. For these kinds of empirical studies, the researchers also used ordinary least squares (OLD) on the set of three cross-regional or cross-sectional data, and the mostly,

the results supported the promotion of economic growth. However, the reliability of these results is questionable. The OLD test results only prove that there is relevance between foreign trade and economic growth but they do not determine the casual relationship between the variables.

Second conclusion of western school is the conclusion of economic growth having a single causal relationship with export. This is where Ghartey (1993) arrived to a very interesting conclusion by analyzing the economic data of several countries such as US, Japan and Taiwan, respectively, through cross-section data. He found that GDP in US actually promoted its export, however in Taiwan the results showed the opposite. In the case of Japan there was two-way casual relationship between the two. Though an unusual conclusion, the same results were reached later by Sharma and Dhakal (1994).

Third conclusion of western school is the conclusion of there was a two-way causal relationship between the two. This relates to the study of Sharma and Dhakal (1994) that used the data from 1987 to 1996 to test the two-way causal relationship between the two. In doing so, they included six variables (output, import, export, labor, investment and energy consumption) in building their VAR model. Granger causality test and ADF single test were applied.

Forth conclusion of western school is the conclusion of absence of causal relationship between the two. This was based on the study by Jung and Marshall (1985) who analyzed the relationship between GDP and export on the sample of 37 developing countries in the period of 1950-1981.

Their findings suggest the absence of causal relationship in all cases except in the example of Israel. Even though this empirical study has a different conclusion that the ones mentioned above, it is important to notice that they are not mutually exclusive because of the differences in the methodology.

The advocate of domestic economic school Shen (1999) started from the hypothesis of *Chinese export-oriented economic growth*. He used co-integration test and Granger causality test later on, to test the hypothesis. The results showed that there was a two-way causal relationship between the variables. However, there were still no long-term stable relations. The reason for this may be the fact that the studies were taking merely output and export in consideration but, of course, the import weighted with the export. This is recognized as the output association (Grossman & Helpman, 1991) which leads to a conclusion that the impact of import on economic growth should be taken into account and cannot be ignored. China is still a developing country and its endowments elements vary significantly with developed countries.

These countries mostly have the advantage in technology and capital, China, on the other hand, mostly has labor and natural resources. This is why most of the China's exporting products are agricultural products and low value-added products, while its import products are

high-tech products. This is why we can freely say that import is important element that can promote the economic growth through economic development. At the same time, these imported products will motivate the domestic entrepreneurs to improve the quality of their products, efficiency of the production process itself and promote the improvement of traditional industrial structure. As it can be noticed, the study of the relationship between the import and economic growth is much needed in this case. As a result Tong (1995) researched the relationship between economic growth and import. He concluded that different time of importing a product contributes the economy differently, but still, in general, as a whole, there was a positive correlation between import and economic growth. A year later, Jingwen Li (1996) conducted a research that consisted of an empirical analysis of economic growth model and he emphasized that export promotes the economic growth.

However, FuWeiPeng (1999) claimed that net exports have less relevance to economic growth. JiaQin Chen (1999) was one of the many who believed that export has a great role in boosting the economic growth. QuanFa Yang (1999) organized Chinese data into Balassa model and concluded that export has a positive correlation with the economy. XiaoPeng Liu (2001) based his study on relevance of foreign trade and GDP growth rate which lead him to the conclusion that import has a strong role in boosting the national economy. He used the sample of Chinese data in the period of 1980 to 1998. Also, he was the one who actually explained why is it that export of China turned out to have a weak correlation to the economy from the point of view of export structure. BoNai Fan, XiaoChi Mao, Shuang Wang (2005) concluded that GDP of China and its exports have a clear one-way causal relationship. Simply put, the export was an important factor boosting the economic growth of China while opposite does not hold.

In order to study the relationship between the economic growth and international trade it is necessary to precisely define what international trade is as well as determine the most suitable way of measuring the openness of the economy. There is no consensus among the economists when it comes to defining the openness of the economy as a result of lack of agreement on the idea of influence of international trade on growth. Some economists believe that openness boosting the growth is just a myth. Hallak and Levinsohn (2004) are the followers of this idea and their main problem with the studies that find a positive relationship between the two factors is the methodology used in most of them. They believe that the only reason that some were able to find a positive relationship is the series of biases that produced wrong results. Once the approach is corrected the positive relationship would no longer exist. Two main problems they recognize are endogeneity and omitted variable bias. They also express the disagreement with using the country-level macro data in the regressions. Trade policy of a country can affect the economic growth in multiple different ways like trade volume, growth of certain sectors in the economy and market competition. Also, there are also various instruments influencing trade, such as, tariffs, subsidies, subsidized credit. This is why, they believe, many of the trade-growth regressions that consist of linear or log-linear regressions of a single trade openness variable cannot grasp how complex the trade policy is. They believe the

microeconomic level data should be used instead, taking into consideration the fact that companies and customers trade with each other, not only the countries. One of the papers at which most of the criticism was directed is paper by Rodriguez and Rodrik's (2000). They focused mainly on question of whether the countries that have fewer barriers to trade experience faster growth holding everything else constant. The logic behind using this as their research question is that trade restrictions are used to correct real or perceived imperfections in the market, or maybe even as a rent extraction, so they should be looked at from a different perspective than natural barriers to trade. They also emphasize that in examining importance of the openness and trade liberalization the focus should be places on the effect of the trade policy and not the volume.

EMPIRICAL RESEARCH

There are many studies that attempt to investigate the relationship between growth and trade empirically. Mostly the Gross domestic product is used (GDP) is used as a proxy for economic growth, whereas only in few cases it is used in its per capita form. The proxy for trade is mostly export plus import, while in some researches only export was used for measuring trade. The research efforts date back to long time ago, but major empirical advancements were made from 70s and 80s onwards. Almost all countries in the world researched how the trade affects their economic growth, and in most cases strong positive relationship was found.

One of the first to empirically investigate relationship between trade and economic growth was Balassa (1978). In his research he used regression of growth rate of exports on the growth of output. In order to see how the trade influences growth, he included and excluded exports as part of the measure of output. The conclusion of his research is that there is strongest positive relationship when exports were included in output. Also, Krueger (1978) in his research concluded that growth of GDP grows faster when the exports grow faster.

During the 80s, most significant contribution was made by Kavoussi (1984). In his research he used sample of 73 developing countries with middle and low income. He found that higher rates of economic growth were strongly correlated with higher rates of export growth. In his research economic growth and exports are positively correlated in both middle and low-income countries, but there is diminishing effect with respect to the level of development. This resulted in a generally accepted belief that the outward-oriented developing economies achieve significantly more rapid growth than the inward-oriented developing ones (Dollar, 1992).

Frankel and Romer (1999) introduced a novelty approach with respect to methodology. The difference between their methodological approach compared to the ones employed prior to their research is that Frankel and Romer (1999) constructed measures of the geographic component of trade. Those measures were used to obtain instrumental variables for estimation of the effect of trade on income. They came to conclusion that has a quantitatively large and robust positive effect on income although the trade is only abstemiously significant statistically.

Miller and Upadhyay (2000) in their research of the effects of openness, trade orientation, and human capital on total factor productivity came to conclusion that those trade variables were all significant at 1%. Thus, they concluded that economy that is more open increases total factor productivity, at *ceteris paribus*.

Most of the research was conducted by high-income developed countries, sometimes individually, sometimes including two or more countries in the study. The study conducted by the OECD (2003) which investigated the impact trade had on the average income per population found that the elasticity of international trade is statistically significant, and thus international trade affects income of developing countries. Keller (2001) deliberated impact of international trade on diffusion of technology. According to him the international trade involving importing intermediate goods of a high quality contributed to the diffusion of technology.

More recently there is growing abundant body of literature of Asian countries, as they are very interesting due to their rapid growth, assumed mostly because of trade liberalization. The research was conducted for five ASEAN countries by Mendoza (2000). He studied the relationship among openness, exports to GDP ratio and economic enlargement. The conclusion of his study was that there is a strong relationship between openness, exports to GDP ratio and economic expansion for all nations. Sheikh and Rahpoto (2009) analyzed the gains of Pak-India trade and probable economic costs in exporting a variety of consumable commodities like dates, leather and cotton made garments in two scenarios. They found an appraisal of the implications of SAFTA which allow the participating countries to achieve larger economics of scale in production, increase competitiveness, attain specialization and diversify their exports.

Hadass and Williamson (2003) found the statistically significant evidence of relationship between economic growths, terms of trade and exports over the period 1870-1940. They find strong disassociation between economic growths, terms of trade and exports. Evans (2007) argues that openness on inflation creates positive effect in international market through monetary and fiscal policies.

Gonzales Rivas (2007) conducted a study of Mexico's economy. She constructed a regression with growth rates of Mexico regressed against Mexico's trade openness in interaction with its income level and a set of control variables. The results show that trade openness benefits Mexico with a high level of initial development more than others.

CONCLUSION

Despite the importance of the issue, as the paper already suggests, there is no consensus among the scholars on the way to approach the topic of the relationship between the economic growth and international trade. However, the literature review hints slight improvements in the ways researchers approached the issue which is promising for the future of these types of studies as well as the more critical approach that many of the scholars engaged in recently. There is

abundant literature on the issue of the relationship between economic growth and international trade, dating back to Marxism, however we still do not have the answer to the significance of the relationship and its sign.

According to the understanding of many scholars the international trade is essential for economic growth, however one may also say that the economic growth is essential for the international trade which adds to the complexity of the issue and imposes endogeneity problem for empirical studies. Understanding this issue would make economic growth easier and help direct the efforts in a best way possible, however, doing so will require more time and substantial efforts.

REFERENCES

- Balassa, B. (1978). Exports and Economic Growth: Further Evidence. *Journal of Development Economics*, 8, 27-40.
- Dollar, D & Kraay, A (2004). Trade, Growth, and Poverty. *The Economic Journal*, 114 (493), 22–49.
- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523-44.
- Frankel, J.A., & Romer, D. (1996). Does Trade Cause Growth? *American Economic Review* 89, 379-399.
- Gonzales Rivas, M. (2007). The Effect of Trade Openness on Regional Inequality in Mexico. *The Annals of Regional Science*, 41(3), 545-561.
- Kavoussi, R.M. (1984). Export expansion and economic growth, *Development Economics*, 14(1), 241-250.
- Keller, W. (2000). Do Trade Patterns and Technology Flows Affect Productivity Growth? *World Bank Economic Review*, January 2000, 14 (1), 17-47.
- Krueger, A.O. (1978). *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences*. Cambridge, MA: Ballinger for the NBER.
- Mendoza, E. G. (1997). Terms of Trade Uncertainty and Economic Growth. *Journal of Development Economics* 54, 323–356.
- Miller, S.M. & Upadhyay, M.P. (2000). The Effects of Openness, Trade Orientation, and Human Capital on Total Factor Productivity. *Journal of Development Economics* 63, 399-423.
- OECD (2003), *The Source of Economic Growth in OECD Countries*, Paris: Organization for economic cooperation and development.
- Shaikh, F. M. & Rahpoto, M. S, (2009). The impact of Trade Liberalization and SAFTA on Pakistan's Economy by using CGE Model. *Journal of Business and Management*, 4 (4), 192-209